

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ НАВЧАННЯ

**НАТАЛІЯ ДЯЧЕНКО
ЛЮДМИЛА ФАЛЬКІВСЬКА**

**ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ, ФОНЕТИКА І
ФОНОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ:
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК.
Ч. 1: ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ, ЛЕКСИКОГРАФІЯ**

ЖИТОМИР – 2026

УДК 811.161.2'373'374(075.8)

Д 99

Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 12 від 26 червня 2026 р.)

Рецензенти:

Галина ГРИМАШЕВИЧ – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови та методики її навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка

Василь ДЕНИСЮК – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та журналістики Уманського національного університету

Антоніна ПЛЕЧКО – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Поліського національного університету

Дяченко Н., Фальківська Л. Лексикологія, фразеологія, фонетика і фонологія сучасної української літературної мови: навчальний посібник. Ч. 1: Лексикологія, фразеологія, лексикографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2026. 98 с.

У навчальному посібнику системно викладено теоретичні та прикладні засади української лексикології, фразеології та лексикографії. Автором розглянуто фундаментальні питання лексичної системи мови, динаміку її розвитку, а також особливості функціонування фразеологічного фонду в сучасному дискурсі. Видання містить розгорнутий теоретичний виклад матеріалу, перелік основних термінів та комплекс практичних завдань, що спрямовані на закріплення знань і формування дослідницьких навичок здобувачів вищої освіти.

Посібник призначений для студентів-філологів закладів вищої освіти, які опановують курси лексикології та лексикографії. Матеріал структуровано відповідно до сучасних вимог освітньо-професійних програм, що дозволяє використовувати видання як для аудиторної роботи під керівництвом викладача, так і для поглибленої самостійної наукової діяльності здобувачів.

© Дяченко Наталія,
Фальківська Людмила, 2026
© ЖДУ ім. І. Франка, 2026

ISBN 978-966-485-336-8

ЗМІСТ

Передмова	4
Програма навчальної дисципліни	5
Вступ. Сучасна українська літературна мова як лінгвістична дисципліна та суспільне явище	7
Предмет і завдання лексикології української мови. Слово як основна одиниця лексичної системи	17
Явище омонімії в сучасній українській мові	29
Синоніми, антоніми в сучасній українській літературній мові	31
Склад лексики української літературної мови з погляду її походження ...	38
Лексика сучасної української літературної мови з погляду вживання	48
Лексика сучасної української літературної мови з експресивно-стилістичного погляду.....	55
Фразеологія. Класифікація фразеологізмів	61
Функціональний потенціал фразеології, пареміологія та стилістика.....	67
Лексикографія. Типи словників та структура словникової статті	71
Модульна контрольна робота.....	84
Критерії оцінювання модульної контрольної роботи.....	85
Методичний практикум: зразки лексикологічного аналізу.....	86
Дослідницький кейс: мовна стійкість у термінологічному виборі	88
Підготовка рефератів	89
Індивідуальний семестрові завдання для самостійної роботи	92
Рекомендована література.....	97

ПЕРЕДМОВА

*Мова – це не тільки спосіб вираження думок, а й сам спосіб мислення.
Олександр Потебня*

Сучасний стан українського мовознавства вимагає від здобувачів вищої освіти не лише опанування теоретичного базису лексикології, фразеології та лексикографії, а й розуміння природи мовних змін у динамічному дискурсивному середовищі. Цей навчальний посібник є спробою системного викладу фундаментальних засад української лексичної системи з урахуванням новітніх лінгвістичних підходів.

Основу видання становлять теоретичні студії, що поєднують класичну спадщину української філологічної школи з актуальними дослідженнями семантичних та фразеологічних процесів. Структура посібника передбачає послідовне занурення в проблематику: від аналізу системних відношень у лексиці до практичного опанування лексикографічних інструментів. Матеріал подано крізь призму аналітичної роботи, що стимулює критичне мислення та розвиває дослідницький підхід до мовного матеріалу.

Структура видання відповідає логіці вивчення мовних рівнів: до Частини I увійшли матеріали, що охоплюють три засадничі розділи лінгвістичного курсу — «Лексикологію», «Фразеологію» та «Лексикографію», тоді як наступні напрацювання буде присвячено фонетичній та фонологічній системам. Зміст посібника узгоджено з вимогами освітньо-професійної програми підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю «Українська мова та література». Сподіваємося, що видання стане надійним підґрунтям як для аудиторної роботи, так і для поглибленої самостійної наукової діяльності майбутніх філологів.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль I. Вступ. Лексикологія. Розділи лексикології

Вступ. Українська літературна мова як унормована форма загальнонародної мови.

Сучасна українська літературна мова як предмет наукового вивчення і навчальна дисципліна. Основний зміст, обсяг і завдання курсу, зв'язок із шкільним курсом української мови.

Місце України та української мови на карті світу: геополітичний аспект.

Українська мова – національна мова українського народу, одна із форм його національної культури. Місце української мови серед слов'янських та інших мов.

Походження і розвиток української мови.

Українська літературна мова як унормована форма загальнонародної мови. Поняття про норми літературної мови; типи літературних норм, їх соціальне значення.

Територіальні діалекти як вияви національної мови. Роль південно-східного наріччя у формуванні української літературної мови. Загальна характеристика.

Писемна і усна форми сучасної української літературної мови, функціональні стилі української літературної мови: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художньо-белетристичний, розмовно-побутовий, конфесійний.

Лексикологія.

Предмет і завдання лексикології та фразеології української мови. Поняття про лексичну і фразеологічну системи. Принципи виділення лексико-семантичних і фразеолого-семантичних груп. Основні праці з питань лексикології та фразеології української мови.

Слово як основна одиниця лексичної системи. Слово і поняття. Узагальнююча роль слова. Типи лексичних значень слів в українській мові. Однозначні слова. Багатозначні слова. Пряме й переносне значення слів. Основні типи переносних значень слів.

Омоніми. Розмежування омонімії й та полісемії. Повні (лексичні) та часткові (лексико-граматичні) омоніми. Омофони, омоформи й омографи. Міжмовні омоніми. Пароніми.

Синоніми, їх основні типи: ідеографічні (семантичні), семантико-стилістичні, контекстуальні, абсолютні. Евфемізми як різновид синонімів. Поняття про синонімічний ряд. Джерела синонімії.

Антоніми. Загальномовні та контекстуальні антоніми.

Склад лексики української літературної мови з погляду її походження. Співвідношення спільнослов'янської, давньоруської та власне української лексики.

Іншомовні слова в українській мові. Характер адаптації іншомовних слів у лексичній системі української мови. Старослов'янізми у складі лексики української мови. Лексичні запозичення з російської, білоруської та інших слов'янських мов. Джерела та способи засвоєння запозичень. Лексичні кальки.

Лексика сучасної української літературної мови з погляду вживання. Активна і пасивна лексика. Діалектизми, неологізми, архаїзми та історизми.

Лексика сучасної української літературної мови з експресивно-стилістичного погляду. Загальноживана, міжстильова лексика, розмовно-побутова лексика. Книжна лексика. Термінологічна лексика. Професійна лексика. Експресивно-емоційна лексика. Жаргонізми, арготизми.

Принципи лексичного аналізу слова.

Фразеологія.

Поняття про фразеологію як розділ мовознавства. Основні типологічні ознаки фразеологізмів. Класифікація фразеологізмів. Співвідношення між лексичними значеннями слова і значеннями фразеологізму. Паремія. Крилаті слова.

Лексико-граматичні зміни фразеологічних одиниць: скорочення лексичного складу, заміна одного компонента іншим, розширення та звуження обсягу значень, зміна ступеня семантичної єдності компонентів. Багатозначність фразеологізмів. Явища синонімії та антонімії у фразеології.

Джерела формування фразеологізмів української мови. Використання фразеологізмів у різних стилях мови.

Лексикографія.

Предмет і завдання лексикографії. Поняття про словник. Лінгвістичні та енциклопедичні словники. Тлумачні й перекладні словники. Характеристика основних тлумачних і перекладних словників української мови.

Основні аспектні (спеціальні) словники української мови: термінологічні, етимологічні, історичні, орфографічні, словники наголосів, іншомовних слів, фразеологічні, діалектні, синонімічні, ономастичні, зворотні, словники мови окремих письменників та ін.

З історії української лексикографії.

Розвиток сучасної лексикографії.

ТЕМА: ВСТУП. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ДИСЦИПЛІНА ТА СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ

1. СУЛМ як предмет наукового вивчення: об'єкт, мета, завдання та теоретичне значення курсу. Структурні рівні мовної системи та розділи дисципліни.
2. Феномен національної мови: українська мова як поліфункціональна система, основа національної ідентичності та форма збереження культурного коду.
3. Генеза та глотогенез: проблема походження української мови у світлі сучасної лінгвоукраїністики (концепції Ю. Шевельова, Г. Півторака). Критика імперських міфів про «давньоруську єдність». Основні історичні етапи розвитку мови.
4. Генеалогічна класифікація: місце української мови серед інших слов'янських мов. Специфіка міжмовних зв'язків та диференційні ознаки української мови порівняно з іншими слов'янськими (західно-, східно- та південнослов'янськими) мовами.
5. Державний та правовий статус: Законодавство про мови в Україні. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» як чинник націєтворення.
6. Літературна мова та її диференціація: поняття літературної мови як вищої, унормованої форми загальнонародного наріччя. Співвідношення літературної мови та територіальних діалектів. Роль південно-східного наріччя в генезисі нової української літературної мови.
7. Дихотомія «мова – мовлення»: диференційні ознаки мови як системи знаків та мовлення як психофізичного процесу її реалізації. Особливості усної та писемної форм комунікації.
8. Лінгвістична нормативність: поняття про мовну норму, її динамічний характер, історичну мінливість та кодифікацію. Типологія мовних норм (лексичні, фразеологічні, фонетичні, фонологічні, орфоепічні, графічні, орфографічні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні, пунктуаційні). Соціальна функція нормативності.
9. Стилiстична диференціяція СУЛМ: система функціональних стилів (науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний, конфесійний). Поняття про підстили та жанри реалізації.
10. Екологія мови: поняття культури мови та мовної стійкості. Суспільна дискусія про чистоту мовлення в оцінках класиків філологічної думки та сучасних інтелектуалів.

Основні терміни та поняття: сучасна українська літературна мова, національна мова, етапи розвитку української мови, слов'янські мови, літературна мова, норми літературної мови, територіальні діалекти, говірка, мовлення, мова, функціональні стилі мови, культура мови.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МІНІМУМ

1. Поняття «Сучасна українська літературна мова» (СУЛМ) та її хронологічні межі. Національна мова як лінгвокультурний код

Сучасна українська літературна мова (СУЛМ) – це унормована, відшліфована, високорозвинена загальнонародна форма української мови, яка обслуговує всі сфери суспільної діяльності: державне управління, науку, освіту, культуру, масову комунікацію, міждержавні зносини та побут.

В українському мовознавстві традиційно визначено дві часові координати поняття «сучасна»:

В широкому хронологічному вимірі – від загальновизнаного зачинателя нової української літературної мови І. Котляревського (вища точка еволюції – творчість Т. Шевченка, який закріпив статус мови як високолітературної на базі південно-східного наріччя).

У вузькому (соціолінгвістичному та синхронному) вимірі – під терміном «сучасна» зазвичай розуміють мову того покоління людей, яке проживає тепер. Причому за основу дослідження та опису системних характеристик беруть мовлення саме середнього покоління суспільства. Такий підхід зумовлений тим, що в мовленні старшого покоління функціонує значна кількість архаїзованих, застарілих елементів, а мовлення молодого покоління перенасичене динамічними інноваціями, сленгізмами й неологізмами, які ще не стали, а в майбутньому переважно й не стануть нормою літературної мови. З огляду на це методологічним критерієм та писемними джерелами для вивчення СУЛМ у межах такого підходу є відповідні текстові фіксації української мови за останні 50–60 років.

Національна мова є ширшим поняттям, ніж літературна мова, оскільки охоплює як її вищу (унормовану) форму, так і неунормовані складники: територіальні й соціальні діалекти, просторіччя, жаргони та сленг. Вона функціонує як лінгвокультурний код етносу – специфічна система вербалізації навколишнього світу, у якій закодовано історичний досвід, ментальність, ціннісні орієнтири та національну ідентичність українського народу. Через систему етномаркованих концептів та фреймів мова не просто відображає, а конструює національну картину світу.

2. Проблема походження української мови у світлі концепцій Ю. Шевельова та Г. Півторака

Сучасне академічне мовознавство повністю відкидає імперську та радянську заідеологізовану теорію «колиски трьох братніх народів» з існуванням єдиної давньоруської мови. Еволюція української мови розглядається через призму концепцій видатних мовознавців ХХ–ХХІ ст.:

Концепція Юрія Шевельова (Шереха): Учений обґрунтував, що українська мова постала безпосередньо внаслідок розпаду праслов'янської мовної спільності, минаючи міфічну стадію «спільносхіднослов'янської мови». Ю. Шевельов довів, що формування праукраїнських діалектів відбувалося на основі консолідації п'яти локальних праслов'янських діалектних груп (поліських,

києво-черкаських, галицько-подільських, перемишльських та закарпатських). Розвиток мовних рис мав безперервний характер, а специфічні українські фонетичні та морфологічні ознаки (наприклад, ікавізм, чергування [o], [e] з [i]) фіксуються в пам'ятках писемності вже з XI століття.

Концепція Григорія Півторака: Академік деталізував історичну хронологію глотогенезу. Згідно з його дослідженнями, праслов'янська мовна спільність почала розпадатися приблизно у VI ст. На цій основі сформувалися окремі східнослов'янські племінні діалекти (полян, древлян, сіверян, тиверців, уличів, дулібів), які згодом утворили три нові етномовні масиви: український, білоруський та російський. Г. Півторак наголошував, що Київська Русь була поліетнічною та полідіалектною державою, де розмовною мовою населення Руської землі (Київщина, Чернігівщина, Переяславщина) була давньоукраїнська мова, яка й стала тривким підґрунтям для формування сучасної української нації.

3. Дихотомія «мова» і «мовлення» у лінгвістичній парадигмі

Теоретичне розмежування мови та мовлення, уперше чітко сформульоване швейцарським лінгвістом Фердинандом де Соссюром, є базовим для розуміння функціонування мовної системи:

Мова (*langue*) – це абстрактна, соціально зафіксована, потенційно існуюча в індивідуальних свідомостях система знаків, одиниць (фонем, морфем, слів) та правил їх поєднання. Мова є психічним і соціальним явищем, вона належить усьому колективу мовців, є відносно стабільною і консервативною.

Мовлення (*parole*) – це конкретна, індивідуальна форма реалізації, актуалізації мови в процесі комунікації. Мовлення є матеріальним (звуковим чи графічним), лінійним у часі, суб'єктивним, динамічним і ситуативно зумовленим.

Різницю між ними можна визначити за основними критеріями. Мова має абстрактний, потенційний та загальний характер, вона є соціальною за способом існування (власність колективу) і становить собою статичну систему або код. Натомість мовлення є конкретним, актуальним та індивідуальним, існує як психофізичний акт окремого індивіда та є динамічним процесом, що втілюється у тексті.

4. Мовна норма як центральна категорія екології мови. Класифікація мовних норм

Мовна норма – це сукупність загальноприйнятих, традиційно закріплених, об'єктивно існуючих у певний проміжок часу правил вимови, слововживання, граматичного оформлення та стилістичного використання мовних засобів, які суспільство визнає за зразкові й обов'язкові. Норма забезпечує стабільність, єдність та загальнозрозумілість національної мови. Вивчення нормативності у контексті захисту від суржикізації, інтерференції та безпідставного запозичення є предметом екології мови (лінгвоекології).

В українській лінгвістичній системі норми класифікують за рівнями мовної структури:

Орфоепічні – регулюють правильну вимову звуків і звукосполучень (наприклад, чітка вимова ненаголошеного [e] з наближенням до [и]).

Акцентуаційні – визначають правильне наголошування слів (наприклад: фаховий, одинадцять, феномен).

Лексичні – регламентують точність слововживання відповідно до їхніх значень у СУЛМ, унеможливають кальки та русизми (наприклад: брати участь, а не приймати участь).

Фразеологічні – регулюють вживання сталих зворотів (наприклад: спадати на думку, а не приходити в голову).

Словотвірні – визначають закономірності утворення нових слів за допомогою питомих суфіксів та префіксів (наприклад: викладач, а не преподаватель).

Морфологічні – регулюють правильне утворення та зміну граматичних форм слів (наприклад, закінчення -а (-я) або -у (-ю) у родовому відмінку однини іменників чоловічого роду: університету, але Житомира).

Синтаксичні – визначають правила побудови словосполучень і речень (наприклад, правильне керування: дякувати колезі (Д. в.), а не дякувати колегу).

Орфографічні – регламентують правильне написання слів на письмі.

Пунктуаційні – визначають правила вживання розділових знаків.

Стилістичні – зумовлюють доцільність використання мовних одиниць у конкретному функціональному стилі.

5. Функціональні стилі СУЛМ та їх когнітивно-комунікативні параметри

Залежно від сфери суспільної комунікації, мети висловлювання та форми реалізації, СУЛМ диференціюється на функціональні стилі – підсистеми мови, що характеризуються специфічним набором лексичних, граматичних та синтаксичних засобів. В українському мовознавстві виокремлюють такі стилі:

Офіційно-діловий – обслуговує сферу правових, дипломатичних, адміністративно-господарських відносин. Характеризується високим ступенем стандартизації, наявністю мовних кліше та штампів, використанням канцеляризмів, імперативністю та повною відсутністю емоційно забарвленої лексики.

Науковий – функціонує у сфері дослідницької діяльності та освіти. Головні ознаки: логічна послідовність, об'єктивність викладу, точність, абстрактність, активне використання спеціальної термінології та номенклатури, складні синтаксичні конструкції.

Публіцистичний – стиль масмедіа та суспільно-політичного життя. Його параметри базуються на діалектиці двох функцій: інформаційної (повідомлення фактів) та експресивної (емоційне переконання, формування суспільної думки). Характеризується використанням політичних гасел, оцінної лексики та метафоризацією.

Художній – стиль художньої літератури. Головною є естетична функція, яка реалізується через образність тексту. Має право залучати елементи всіх інших стилів, а також позалітературні компоненти (діалектизми, архаїзми, сленг) для створення художнього образу.

Розмовний – обслуговує сферу невимушеного, неофіційного повсякденного спілкування індивідів. Має переважно усну форму реалізації. Визначається

широким використанням побутової лексики, неповних речень, вигуків, часто спирається на позамовний контекст (жести, міміку).

Конфесійний – обслуговує релігійні потреби суспільства (молитви, богослужіння, теологічна література). Характеризується високою архаїзованістю лексики, використанням старослов'янizmів, специфічною символікою та урочистою тональністю вислову.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК: ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ (ЗСР)

Теоретичне моделювання: Користуючись матеріалами сучасних академічних досліджень, складіть хронологічну або концептуальну таблицю «Періодизація розвитку української мови за працями Ю. Шевельова та Г. Півторака». Сформулюйте ключові відмінності між цими концепціями. Під час виконання завдання скористайтеся довідковою інформацією з джерела: Навчальний посібник "Історична граматики української мови" / Уклад.: Г. І. Гримашевич, В. М. Титаренко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2025. 222 с. <https://eprints.zu.edu.ua/44327/1/1.pdf>

Глосарій правописної кодифікації: Випишіть ключові термінологічні поняття теми в робочий зошит. Знайдіть 5 прикладів слів, у яких реалізуються варіантні норми відповідно до чинної редакції «Українського правопису».

Компаративний аналіз: Користуючись картою нарiч української мови, підготуйте коротку довідку (до 1 сторінки) про специфіку фонетичної системи південно-східного нарiччя та обґрунтуйте його базисну роль у формуванні нової літературної мови.

Юридично-аналітичний практикум: Проаналізуйте статті 10, 11, 12 Конституції України у зіставленні зі статтями 1–5 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Напишіть есе-роздум (до 250 слів) на тему: «Мовна стійкість суспільства як елемент національної безпеки в сучасну епоху».

Джерелознавчий пошук: Зафіксуйте у зошиті 7 висловлювань відомих мовознавців ХХ–ХХІ століть (наприклад, О. Потебні, А. Кримського, Ю. Шевельова, О. Сербенської, В. Радчука) про природу мовної норми та культуру мислення.

БЛОК КОНТРОЛЮ: ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які критерії визначають поняття «сучасна» стосовно української літературної мови? Чому часові межі цього поняття залишаються дискусійними в науці?
2. Обґрунтуйте предмет та об'єкт дослідження курсу СУЛМ. Які рівні мовної системи вивчає лінгвістика?

3. У чому полягає відмінність між поняттями «національна мова» та «літературна мова»? Чи тотожні їхні обсяги?
4. Спростуйте лінгвістичними аргументами теорію про існування «спільносхіднослов'янської прамови» (так званої давньоруської мови). Які концепції походження української мови домінують у сучасній науці?
5. Охарактеризуйте місце української мови в індоєвропейській мовній родині та слов'янській мовній групі. На які підгрупи поділяються слов'янські мови?
6. Які фонетичні та морфологічні ознаки демонструють найближчу спорідненість української мови з іншими слов'янськими мовами?
7. Визначте поняття «мовна норма». Які головні ознаки характеризують літературну норму (стабільність, динамічність, еластичність, загальнообов'язковість)?
8. Схарактеризуйте типи мовних норм. Наведіть приклади порушення лексичної та орфоепічної норм.
9. Яке соціальне та націєтворче значення має єдина мовна норма для суверенної держави?
10. Окресліть сутність дихотомії Фердинанда де Соссюра «мова і мовлення». За якими диференційними ознаками вони протиставляються?
11. Які специфічні риси притаманні усній формі існування мови порівняно з писемною на синтаксичному та лексичному рівнях?
12. Що таке діалектна система? Які три основні наріччя виділяють в українському діалектному просторі?
13. Чому саме південно-східне наріччя лягло в основу нової української літературної мови? Які історичні чинники цьому сприяли?
14. Дайте визначення поняття «функціональний стиль». За якими екстралінгвальними та власне лінгвальними параметрами розмежовують стилі мови?
15. Назвіть ключові ознаки та жанри реалізації офіційно-ділового та наукового стилів СУЛМ. Що таке «канцеляризм» та «штамп»?
16. У чому виявляється специфіка конфесійного стилю та які його основні мовні засоби?
17. Що таке «мовний пуризм» та «лінгвістичний лібералізм»? Як ці тенденції впливають на розвиток сучасної культури мови?

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ТЕКСТОЛОГІЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Завдання: Прочитайте подані нижче уривки текстів. Визначте їхній функціональний стиль, підстиль та жанр реалізації. Проаналізуйте мовні засоби (лексичні, морфологічні, синтаксичні), які маркують належність кожного тексту до певного стилю. Знайдіть у текстах приклади використання термінів, емоційно забарвленої лексики, інверсій та стандартних мовних моделей.

Текст 1

«Мова – це не просто інструментарій для трансляції інформаційних блоків чи побутової комунікації. Це складна саморегульована семіотична система, яка

виступає ментальним каркасом нації. Через призму фонологічних опозицій, граматичних категорій та лексичних пластів кожна етнічна спільнота здійснює специфічну концептуалізацію об'єктивної дійсності, створюючи унікальну мовну картину світу. Спроби нівелювати мовну самобутність через штучне зближення систем є латентною формою лінгвоциду, спрямованою на руйнацію етнокультурної кодифікації та асиміляцію корінного етносу».

Текст 2

«Родина Сонццевітові (Cistaceae). Багаторічні напівкущі або трав'янисті рослини з супротивними, рідше черговими цілісними листками, забезпеченими прилистками чи без них. Квітки актиноморфні, двостатеві, зібрані в цимозні суцвіття (завитки або ботричні волоті). Чашечка складається з п'яти чашолистків, з яких два зовнішні значно менші за розмірами або редуковані. Віночок п'ятипелюстковий, пелюстки швидко опадають, переважно жовтого, білого або рожевого забарвлення. Андроцей представлений численними вільними тичинками, гінецей – ценокарпний, з 3–5 зрослих плодолистків. Плід – локуліцидна коробочка, що розкривається стулками».

Текст 3

«Проект Закону визначає правові, організаційні та ідеологічні засади функціонування системи національного мовного моніторингу як невіддільного складника гуманітарної безпеки держави. Метою цього акта є врегулювання суспільних відносин у сфері захисту мовного простору від деструктивних інтервенцій, забезпечення дотримання стандартів державної мови суб'єктами владних повноважень та створення сприятливих умов для ревіталізації міноритарних говірок українського лінгвоареалу. Контроль за виконанням положень покладається на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері мовної кодифікації».

Текст 4

«Місто дихало важко, нагрітим за день асфальтом і густим смарагдовим сумом старих каштанів. Олекса стояв біля розчиненого вікна, дивлячись, як вечірні сутінки повільно розчиняють у собі чіткі контури дахів, перетворюючи будинки на химерних підводних істот. Звідкись із глибини подвір'я долинав тихий, майже примарний шурхіт шин та обривки напівзабутого джазового мотиву. Слів було не розібрати, та й навіщо ті слова, коли сама тиша навколо здавалася настільки змістовною, що будь-який звук ризикував зруйнувати цю крихку скляну гармонію літнього затишку».

Текст 5

«Та ти уяви собі, що воно коїться! Приходить учора сусідка, оця, що з крайньої хати біля яру, і починає мені розказувати, ніби в них курчата почали посеред дня пропадати. Я їй кажу: "Михайлівно, так у вас же тхір під повіткою завівся, ще з весни всі про це знають, а ви на сорок гріхів шукаєте!" Так ні, вона стоїть на своєму, руками махає, кричить на всю вулицю, що то всьо сусідові

собаки поробили. Оце людина, їй хоч кіл на голові теши, а вона свого не попустить, отієї кривди вигаданої повік не забуде!»

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Практичний стилістичний аналіз: Випишіть із сучасних медіаресурсів або наукових видань по одному автентичному зразку (обсягом від 70 до 100 слів) для кожного з п'яти основних функціональних стилів СУЛМ. Зробіть їх комплексний лінгвістичний аналіз на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівні.

Індивідуальне наукове повідомлення (за вибором студента):

Тема А: «Іван Котляревський як деміург нової української літературної мови: традиція та новаторство у використанні народнорозмовної стихії».

Тема Б: «Тарас Шевченко як основоположник сучасної української літературної мови: синтез діалектних ознак та формування інтелектуального коду».

Критерії оцінювання повідомлення: унікальність тексту, використання новітніх першоджерел (статей Інституту української мови НАНУ), відсутність кліше, логічність структурування за академічним стандартом.

ЕКСПРЕС-КОНТРОЛЬ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Укажіть дефініцію, що найточніше відображає сутність мови як лінгвістичного феномену:

А Психофізичний процес трансляції індивідуальних емоцій та почуттів мовця.

Б Історично сформована, соціально зумовлена знакова система, що є інструментом мислення, спілкування та способом фіксації суспільного досвіду.

В Сукупність орфографічних правил та артикуляційних навичок конкретного колективу.

Г Біологічно детермінована здатність індивіда відтворювати звукові сигнали.

2. Поняття «мовлення» відрізняється від поняття «мова» тим, що воно є:

А Абстрактним, соціальним, стабільним та статичним за своєю природою.

Б Загальноприйнятим кодом, закріпленим у колективній свідомості.

В Конкретним, індивідуальним, динамічним актом реалізації мовної системи в часі й просторі.

Г Сукупністю лише писемних пам'яток певної історичної епохи.

3. Яка ознака є конститутивною та визначальною для літературної мови, на відміну від загальнонародної?

А Побутування виключно в усній формі.

Б Наявність територіальних обмежень у використанні.

В Свідова кодифікація та унормованість на всіх рівнях системи.

Г Спонтанність та емоційна неконтрольованість вираження засобів.

4. Визначте тип норми, яку порушено в словосполученні «на протязі місяця» замість «протягом місяця»:

- А Орфоепічну.
- Б Лексичну.
- В Синтаксичну.
- Г Морфологічну.

5. Регулювання правильної вимови звуків, звукосполучень та закономірностей наголошування слів покладено на:

- А Орфографічні норми.
- Б Орфоепічні норми.
- В Графічні норми.
- Г Стилiстичні норми.

6. Яка з мовних норм зазнала масштабних змін та уточнень під час кодифікації нової редакції «Українського правопису»?

- А Орфоепічна.
- Б Орфографічна.
- В Пунктуаційна.
- Г Лексична.

7. У яких формах матеріально реалізується та функціонує українська літературна мова?

- А Виключно в писемній.
- Б В усній та писемній формах.
- В У книжно-публікаційній формі.
- Г Виключно в усній формі розмовного типу.

8. Історично сформований, відібраний і закріплений суспільною практикою зразок використання мовного елемента – це:

- А Мовна інновація.
- Б Мовна норма.
- В Мовний стиль.
- Г Діалектна ізоглоса.

9. Сукупність мовних засобів, вибір яких зумовлений метою, змістом та сферою суспільної комунікації, називається:

- А Мовним паспортом.
- Б Функціональним стилем.
- В Кодифікованим словником.
- Г Мовою субкультури.

10. Оберіть повний та правильний перелік традиційних функціональних стилів СУЛМ:

- А Художній, науковий, побутовий, журналістський.
- Б Офіційно-діловий, художній, публіцистичний, науковий, розмовний.
- В Літературний, діалектний, просторічний, поетичний.
- Г Державницький, академічний, публічний, родинний.

11. Наявність абстрактної термінології, логічна послідовність викладу, відсутність образних засобів та складна синтаксична організація речень притаманні:

- А Публіцистичному стилю.
- Б Офіційно-діловому стилю.
- В Науковому стилю.
- Г Розмовному стилю.

12. Укажіть суто наукові жанри реалізації стилю:

- А Монографія, реферат, тези, дисертація, автореферат.
- Б Наказ, розпорядження, протокол, резюме.
- В Нарис, фейлетон, репортаж, памфлет.
- Г Указ, нота, заява, роман.

13. Використання мовних штампів (кліше), високий рівень стандартизації, абсолютна стилістична нейтральність та відсутність індивідуального авторського стилю маркують:

- А Художній стиль.
- Б Офіційно-діловий стиль.
- В Публіцистичний стиль.
- Г Науковий стиль.

14. Сферою комунікативного призначення розмовного стилю є:

- А Офіційне листування між державними інституціями.
- Б Невимушене, спонтанне спілкування в повсякденному побуті, з родиною чи друзями.
- В Масова агітація та формування суспільної думки через ЗМІ.
- Г Фіксація результатів експериментальних досліджень.

15. Провідною функцією публіцистичного стилю в суспільстві є:

- А Естетичний вплив на читача через систему художніх образів.
- Б Точна фіксація правових норм та адміністративних відносин.
- В Інформаційно-комунікативна та експресивно-імпульсивна (впливу й переконання).
- Г Номінативно-описова функція у сфері виробництва.

16. Які мовні особливості є домінуючими для розмовного стилю?

- А Канцелярська лексика, повні двоскладні складні речення.

Б Емоційно-оцінна лексика, вигуки, неповні та еліптичні речення, частки.

В Велика кількість вузькоспеціальних термінів та формул.

Г Сувора регламентація використання кожної словоформи.

17. Для якого стилю мовлення характерна інтеграція елементів усіх інших стилів, використання слів у переносному значенні, тропів та фігур для досягнення естетичної мети?

А Конфесійного.

Б Художнього.

В Публіцистичного.

Г Наукового.

18. До якої мовної групи та підгрупи за генеалогічною класифікацією належить українська мова?

А Балтійська група, західна підгрупа.

Б Слов'янська група, східнослов'янська підгрупа.

В Германська група, північна підгрупа.

Г Слов'янська група, південнослов'янська підгрупа.

19. Процес цілеспрямованого нищення мови як головної ознаки етносу, що здійснювався щодо української мови в різні історичні періоди, має наукову назву:

А Пуризм.

Б Лінгвоцид.

В Інтерференція.

Г Кодифікація.

20. Базисом для формування фонетичної та граматичної системи нової української літературної мови стало:

А Північне наріччя.

Б Південно-західне наріччя.

В Південно-східне наріччя.

Г Карпатоукраїнські говірки.

ТЕМА: ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. СЛОВО ЯК ОСНОВНА ОДИНИЦЯ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ

1. Лексикологія як галузь мовознавства. Предмет, завдання і об'єкт лексикології. Структурне розгалуження науки (семасіологія, ономасіологія, етимологія, ономастика, лексикографія).

2. Лексична система мови. Поняття про словниковий склад (лексику) як рухливу, відкриту, саморегульовану та системно організовану структуру. Поняття про семантичне поле.

3. Слово як основна одиниця лексичної системи. Диференційні ознаки слова (цілісність, виділяльність, відтворюваність, фонетична та граматична оформленість). Номінативна функція слова.

4. Природа мовного знака та значення слова. Співвідношення у трикутнику «семантичного зв'язку»: реальний предмет (денотат) – ментальне поняття (сигніфікат) – звукова оболонка (лексема). Лексичне значення слова.

5. Ієрархія одиниць лексичного рівня. Дихотомія понять: слово, лексема, сема (мінімальний компонент значення), семема (сукупність сем). Проблема дефініції слова в сучасній лінгвістиці.

6. Кількісні вияви семантики. Явища моносемії (однозначності) та полісемії (багатозначності). Специфіка функціонування однозначних і багатозначних слів у різних стилях та живому мовленні.

7. Генеза багатозначності. Механізми виникнення полісемії. Диференціація між прямим (первинним, головним) та переносним (вторинним, контекстуально зумовленим) значеннями слів.

8. Типологія регулярних переносів значень. Основні типи переносних значень за семантичними моделями: метафора (подібність), метонімія (суміжність), синекдоха (кількісне співвідношення «частина – ціле»).

Основні терміни та поняття: лексикологія, семасіологія, ономасіологія, етимологія, фразеологія, ономастика, антропоніміка, топоніміка, лексикографія, лексика, лексична система, номінативна функція слова, слово, лексема, сема, семема, лексичне значення слова, денотат, сигніфікат, поняття, семантичне поле, моносемія, полісемія, пряме значення слова, переносне значення слова, метафора, метонімія, синекдоха.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МІНІМУМ

1. Лексикологія як галузь мовознавства

Лексикологія (від грец. *lexis* – слово і *logos* – учення) – це розділ мовознавства, який вивчає словниковий склад (лексику) мови в його сучасному стані та історичному розвитку.

Об'єктом вивчення є лексика мови, а предметом – слово як самостійна знакова одиниця, його внутрішня структура, семантичні зв'язки з іншими словами та функціонування в мовленні.

Структурні відгалуження лексикології:

Семасіологія (лексична семантика) – вивчає значення слів та зміни цих значень.

Ономасіологія – теорія номінації; вивчає процеси й типи найменування предметів та явищ.

Етимологія – досліджує походження слів та їхній первісний морфемний склад.

Ономастика – вивчає власні назви (поділяється на антропоніміку – назви людей, та топоніміку – назви географічних об'єктів).

Лексикографія – теорія та практика укладання словників.

2. Лексична система мови

Лексика – це не хаотична сукупність слів, а складна, відкрита, рухлива та саморегульована система.

Системність лексики виявляється через існування семантичних полів – великих угруповань слів, об'єднаних спільністю поняттєвого змісту (наприклад, семантичне поле «час», «колір»). всередині поля слова пов'язані різними типами відношень (синонімічними, антонімічними, гіпонімічними).

3. Слово як основна одиниця лексичного рівня

Слово – це основна функціонально-структурна одиниця мовної системи, адже всі інші її елементи, за висловлюванням Ю.О. Карпенка, І.П. Ющука, існують або для слова і в слові (фонемі і морфемі), або завдяки йому (словосполучення і речення). Хоча всі пересічні мовці, навіть не маючи філологічної освіти, легко можуть виділяти слова в звуковому потоці, визначення слова, його відмежування від інших мовних одиниць – важлива лінгвістична проблема. Ось що сказав з цього приводу учень Соссюра – Шарль Баллі: «Поняття слова вважається зрозумілим; насправді ж це одне з найбільш неоднозначних понять, які зустрічаються в мовознавстві». Це можна пояснити кількома причинами: по-перше, слова кожної конкретної мови дуже різні і за індивідуальним лексичним значенням, і за функціями в мові, по-друге, визначення, прийнятне для слів однієї мови, часто неприйнятне для слів іншої. Тому деякі вчені, зокрема Ф. де Соссюр, Генрі Глісон, Франц Боас, Едуард Сепір, взагалі заперечували поняття слова. Є й дещо менш радикальна думка, представники якої, не відмовляючись від поняття слова, все ж пропонували не давати йому визначення (чеський лінгвіст Владімір Скалічка).

Свідченням складності окресленої проблеми є те, що попри наявність в мовознавстві кількох сот (близько 500) визначень слова, жодне з них не є досконалим.

Слово – це мінімальна самостійна, вільно відтворювана одиниця мови, яка складається зі звуків (або одного звука), має фонетичну та граматичну оформленість і виражає певне значення.

Диференційні ознаки слова:

Цілісність – фіксований порядок морфем всередині слова, неможливість вставлення іншого слова всередину лексеми.

Виділяльність – здатність виділятися в мовленнєвому потоці (паузами).

Відтворюваність – слово не створюється щоразу заново, а вилучається з пам'яті готовим.

Фонетична та граматична оформленість – наявність одного основного наголосу та системи флексій.

Головна функція слова – номінативна (називання предметів, процесів, ознак дійсності).

4. Природа мовного знака та значення слова

В основі розуміння сутності слова лежить «семантичний трикутник» (трикутник Фреге/Огдена-Річардса), який демонструє зв'язок між трьома компонентами:

Лексема (звукова/графічна оболонка) – знак.

Денотат (референт) – конкретний предмет або явище реальної дійсності, яке цим знаком називається.

Сигніфікат (поняття) – узагальнене ментальне відображення предмета в свідомості людини.

Лексичне значення слова – це закріплений у свідомості мовців співвідношення між звуковою оболонкою слова та поняттям про предмет чи явище дійсності.

5. Ієрархія одиниць лексичного рівня

В аналізі семантики слова розмежовують такі поняття:

Слово – загальна мовна одиниця, що поєднує форму і зміст.

Лексема – слово як абстрактна одиниця мови у сукупності всіх його граматичних форм (наприклад, рука, руки, рукою – це одна лексема).

Семема – лексичне значення слова або одне з його значень (у багатозначних словах).

Сема – мінімальний, далі неподільний компонент лексичного значення (наприклад, семема «батько» містить семи: /чоловіча стать/, /кровна спорідненість/, /перше покоління щодо дітей/). Семи бувають архісемами (родовими) та диференційними (видовими).

6. Кількісні вияви семантики: моносемія та полісемія

Моносемія – наявність у слова лише одного значення (однозначність). Найчастіше однозначними є терміни (фонема, гіпотенуза) та деякі назви конкретних предметів (тролейбус).

Полісемія – здатність слова мати кілька значень (багатозначність). Полісемія виникає через економію мовних засобів, коли наявне слово використовується для найменування нового предмета.

7. Генеза багатозначності та типи значень

У структурі багатозначного слова виділяють:

Пряме значення – первинне, основне значення слова, найменше залежне від контексту (наприклад, крило птаха).

Переносне значення – вторинне значення, яке виникло внаслідок перенесення назви з одного предмета на інший на основі певної асоціації (наприклад, крило літака, крило будинку).

8. Типологія регулярних переносів значень

Метафора – перенесення назви з одного предмета на інший на основі їхньої подібності (за формою, кольором, функцією, розташуванням, емоційним

враженням). Приклад: носик чайника, золота осінь, іде дощ. Особливий вид метафори – персоніфікація (уособлення).

Метонімія – перенесення назви на основі реального зв'язку, суміжності між предметами чи явищами. Варіанти суміжності: матеріал і виріб з нього (ходити в шовку), приміщення і люди в ньому (зал аплодував), автор і його твір (читати Шевченка), дія та її результат (подати заяву в деканат).

Синекдоха – різновид метонімії, що базується на кількісному співвідношенні між поняттями. Найчастіше це вживання частини замість цілого або цілого замість частини. Приклад: «сто років його не бачив» (багато часу), «перша скрипка оркестру» (музикант), «німець наступав» (армія німців).

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК: ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ (ЗСР)

Теоретичне моделювання: Користуючись матеріалами академічних підручників, складіть у робочому зошиті графічну схему «Структурні зв'язки всередині лексичного значення слова». Візуалізуйте на схемі взаємозалежність між лексемою, семемою, денотатом, сигніфікатом та окремими семами (архісемами й диференційними семами).

Семантико-фразеологічний практикум: На прикладі слів «донька» і «хліб» здійсніть компонентний аналіз значення – виділіть та запишіть їхні складники (семи й семеми). Складіть та зафіксуйте маскимально вичерпний реєстр (не менше 8 одиниць) крилатих висловів, прислів'їв чи фразеологізмів, до компонентного складу яких входить лексема «хліб».

Контекстуально-стилістичний аналіз полісемії: Дослідіть семантичну структуру багатозначного слова «земля» за академічним «Словником української мови» (СУМ). Сформулюйте і запишіть авторські речення, які ілюструють кожне окреме значення цієї лексеми в різних контекстах. Окремо випишіть 5 автентичних зразків паремійного фонду (прислів'їв чи приказок) із цим словом.

Термінологічний самоконтроль: Опрацюйте теоретичну базу теми та випишіть у термінологічній глосарій чіткі наукові визначення для кожної одиниці з переліку «Основні терміни та поняття».

Текстологічний пошук: Доберіть із художньої літератури або сучасних публіцистичних медіатекстів по 3 приклади речень із яскраво вираженою метафорою, метонімією та синекдохою. Обґрунтуйте тип переносу в кожному випадку.

БЛОК КОНТРОЛЮ: ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що розуміють під терміном «лексикологія» у вузькому і широкому лінгвістичному значенні?

2. Які структурні підрозділи виділяють у межах сучасної лексикології? Які об'єкти перебувають у сфері їхнього наукового інтересу?
3. Що виступає центральною, базовою одиницею дослідження в лексикології та чому?
4. Сформулюйте наукове визначення поняття «словниковий склад мови» (лексика). У чому полягає відмінність між активним та пасивним складом?
5. Що таке слово як лінгвальний феномен? Через які причини проблема універсального визначення слова залишається однією з найскладніших у сучасному мовознавстві?
6. Назвати основні ознаки слова.
9. Які функції виконує слово? Чим відрізняються слова повнозначні й неповнозначні?
10. Як співвідносяться слово і поняття? Який існує зв'язок між предметом і назвою?
11. Яка відмінність між словами з мотивованим і немотивованим значенням?
12. Що таке лексичне значення слова?
13. Що таке лексема? Який зв'язок між лексемою і словом?
14. Які слова мають конкретне значення, а які – абстрактне?
15. Що таке сема і семема? Як ці поняття пов'язані з лексичним значенням слова?
16. Що таке моносемія? Які слова є моносемічними?
17. Що таке полісемія? Які слова є полісемічними?
18. Як виникають багатозначні слова?
19. Чим відрізняється пряме значення слова від переносного? Яке з цих значень є первинним, а яке – вторинним?
20. Які типи переносного значення слова Ви знаєте?
21. Що таке метафора? Наведіть приклади.
22. Що таке метонімія? Як вона виникає? Наведіть приклади.
23. Що таке синекдоха? Наведіть приклади.
24. Чи можуть бути терміни багатозначними? Проілюструйте свою думку прикладами.
25. У яких стилях мовлення використовуються переважно однозначні слова? Чому?
26. Поміркуйте, чи не заважає багатозначність слова взаєморозумінню між людьми?

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ТЕКСТОЛОГІЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Завдання: Прочитайте речення. Знайдіть у них багатозначні слова, вжиті в переносному значенні. Визначте конкретний вид тропу (метафора, метонімія чи синекдоха). Обґрунтуйте, на основі якої ознаки (подібність, суміжність чи кількісне відношення) відбулося перенесення значення.

Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер за завива (Т. Шевченко).

Зал зустрів виступ молодого лінгвіста бурхливими й тривалими оплесками.

Київ прокидався під звуки перших трамваїв, умиваючись травневим сонцем.
Стомилися кайдани, втомилися й батоги, а українське слово живе.
Ну як такий золотий голос можна було не помітити на конкурсі?
Рідна хата моя, не забудь мого порога і криниці під явором.
Студентство Житомира завжди активно долучається до культурологічних проектів.
Стара лисиця знову перехитрила всіх, обійшовши гострі кути в дискусії.

ЕКСПРЕС-КОНТРОЛЬ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Укажіть дефініцію, що найточніше відображає сутність лексикології як лінгвістичної дисципліни:

- А Розділ науки про мову, що вивчає будову слів та способи їх творення.
- Б Розділ мовознавчої науки, який досліджує словниковий склад (лексику) мови.
- В Наука, що вивчає і встановлює правила літературної вимови звуків.
- Г Лінгвістична дисципліна, що досліджує систему функціональних стилів мови.

2. Визначте правильне лінгвістичне поняття для дефініції «лексика»:

- А Наука, що безпосередньо укладає словники різних типів.
- Б Реальний зміст слова, що відображає предмети чи явища дійсності.
- В Сукупність усіх слів певної мови, її словниковий склад.
- Г Граматична категорія, що вказує на належність слова до певної частини мови.

3. Яка одиниця посідає місце центрального структурного елемента в лексичній системі?

- А Речення.
- Б Словосполучення.
- В Слово.
- Г Звук.

4. Лексичне значення слова – це:

- А Те, що вказує на належність слова до певної частини мови.
- Б Його реальний зміст.
- В Вживання слова.
- Г Відмінювання слова.

5. За значенням слова поділяються на:

- А Однозначні й багатозначні.
- Б Однозначні й професійні.
- В Однозначні й загальноновживані.
- Г Однозначні й діалектні.

6. Однозначними називаються слова, що:

- А Мають синонімічні відтінки у значенні.

- Б Мають лише одне значення.
- В Є однозвучними.
- Г Є подібними при написанні.

7. Полісемічним називається слово:

- А Що має лише одне закріплене за ним лексичне значення.
- Б Термін.
- В Слово, що, крім основного (первинного) значення, має інші значення.
- Г Професіоналізм.

8. Які є типи переносних значень багатозначних слів?

- А Метафора, метонімія, синекдоха.
- Б Метафора, персоніфікація, епітет.
- В Синекдоха, лексична метафора, епітет.
- Г Поетична метафора, метонімія, термін.

9. В основі метафори лежить:

- А Поєднання контрастних понять.
- Б Порухення узвичаєного порядку слів у реченні.
- В Вживання слів, що вимовляються однаково, а значення мають різне.
- Г Перенесення властивостей і ознак одного явища на інше на основі подібності.

10. Яке зі слів має лексичне значення «той, що давно минув; колишній»?

- А Бувший.
- Б Давній.
- В Теперішній.
- Г Майбутній.

11. Виберіть рядок, у якому подано лексичне значення слова гратися:

- А Створювати, виготовляти що-небудь.
- Б Проводити час, забавляючись, розважаючись.
- В Складати і записувати який-небудь текст.
- Г Здійснювати арифметичну дію ділення.

12. Знайдіть рядок, у якому всі слова є однозначними:

- А Гострий, година, заєць, лихий, летіти.
- Б Хустка, Київ, термометр, відмінок, ангіна.
- В Голова, залізний, Дніпро, гарячий, дихати.
- Г Надійність, земля, мова, сухий, говорити.

13. Виберіть словосполучення, у якому слово «гострий» вжито в прямому значенні:

- А Гостре слово.
- Б Гостре питання.
- В Гострий язик.

Г Гостра бритва.

14. У якому рядку всі виділені слова у словосполученнях вжито у прямому значенні?

А Блискуче майбутнє, малинове варення, малинові уста.

Б Кам'яний берег, солодкий спів, золоті слова.

В Голова дівчини, теплий одяг, корінь берези.

Г Соковитий голос, тепле проміння, чиста совість.

15. У якому рядку всі виділені слова у словосполученнях вжито в переносному значенні?

А Сухе дерево, міцний дріт, чистий зошит.

Б Суха доповідь, міцний мороз, чиста мова.

В Відбити молотком, відбити бажання, червоний жар.

Г Крива шабля, кривий кінь, високий будинок.

16. Знайдіть рядок, у якому всі слова є багатозначними:

А Клімат, дар, тримати, закінчення, периметр.

Б Підняти, аптека, бронхіт, бузок, залізний.

В Важкий, гарячий, виходити, багаж, брат.

Г Древній, розбити, білий, синонім, уран.

Д Червоний, вільний, погроза, підмет, грип.

ТЕМА: ЯВИЩЕ ОМОНІМІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ

1. Омонімія як лінгвістичне явище. Критерії розмежування омонімії та полісемії (семантичний, словотвірний, синонімічний, морфологічний). Способи відображення омонімів та багатозначних слів у тлумачних словниках.
2. Типологія омонімічних одиниць. Повні (абсолютні, лексичні) та часткові (лексико-граматичні) омоніми. Шляхи формування омонімів в українській мові.
3. Суміжні звукові та графічні явища (неповні омоніми):
  - Омофони (фонетичні омоніми);
  - Омоформи (морфологічні омоніми);
  - Омографи (графічні омоніми).
4. Явище міжмовної омонімії («фальшиві друзі перекладача») в контексті близькоспоріднених мов.
5. Паронімія як суміжне явище. Поняття про пароніми, їхні структурно-семантичні особливості та відмінність від лексичних омонімів. Особливості використання паронімів у мовленні та запобігання мовленнєвим помилкам.

Основні терміни та поняття: омонімія, полісемія, повні омоніми, часткові омоніми, омофони, омоформи, омографи, міжмовна омонімія, пароніми, паронімія.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МІНІМУМ

1. Омонімія як лінгвістичне явище

Омоніми (від грец. *homos* – однаковий і *onoma* – ім'я) – це слова, які абсолютно однаково звучать і пишуться, але мають абсолютно різні, семантично не пов'язані між собою лексичні значення.

Критерії розмежування омонімії та полісемії:

Семантичний критерій: у багатозначного слова між значеннями зберігається реальний змістовий зв'язок (спільна сема), тоді як у омонімів семантичний зв'язок повністю втрачено (наприклад, *коса* – зачіска, *коса* – знаряддя праці, *коса* – мілина).

Словотвірний критерій: омоніми утворюють різні дериваційні (словотвірні) гнізда (*коса* → *косичка*; *коса* → *косити* → *косарка*).

Синонімічний критерій: омоніми мають абсолютно різні синонімічні ряди (*ключ* від замка – *відмикач*; *ключ журавлів* – *згряя*, *шнур*; *ключ водний* – *джерело*, *криниця*).

Морфологічний критерій: іноді виявляється у здатності сполучатися з різними граматичними формами або належати до різних типів відмін.

У тлумачних словниках омоніми подаються у різних словникових статтях і позначаються надрядковими арабськими цифрами (БАЛ¹, БАЛ²). Значення багатозначного слова подаються в межах однієї словникової статті й нумеруються всередині звичайними цифрами.

2. Типологія омонімічних одиниць

Повні (лексичні, абсолютні) омоніми – це слова, які збігаються за звучанням і написанням у всіх своїх граматичних формах (в усіх відмінках, числах чи особах). Наприклад: *деркач* (птах) і *деркач* (стертий віник) – в усіх формах однини і множини звучать однаково.

Часткові (лексико-граматичні) омоніми – це слова, які збігаються лише в частині граматичних форм. До них належать суміжні звукові та графічні явища.

Шляхи формування омонімів:

Розпад полісемії (коли значення одного багатозначного слова настільки віддалилися, що зв'язок забувся).

Запозичення слів із різних мов (*гриф* – міфічний птах, *гриф* – частина струнного інструмента, *гриф* – штемпель).

Збіг запозиченого і питомого слова (*клуб* – диму і *клуб* – організація).

Словотворення (афіксальний збіг).

3. Суміжні звукові та графічні явища (неповні омоніми)

Омофони (фонетичні омоніми) – слова, які однаково звучать, але пишуться по-різному і мають різне значення. Наприклад: мене (від минати) – мене (займенник); сон це – сонце; роман (жанр) – Роман (ім'я).

Омоформи (морфологічні омоніми) – слова, які збігаються за звучанням і написанням лише в одній або кількох конкретних граматичних формах. Зазвичай належать до різних частин мови. Наприклад: мати (іменник) і мати (дієслово); три (числівник) і три (наказова форма дієслова терти); ніс (іменник) і ніс (дієслово минулого часу).

Омографи (графічні омоніми) – слова, які однаково пишуться, але вимовляються по-різному (завдяки різному наголосу). Наприклад: за́мок (укріплення) – замо́к (пристрій); му́ка (страждання) – мука́ (борошно); атла́с (тканина) – атлас (збірник карт).

4. Явище міжмовної омонімії

Міжмовні омоніми («фальшиві друзі перекладача») – це слова у різних мовах (найчастіше близькоспоріднених), які мають однакову або дуже схожу фонетично-графічну форму, але абсолютно різне значення.

Приклади:

укр. диван (меблі) – пол. dywan (килим);

укр. вродливий (красивий) – пол. ugodliwy (уявний, вигаданий);

укр. час (термін, година) – чеськ. čas (погода).

5. Паронімія як суміжне явище

Пароніми (від грец. para – біля і onyma – ім'я) – це слова, які мають подібний (але не однаковий) звуковий склад, звучать схоже, але різняться за лексичним значенням і написанням.

Пароніми часто мають один корінь і відрізняються лише суфіксами чи префіксами. Наприклад: адресат (одержувач) – адресант (відправник); компанія (група людей, фірма) – кампанія (сукупність заходів); тактичний (що стосується тактики) – тактовний (що володіє почуттям такту); особовий (рахунок, склад) – особистий (щоденник, простір).

Відмінність від омонімів: омоніми звучать абсолютно ідентично, а пароніми – лише близько, подібно, між ними є часткова звукова розбіжність.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК:

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ (ЗСР)

Теоретичне моделювання: Користуючись матеріалами лінгвістичних джерел, укладіть порівняльну таблицю «Диференційні ознаки полісемії та омонімії», спираючись на основні наукові критерії їх розмежування.

Контекстуально-диференційний практикум: Складіть із наведеними парами слів речення так, щоб чітко виявлялася різниця в їхньому лексичному значенні. Визначте, як називаються такі слова:

Адресат – адресант,

Громадський – громадянський,

Діалектичний – діалектний,
Матеріальний – матеріалістичний,
Факт – фактор.

Текстологічний аналіз: Виконайте практичні завдання з посібника: Плющ М. Я., Леута О. І., Гальона Н. П. Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ. – К., 1995. – Вправи 110, 112.

Термінологічний самоконтроль: Опрацюйте теоретичну базу теми та випишіть у робочий глосарій наукові дефініції для кожного поняття з переліку «Основні терміни та поняття».

Лексикографічний пошук: Знайдіть у тлумачному словнику (СУМ) два приклади оформлення багатозначного слова (полісемії) та два приклади оформлення омонімів. Опишіть відмінності в їхній графічній та структурній подачі в словниковій статті.

БЛОК КОНТРОЛЮ: ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які слова в лінгвістиці називаються омонімами?
2. У чому полягає принципова відмінність між омонімами та багатозначними (полісемічними) словами?
3. Які наукові критерії розрізнення полісемії та омонімії застосовують у сучасній лінгвістиці?
4. Як у практиці тлумачного словника візуально й структурно розрізняють слова-омоніми і багатозначні слова?
5. Назвіть та схарактеризуйте основні різновиди омонімів (повні та часткові).
6. Які існують історичні шляхи походження лексичних омонімів в українській мові?
7. Що таке омофони, омоформи та омографи? Наведіть приклади кожного явища.
8. Розкрийте сутність явища міжмовної омонімії. Чому його називають «фальшивими друзями перекладача»?
9. Що таке пароніми? За якими ознаками вони відрізняються від лексичних омонімів?
10. До яких комунікативних помилок може призвести невміння розрізняти пароніми в професійному та повсякденному мовленні?

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ТЕКСТОЛОГІЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Завдання: Прочитайте речення й уривки. Знайдіть у них омоніми або їхні різновиди (омофони, омоформи, омографи), а також пароніми. Кваліфікуйте тип кожного мовного явища та поясніть різницю у значеннях слів.

Перо письменника виводило рівні рядки, а з крила лебедя випало біле перо.

Поки мати варила смачну страву, дівчинка не могла мати спокою від цікавості.

На березі річки цвіла стара верба, а на правому березі моря виднілися білі вітрила.

Осінній плач дощу пригнічував настрій, а малюк раптом почав голосно плач.

На горі стояв старовинний замок, але заіржавілий замок на дверях не піддавався ключу.

Дипломант престижного конкурсу впевнено вийшов на сцену, тримаючи в руках підписаний дипломат.

Потрібно було терміново засіяти нове поле, але чисте комп'ютерне поле на екрані привернуло його увагу.

Повз вікно проїхав важкий віз, а хлопець швидко віз дрова до лісництва.

ЕКСПРЕС-КОНТРОЛЬ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Омонімами називаються слова, які:

А Мають протилежне лексичне значення, але належать до однієї частини мови.

Б Мають однакове звучання й написання, але абсолютно різні, не пов'язані між собою лексичні значення.

В Близькі за звучанням, але різні за значенням.

Г Мають кілька пов'язаних між собою значень на основі подібності чи суміжності.

2. Укажіть, чим омоніми відрізняються від багатозначних слів:

А Омоніми завжди належать до різних частин мови.

Б Лексичні значення омонімів не мають жодного спільного семантичного зв'язку чи спільних сем.

В Омоніми мають спільну внутрішню форму та походження.

Г Багатозначні слова мають різне написання, а омоніми – однакове.

3. Слова, які однаково звучать, але мають різне написання і значення, називаються:

А Омографами.

Б Омофонами.

В Омоформами.

Г Паронімами.

4. Слова, які однаково пишуться, але мають різну вимову (через наголос) і значення, – це:

А Омографи.

Б Омофони.

В Омоформи.

Г Повні омоніми.

5. Визначте, до якого типу омонімів належать слова «мати» (іменник) і «мати» (дієслово):

- А Омографи.
- Б Омофони.
- В Омоформи.
- Г Повні лексичні омоніми.

6. Повними (лексичними) омонімами є слова в рядку:

- А Мука (страждання) – мука (розмелене зерно).
- Б Бал (оцінка) – бал (танцевальний вечір).
- В Три (числівник) – три (дієслово в наказовій формі).
- Г Сонце (світило) – сон це (поєднання слів).

7. Паронімами називаються слова, які:

- А Мають однакове написання, але різне значення.
- Б Абсолютно однакові за звучанням в усіх граматичних формах.
- В Близькі за звуковим складом і вимовою, але різні за значенням.
- Г Мають протилежні лексичні значення.

8. Знайдіть рядок, у якому наведено пару паронімів:

- А Лисичка (гриб) – лисичка (тварина).
- Б Коса (інструмент) – коса (дівчача зачіска).
- В Компанія (група людей) – кампанія (сукупність заходів).
- Г Ключ (від замка) – ключ (джерело).

9. Укажіть пару слів, яка є прикладом міжмовної омонімії («фальшивих друзів перекладача»):

- А Українське «ручка» (для письма) та «ручка» (дверна).
- Б Українське «вродливий» (гарний) та польське «uгодліwu» (уявний, вигаданий).
- В Українське «мати» та «батько».
- Г Українське «атлас» (збірник карт) та «атлас» (тканина).

10. У якому словосполученні порушено норму вживання паронімів?

- А Громадська думка.
- Б Громадянський обов'язок.
- В Громадський транспорт.
- Г Громадське право вибору (у значенні вибору підданства).

11. Виберіть слово, яке утворює омонімічну пару зі словом «лавка» (для сидіння):

- А Стілець.
- Б Магазин (невелика крамниця).
- В Диван.
- Г Поличка.

12. Укажіть тип омонімії для слів «ніс» (частина обличчя) та «ніс» (дієслово минулого часу):

- А Омографи.
- Б Омофони.
- В Омоформи.
- Г Лексичні омоніми.

13. Знайдіть рядок, у якому всі виділені слова є омографами:

- А Зелена трава – свіжа трава.
- Б Стріляв лука – зелена лука.
- В Свіжа мука – нестерпна мука.
- Г Старий кран – водопровідний кран.

14. Який критерій розмежування омонімії та полісемії базується на підборі синонімів (якщо синоніми різні й не пов'язані між собою, то це омоніми)?

- А Морфологічний.
- Б Семантичний.
- В Словотвірний.
- Г Лексикографічний.

15. Стосовно розрізнення слів «ефектний» і «ефективний», правильним є твердження, що вони є:

- А Омофонами.
- Б Омоформами.
- В Паронімами.
- Г Синонімами.

16. Яке явище ілюструє пара слів «родзина» (російською – родина) та «родина» (українською – сім'я)?

- А Внутрішньомовну омонімію.
- Б Міжмовну омонімію.
- В Паронімію.
- Г Моносемію.

ТЕМА: СИНОНІМИ, АНТОНІМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ

1. Синоніми як об'єкт лексикології. Поняття про синонімію та синонімічний ряд (гніздо). Домінанта синонімічного ряду (стрижневе слово) та її ознаки.
2. Типологія та класифікація синонімів:
  - Ідеографічні (семантичні, поняттєві);
  - Семантико-стилістичні;
  - Абсолютні (лексичні дублети);
  - Контекстуальні (оказіональні) синоніми.
3. Евфемізми як специфічний різновид синонімів. Поняття евфемізації мовлення, соціально-етичні та стилістичні функції евфемізмів.

4. Джерела формування синонімії в українській мові. Багатофункціональна стилістична роль синонімів (диференціація, уточнення, заміщення, емоційно-експресивне забарвлення тексту).

5. Антоніми в системі лексичних зв'язків. Логіко-семантична основа антонімії. Загальномовні (абсолютні) та контекстуальні антоніми. Типи антонімічних протиставлень. Стилістичні фігури, побудовані на антонімії (антитеза, оксиморон).

Основні терміни та поняття: синоніми, антоніми, синонімічний ряд, ідеографічні синоніми, абсолютні синоніми, семантико-стилістичні синоніми, контекстуальні синоніми, евфемізми, загальномовні антоніми, контекстуальні антоніми.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МІНІМУМ

1. Синоніми та синонімічний ряд

Синоніми (від грец. *synonymos* – однойменний) – це слова, які належать до однієї частини мови, мають різне звучання й написання, але близькі або тотожні за лексичним значенням.

Синонімічний ряд (гніздо) – це група синонімів, об'єднаних навколо одного спільного поняття.

Синонімічний ряд обов'язково має домінанту (стрижневе слово). Ознаки домінанти:

Вона є стилістично нейтральною.

Має найбільш загальне, пряме значення.

Завжди стоїть першою в словниковій статті синонімів.

Приклад: *ходити* (домінанта) – *іти, крокувати, прямувати, чимчикувати, вештатися, шкандибати*.

2. Основні типи синонімів

Ідеографічні (семантичні, поняттєві) – синоніми, які різняться відтінками значення чи ступенем інтенсивності вияву ознаки/дії. Наприклад: *бажати* – *хотіти* – *жадати* (зростає інтенсивність); *плакати* – *ридати* – *ревти*.

Семантико-стилістичні – синоніми, які крім відтінків значення відрізняються своєю належністю до різних функціональних стилів або емоційно-експресивним забарвленням. Наприклад: *говорити* (нейтр.) – *промовляти* (книжн., урочисте) – *паякати* / *пасталакати* (розмовні, зневажливі).

Абсолютні синоніми (лексичні дублети) – слова, які повністю тотожні за значенням і стилістичним використанням, між ними немає жодних відмінностей. Найчастіше це пара «запозичене – питоме слово» або терміни. Наприклад: *процент* – *відсоток*; *мовознавство* – *лінгвістика*; *правопис* – *орфографія*; *алфавіт* – *азбука*.

Контекстуальні (оказіональні) – слова, які зближуються своїми значеннями і стають синонімами лише в межах певного контексту (завдяки авторському

здуму). Поза цим контекстом вони не є синонімами. Наприклад: «Осінь прийшла, пришкандибала, принесла в подолі дощі».

3. Евфемізми як різновид синонімів

Евфемізми (від грец. *eu* – добре і *phemi* – говорю) – це пом'якшені, більш ввічливі, нейтральні слова чи вислови, які використовуються замість грубих, непристойних, неприємних або надто різких назв явищ чи предметів.

Функція: дотримання етичних норм, мовного такту, приховування негативних сторін дійсності.

Приклади: помер → відійшов у засвіти / заснув навіки; брехати → фантазувати / говорити неправду; товстий → повний / делікатний; вкрати → привласнити.

4. Джерела синонімії та їх стилістична роль

Джерела формування: паралельне існування питомих і запозичених слів, взаємодія літературної мови з діалектами та фразеологією, словотворення.

Стилістичні функції:

Заміщення – допомагають уникнути монотонного повторення слів (тавтології).

Уточнення – дозволяють максимально точно та деталізовано передати думку.

Експресивно-оцінна функція – виражають ставлення мовця (іронію, повагу, зневагу).

5. Антоніми в системі лексичних зв'язків

Антоніми (від грец. *anti* – проти і *опума* – ім'я) – це слова, які завжди належать до однієї частини мови, мають протилежні лексичні значення і виступають як корелятивна (взаємопов'язана) пара.

Антоніми об'єднуються за логічною ознакою протилежності, але обов'язково в межах одного родово-видового поняття (наприклад, якість: добрий – злий; координати: верх – низ; час: день – ніч; процес: бігти – стояти). Слова з різних категорій не можуть бути антонімами (стіл – співати).

Загальномовні антоніми – протилежні за значенням слова, які сприймаються як пари поза контекстом (білий – чорний, правда – кривда).

Контекстуальні антоніми – слова, які протиставляються за значенням лише в конкретному тексті за волею автора. Наприклад: «Для тебе я – вогонь, а ти для мене – крига».

Багатозначні слова вступають в антонімічні відношення своїми окремими значеннями (свіжий хліб – черствий хліб, але свіжа сорочка – брудна сорочка).

Стилістичні фігури на основі антонімії:

Антитеза – різке протиставлення протилежних понять або образів для посилення виразності мовлення («Думав, доля зустрінеться – спіткалося горе»).

Оксиморон (оксюморон) – навмисне поєднання логічно несумісних слів, що заперечують одне одне, створюючи новий художній образ (живий труп, гірка радість, гарячий лід, убога розкіш).

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК: ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ (ЗСР)

Науково-теоретичне опрацювання: Занотуйте конспект теоретичного матеріалу за питаннями плану. Випишіть до термінологічного глосарію чіткі дефініції для кожного поняття з переліку «Основні терміни та поняття».

Семантико-стилістичний аналіз: Визначте, чи якщо однакове лексичне значення мають слова особа, особистість, індивід, і чи ідентичним стилістичним вживанням вони характеризуються. Складіть речення з цими словами, ілюструючи специфіку їхнього функціонування в різних стилях мовлення.

Лексикографічний практикум з полісемічними антонімами: Розкрийте за допомогою тлумачного словника української мови (СУМ) усі значення наведених багатозначних слів. Доберіть відповідні антоніми до кожного окремого значення:

Старий,
Щастя,
Щирий,
Свіжий.

Лексикографічне моделювання багатозначності й омонімії: Випишіть із тлумачного словника української мови (СУМ) по 5 прикладів багатозначних слів і слів-омонімів. Складіть із ними авторські речення, які наочно доводять, що перша група слів є багатозначною (має спільне семантичне ядро), а друга – омонімічною (абсолютно різні значення).

Диференціація та групування синонімічного матеріалу: Розподіліть подані слова у самостійні синонімічні ряди. Визначте домінанту для кожного ряду та з'ясуйте, чим відрізняються слова всередині (відтінками значення, емоційним забарвленням чи стилістичною приналежністю). Зі словами одного (на вибір) сформованого синонімічного ряду складіть речення.

Матеріал для групування: Горіти, ввічливий, Батьківщина, давній, рідний, край, запобігливо, минулий, уважний, мерехтіти, вихований, палахкотіти, вітчизна, ветхий, старезний, чемний, палати, жевріти, стежка, охоче, сяяти, жадібно, доріжка, сміливий, хоробрий, любов, здібний, плай, дорога, відважний, кохання, талановитий, старанно, пильний, здатний, шлях, запопадливо, рішучий, тропа, героїчний, мужній, любощі, тліти, стежина, доблесний, непоборний, шанобливий, наполегливо.

Культурологічний ономастичний пошук: Пригадайте й запишіть назви літературних творів, художніх збірок, театральних спектаклів чи кінофільмів, які містять у своїй структурі антоніми. Поясніть, яку художньо-стилістичну роль виконує антонімія в заголовочних комплексах.

Компонентно-словниковий аналіз суміжних явищ (паронімія та омоформія): З'ясуйте точне лексичне значення поданих нижче слів. Визначте, як називаються такі типи слів (пароніми, омоформи чи омографи). Зі словами кількох груп складіть речення, щоб продемонструвати правильне нормативне вживання.

Слова для аналізу: Абонент – абонемент; мимохідь – мимохить; шкода – шкода; ціннісний – ціновий; церемонійний – церемонний; церемонія – церемоніал; процес – процесія; особовий – особистий; колективний – колективістський; заповіт – заповідь; тактовний – тактичний; рідкий – рідкісний.

Дайте письмову відповідь на питання: Які типи лінгвістичних словників варто використати під час виконання цього завдання? Обґрунтуйте доцільність використання кожного з них.

Текстологічна робота з посібником: Виконайте практичні завдання зі збірника: Плющ М. Я., Леута О. І., Гальона Н. П. Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ. – К., 1995. – Вправи 113, 114, 118, 119.

БЛОК КОНТРОЛЮ: ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які слова називаються синонімами?
2. Дайте визначення синонімічного ряду (синонімічного гнізда).
3. На які групи й за якими ознаками поділяються синоніми?
4. Що таке евфемізми? Яка їх роль у мовленні?
5. З якою метою вживаються синоніми у мовленні?
6. Що таке контекстуальні синоніми?
7. Які слова називаються антонімами?
8. На якій основі будуються антонімічні відношення між словами?
9. Яка специфіка функціонування антонімів у мовленні?

ЕКСПРЕС-КОНТРОЛЬ

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ

1. Синонімами називаються слова, які:

А Мають протилежне лексичне значення.

Б Однакові або близькі за звучанням, але мають абсолютно різні значення.

В Різні за звучанням і написанням, але близькі або тотожні за лексичним значенням.

Г Мають однакове написання, але різняться граматичними формами.

2. Стрижневе, стилістично нейтральне слово, що очолює синонімічний ряд, називається:

А Архісемою.

Б Домінантою.

В Етимоном.

Г Лексемою.

3. Які синоніми називаються абсолютними (лексичними дублетами)?
- А Слова, які збігаються за значенням лише в певному контексті.
  - Б Слова, які мають лексичні відмінності у відтінках значень.
  - В Слова, тотожні за значенням, які повністю замінюють одне одного в усіх контекстах і не відрізняються стилістично.
  - Г Слова, що мають різне емоційне забарвлення.
4. Пом'якшені, більш ввічливі слова або зворушливі вирази, які вживаються замість непристойних, надто різких чи грубих, – це:
- А Пароніми.
  - Б Евфемізми.
  - В Архаїзми.
  - Г Омофони.
5. Антонімами називаються слова, які:
- А Близькі за значенням, але різні за звуковою будовою.
  - Б Мають протилежні лексичні значення в межах однієї видо-родової пари.
  - В Мають однакову форму, але різне значення.
  - Г Належать до різних частин мови й виражають схожі поняття.
6. Укажіть рядок, у якому подано абсолютні синоніми (лексичні дублети):
- А Говорити, балакати, шепотіти, кричати.
  - Б Процент – відсоток, мовознавство – лінгвістика.
  - В Сміливий, хоробрий, відважний, боязкий.
  - Г Дорога, шлях, шосе, стежка.
7. Визначте тип синонімів у парі «бажати – хотіти» (перше слово відрізняється вищим ступенем вираження інтенсивності дії та книжністю):
- А Абсолютні.
  - Б Семантико-стилістичні.
  - В Контекстуальні.
  - Г Фразеологічні.
8. Антонімічна пара може утворюватися між словами, які:
- А Належать до різних частин мови.
  - Б Мають лише однозначну структуру.
  - В Належать до однієї частини мови.
  - Г Мають схожу звукову будову.
9. У якому рядку наведено контекстуальні синоніми (стають синонімами лише в межах цього речення)?
- А Красивий, вродливий, гарний.
  - Б Свіжа газета – свіжий хліб.
  - В Хлопець не йшов, а повз, волікся, карався дорогою.

Г Праця, робота, труд.

10. Яка стилістична фігура побудована на різкому протиставленні протилежних характеристик, явищ чи понять?

А Оксиморон.

Б Метафора.

В Антитеза.

Г Метонімія.

11. Виберіть слово, що є нормативним загальномовним антонімом до слова «прогрес»:

А Регрес.

Б Еволюція.

В Рух.

Г Стагнація.

12. Укажіть рядок, який утворює антонімічну пару до значення «свіжий хліб»:

А Черствий хліб.

Б Старий хліб.

В Цвілий хліб.

Г Позавчорашній хліб.

13. Фігура «оксиморон» (поєднання логічно несумісних понять, що протистоять одне одному) представлена в словосполученні:

А Гарячий чай.

Б Живий труп.

В Далека дорога.

Г Глибоке море.

14. Яке слово виступає домінантою в синонімічному ряду «вештатися, бродити, тинятися, ходити, шлятися»?

А Бродити.

Б Ходити.

В Тинятися.

Г Вештатися.

15. Заміна вислову «він помер» висловом «він відійшов у кращий світ» є прикладом:

А Дисфемізму.

Б Евфемізму.

В Синекдохи.

Г Паронімії.

16. Знайдіть рядок, у якому всі слова є антонімами до слова «активний»:

А Пасивний, інертний, бездіяльний.

Б Енергійний, дієвий, жвавий.
В Байдужий, черствий, холодний.
Г Повільний, тихий, спокійний.
КЛЮЧІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

ТЕМА: СКЛАД ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ З ПОГЛЯДУ ЇЇ ПОХОДЖЕННЯ

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ

1. Формування української лексики. Лексика споконвічна (генетичні пласти: спільноіндоєвропейський, праслов'янський, східнослов'янський, власне український) і запозичена.
2. Способи (шляхи) засвоєння запозичень. Безпосередній та опосередкований шляхи. Усне та писемне запозичування. Типи лінгвоадаптації: лексичне запозичення, калькування, напівкалькування.
3. Періодизація запозичень за часом виникнення:
  - ✓ стародавні запозичення (до X ст.);
  - ✓ старі запозичення (X–XVIII ст.);
  - ✓ новий період запозичень (XIX – кінець XX ст.);
  - ✓ новітній період запозичень (межа XX–XXI ст. – до сьогодні).
4. Особливості запозиченої лексики за лінгвогенезом:
  - ✓ Спільноіндоєвропейський шар (індоєвропеїзми);
  - ✓ Старослов'янська лексика (старослов'янізми);
  - ✓ Запозичення із західноєвропейських мов (германізми, романізми, анлізми);
  - ✓ Слов'янські запозичення (полонізми, русизми, болгаризми, чехізми);
  - ✓ Інші пласти запозичень (грецизми, латинізми, тюркізми).

Основні терміни та поняття: споконвічно українська лексика, лексичні запозичення, спільноіндоєвропейські слова, праслов'янські слова, власне українська лексика, індоєвропеїзми, латинізми, грецизми, тюркізми, анлізми, старослов'янізми, кальки, напівкальки, інтернаціоналізми, варваризми, екзотизми.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МІНІМУМ

1. Генетична структура лексики української мови
Словниковий склад СУЛМ за походженням поділяється на дві генеральні верстви: споконвічна (питома) лексика та запозичена (іншомовна) лексика.
У структурі споконвічної лексики виділяють чотири послідовні хронологічні пласти:

Спільноіндоєвропейська лексика (індоєвропеїзми) – найдавніші слова, що виникли в період індоєвропейської мовної спільності (до III тис. до н.е.) і мають відповідники в багатьох індоєвропейських мовах (германських, романських, балтійських тощо). Це назви спорідненості (мати, брат, дочка), частин тіла (око,

серце), явищ природи (вогонь, вода, день), диких тварин (вовк, ведмідь), елементарних дій (брати, їсти).

Праслов'янська (спільнослов'янська) лексика – сформувалася в період існування праслов'янської мовної спільноти (до VI–VII ст. н.е.). Становить основу словникового фонду всіх слов'янських мов. Сюди належать назви дерев (дуб, береза, липа), свійських тварин (корова, кінь, свиня), знарядь та процесів праці (плуг, коса, сіяти, жати), продуктів харчування (молоко, мед, м'ясо, хліб).

Східнослов'янська (давньоруська) лексика – слова, які виникли в період спільного проживання східних слов'ян у межах Давньокіївської держави (Русі) між IX та XIV ст. Вони є спільними для української, білоруської та російської мов, але відсутні у західних і південних слов'ян. Приклади: сорока, білка, кішка, сім'я, сорок, дев'яносто, урожай, сьогодні, криниця.

Власне українська лексика – лексичний ядро мови, слова, що виникли безпосередньо в процесі самостійного глотогенезу української мови після розпаду східнослов'янської етнічної спільноти (починаючи з XIV ст.) і до сьогодні. Це лексичний маркер української національної ідентичності.

Особливості власне української лексики:

Словотворчі ознаки: наявність специфічних суфіксів -ник, -івник, -аль, -ень, -ець (керівник, скрипаль, велетень, промовець); суфіксів зневаги чи здрібнілості -ння, -ота, -усь (біганина, парубота, матусь); префіксів по-, су-, прі- (подорож, сучасний, прізвище).

Семантичні групи: назви абстрактних понять (мрія, відродження, освіта), якостей (чепурний, кмітливий, лагідний), процесів (баритися, линути, вередувати), побутових предметів та явищ (хвиля, багаття, гай, смуга, гармата).

2. Шляхи та способи засвоєння запозичень

Запозичена лексика займає близько 10%–15% загального складу СУЛМ і є наслідком історичних, культурних, політичних та економічних контактів.

Шляхи засвоєння:

Безпосередній – прямий контакт із мовою-джерелом (наприклад, з польської чи тюркських мов).

Опосередкований – через інші мови-посередники (найчастіше через латину, німецьку чи російську мови).

Способи структурного засвоєння:

Лексичне запозичення – перенос і звукової форми, і значення слова (комп'ютер, джаз).

Калькування (кальки) – структурно-семантичне копіювання іншомовного слова за допомогою перекладу кожної його морфеми питомими засобами. Наприклад: субстрат → підкладка, водопад → водоспад, orthographia → правопис.

Напівкалькування (напівкальки) – заміна лише частини іншомовного слова рідними морфемами (наприклад: антикризовий, телебачення).

3. Хронологічна періодизація запозичень

Стародавні запозичення (до X ст.): пласти праслов'янської та давньоруської доби. Контакти з германськими племенами (князь, шолом, меч, буква, котел), кельтами (тин), ранні тюркізми (каган, коцюба).

Старі запозичення (X–XVIII ст.): масовий приплив грецизмів та латинізмів у зв'язку з християнізацією та розвитком релігійної й барокової освіти (ангел, церква, філософія, студент, лекція, ректор). Активне проникнення полонізмів та через них – германізмів Магдебурзького права (рахунок, скарга, мурувати, цех, майстер, фарба, ланцюг).

Нові запозичення (XIX – кінець XX ст.): формування науково-технічної, мистецької та політичної термінології. Запозичення з французької (режим, сюжет, кабінет, пляж), італійської (соната, фортепіано, акорд, опера), німецької (штаб, ландшафт, галстук).

Новітні запозичення (межа XX–XXI ст. – до сьогодні): тотальна експансія анлізмів (американських інновацій), зумовлена розвитком ІТ-технологій, цифрового маркетингу, фінансів та глобалізації. Наприклад: дедлайн, хайп, тригер, спічрайтер, блокчейн, аутсорсинг.

4. Особливості запозичень за мовами-джерелами

Старослов'янська лексика (старослов'янізми)

Слова, запозичені з церковнослов'янської (староболгарської) мови, що була мовою богослужіння.

Фонетичні ознаки: звукосполучення ра, ла, ре, ле на місці українських повноголосних оро, оло, ере (враг – ворог, глава – голова, древо – дерево, плен – полон); початкові звуки [а], [е], [є] замість питомих [я], [о] (агнець, єдиний).

Словотворчі ознаки: префікси воз-, со-, пред-, пре- (воздати, соратник, предтеча, премудрий); суфікси -тель, -ство, -знь (вчитель, благодать, гординя).

Лексичне значення: здебільшого абстрактні, релігійні та високі поетичні поняття (святість, пророк, совість, тлін, храм).

Грецизми та латинізми

Грецизми: розпізнаються за звуками [ф] (філософія, фосфор), початковим [а] (автор, анархія), сполученнями пс, кс (психологія, ксерокс), кореневими компонентами гео-, біо-, теле-, лого-, хроно-. Творють ядро наукової та церковної лексики.

Латинізми: розпізнаються за міжнародними суфіксами -ум, -ус, -ція, -тор, -тура (пленум, косинус, нація, доктор, диктатура), префіксами екс-, де-, кон-, ре-, інтер- (експорт, деструкція, конгрес, репродукція). Обслуговують юридичну, медичну, наукову та освітню сфери.

Тюркізми

Слова з кримськотатарської, половецької, османської та інших тюркських мов.

Ознаки: явище сингармонізму (повторення однієї й тієї ж голосної, найчастіше [а] або [е]): сарай, базар, кабан, казан, отаман, шаровари, чабан.

Тематика: військова справа, козацький побут, степова фауна, торгівля (кіш, гайдамака, бунчук, табун, барсук, аркан, туман).

Англізми, германізми та романізми

Англізми: часто мають сполучення дж, шт, інг (джаз, бюджет, маркетинг, демпінг), закінчуються на -ер, -мент (менеджер, істеблішмент).

Германізми (з німецької): фонетичні комплекси шт, шп, хт (штраф, шпін, вахта), початкове це- (цех, цегла). Тематика: ремесло, будівництво, військова сфера (майстер, лобзик, бруствер, верстат).

Французькі запозичення: наголос на останньому складі (жалюзі, шюре, шосе), кінцеві буквосполучення -аж, -яж, -уар (екіпаж, пляж, тротуар, абажур). Тематика: мистецтво, мода, кулінарія (костюм, балет, режисер, суп).

5. Стилiстичнi пласти iншомовної лексики

iнтернацiоналiзми – слова спiльного поняттєвого фонду, якi функцiонують щонайменше у трьох неспорiднених мовах з тотожним значенням i близькою формою (демократiя, конституцiя, фiнанси, iнтернет).

Екзотизми – слова iншомовного походження, якi описують специфiчнi, унiкальнi реалiї життя iншого народу (побут, географiю, грошi) i не мають точних вiдповiдникiв в українській мовi. Приклади: кiмоно, гривня (для iноземцiв), ена, хумус, фьорд, сомбреро.

Варваризми – iншомовнi слова чи вислови, якi використовуються в тексті без повної графiчної або граматичної адаптацiї, часто зберiгаючи оригiнальне написання. Використовуються для створення мiсцевого колориту або в молодiжному сленгу. Приклади: *c'est la vie* (це життя), *happy end*, о'кей, тет-а-тет.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК (АУДИТОРНА РОБОТА)

Завдання 1. Лексикографiчний аналіз мовознавчих термiнiв грецького та латинського походження

Користуючись словником iншомовних слiв, з'ясуйте етимологiю та значення поданих мовознавчих термiнiв.

Термiни грецького походження:

Фонетика (вiд *phone* – звук) – роздiл мовознавства, що вивчає звуковий склад мови.

Лексикологiя (вiд *lexis* – слово + *logos* – учення) – наука про словниковий склад мови.

Морфологiя (вiд *morphe* – форма + *logos* – учення) – роздiл граматики, що вивчає частини мови та їхнi форми.

Синтаксис (вiд *syntaxis* – побудова, порядок) – роздiл граматики, що вивчає структуру словосполучень i речень.

Орфографiя (вiд *orthos* – правильний + *grapho* – пишу) – система правил однотипного написання слiв.

Семантика (вiд *semantikos* – значущий) – змiстове значення одиниць мови.

Синонiмiя (вiд *synonymia* – одноiменнiсть) – тип семантичних вiдношень, що полягає в подiбнiстi значень.

Омонiмiя (вiд *homos* – однаковий + *onyma* – iм'я) – звуковий збiг рiзних за значенням мовних одиниць.

Антонiмiя (вiд *anti* – проти + *onyma* – iм'я) – протилежнiсть значень мовних одиниць однiєї категорiї.

Діалектологія (від *dialektos* – говірка + *logos* – учення) – розділ мовознавства, що вивчає територіальні діалекти.

Терміни латинського походження:

Грама́тика (від *grammatica* – словесне мистецтво) – розділ мовознавства, що вивчає закони творення і зміни слів та побудови речень.

Суфікс (від *subfixus* – прикріплений знизу) – морфема, розташована після кореня перед флексією.

Префікс (від *praefixus* – прикріплений попереду) – службова морфема, що стоїть перед коренем.

Флексія (від *flexio* – згинання, перехід) – закінчення слова, що виражає його граматичні значення.

Субстантиві́ація (від *substantivum* – іменник) – перехід інших частин мови в іменник.

Кон'ю́нкція (від *conjunctio* – сполучник) – службова частина мови (у ширшому лінгвістичному значенні – зв'язок).

Асиміля́ція (від *assimilatio* – уподібнення) – фонетичний процес уподібнення одного звуку до іншого.

Дисиміля́ція (від *dissimilatio* – розподібнення) – фонетичний процес розподібнення звуків.

Адапта́ція (від *adaptatio* – пристосування) – процес призумовлення іншомовного слова до норм приймаючої мови.

Акузатив (від *accusativus*) – знахідний відмінок у граматичній системі.

Завдання 2. Етимологічний практикум на матеріалі тематичної групи
Запишіть слова, що складають тематичну групу «Назви дерев». Визначте походження кожної лексеми. Окремо виділіть власне українські назви рослинного світу.

Ясен – спільноіндоєвропейське.

Дуб, береза, липа, верба, ялина, клен – праслов'янське походження.

Тополя – запозичене з латинської мови (*populus*) через польське посередництво.

Акація – запозичене з грецької мови (*akakia*).

Каштан – запозичене з латинської (*castanea*) через німецьку мову.

Кипарис – запозичене з грецької мови (*kyparissos*).

Власне українські слова цього семантичного ареалу: модрина, горобина, шипшина, пролісок, чорнобривці.

Завдання 3. Лексичне заміщення іншомовних слів українськими відповідниками
До поданих іншомовних слів доберіть питомі українські відповідники (слова або стійкі словосполучення). З'ясуйте за словником їх походження.

Коментар – роз'яснення, зауваження (латинське *commentarium*).

Контракт – угода, договір (латинське *contractus*).

Експресивний – виразний, емоційний (латинське *expressus*).
Адвокат – захисник (латинське *advocatus*).
Толерантний – терпимий (латинське *tolerans*).
Масивний – важкий, великий, бриластий (французьке *massif*).
Стратег – воєначальник, планувальник (грецьке *strategos*).
Імпорт – ввезення (латинське *importo*).
Тема – предмет розмови, окреслена думка (грецьке *thema*).
Практицизм – діловитість, прагматизм (грецьке *praktikos*).
Міграція – переселення, переміщення (латинське *migratio*).
Полісемічний – багатозначний (грецьке *poly + sema*).
Презент – подарунок, гостинець (французьке *présent*).
Ліміт – обмеження, межа (латинське *limes*).
Круїз – морська подорож, мандрівка (англійське *cruise*).
Космос – всесвіт (грецьке *kosmos*).
Монолітний – суцільний, міцний (грецьке *monos + lithos*).
Прогресивний – передовий, розвитковий (латинське *progressus*).
Інформація – відомості, дані (латинське *informatio*).
Превалювати – переважати (латинське *praevalere*).
Емоції – переживання, почуття (французьке *émotion*).
Фатум – доля, рок, призначення (латинське *fatum*).
Ординарний – звичайний, пересічний (латинське *ordinarius*).
Конгрес – з'їзд, збори (латинське *congressus*).
Оригінал – першотвір, справжній (латинське *originalis*).
Симпозіум – засідання, наукова конференція (грецьке *symposion*).
Демократичний – народоправний (грецьке *demokratia*).
Стимулювати – спонукати, заохочувати (латинське *stimulus*).

Завдання 4. Критичний аналіз новітньої іншомовної експансії

Наведіть приклади слів-англізмів, запозичених останнім часом, з'ясуйте їх значення. Висловіть власне ставлення до проблеми надмірного вживання запозиченої лексики в сучасній українській мові.

Приклади новітніх англізмів: івент (захід), таргетинг (націлювання), коворкінг (спільний робочий простір), спічрайтер (укладач текстів промов), моніторинг (відстеження), мейнстрим (головна течія), бекграунд (досвід, походження), локація (місце розташування), апгрейд (оновлення), інсайт (освянення).

Філологічна оцінка: Надмірне використання іншомовних інновацій призводить до деструкції лексико-семантичної системи мови та витіснення питомих синонімів. Запозичення є виправданими лише за відсутності точного еквівалента в мові (наприклад, в ІТ-сфері: блокчейн, інтерфейс). В інших випадках використання слів на зразок «перформанс» замість «вистава» або «кейси» замість «випадки/досвід» є ознакою мовного несмаку та порушенням екології мови.

Завдання 5. Професійно-тематичне моделювання лексикону

Складіть словничок іншомовних слів, які можна використати в підготовці матеріалів до однієї із тем (на вибір): „Міжнародне становище України”, „Економічне життя мого регіону”, „Мистецьке життя краю”, „У музеї українського мистецтва” тощо.

Приклад моделювання теми „Міжнародне становище України”:

Суверенітет (франц.) – повна незалежність держави.

Дипломатія (грец.) – офіційна діяльність глав держав з представництва інтересів за кордоном.

Меморандум (лат.) – дипломатичний документ із викладом поглядів уряду.

Інтеграція (лат.) – процес об'єднання, зближення держав.

Ратифікація (лат. + франц.) – затвердження вищим органом влади міжнародного договору.

Консенсус (лат.) – згода, досягнута шляхом взаємних поступок.

Патріотизм (грец.) – любов до своєї батьківщини.

Коаліція (лат.) – воєнно-політичний чи парламентський союз держав / партій.

Брифінг (англ.) – коротка прес-конференція для ЗМІ.

Пріоритет (лат.) – першочергове значення, перевага.

Завдання 6. Медіа-моніторинг малозрозумілих інновацій

Із газет або сучасних інтернет-медіа випишіть 10–15 слів іншомовного походження, значення яких є малозрозумілим або потребує додаткового тлумачення. Поясніть їх, використовуючи словники.

Рецесія (лат. recessus – відступ) – помірне, некороткочасне скорочення виробництва, уповільнення темпів економічного зростання.

Ескалація (англ. escalation – сходження) – послідовне розширення, посилення, загострення конфлікту чи воєнних дій.

Автентичний (грец. authentikos – справжній) – той, що відповідає оригіналу; первісний, дійсний.

Диверсифікація (лат. diversus – різний + facere – робити) – розширення асортименту, переорієнтація ринків збуту або джерел постачання з метою зменшення ризиків.

Нівелювати (франц. niveler – вирівнювати) – згладжувати, знищувати відмінності між чимось, зводити нанівець.

Завдання 7. Стилiстичне редагування речень (усунення плеоназмів та тавтологiї)

Прочитайте словосполучення. З'ясуйте причини помилок в них (дублювання змісту питомого і запозиченого слова). Запишіть правильно.

Меморіальний пам'ятник → Пам'ятник або меморіал.

Мемуарні спогади → Мемуари або спогади.

Патріот батьківщини → Патріот.

Пам'ятний сувенір → Сувенір (подарунок на згадку).

Прейскурант цін → Прейскурант (довідник цін).

Народний фольклор → Фольклор (народна мудрість).
Хронометраж часу → Хронометраж.
Промислова індустрія → Індустрія або промисловість.
Аграрна земля → Земля (або аграрний сектор).
Пишу свою автобіографію → Пишу автобіографію.
Художник малює свій автопортрет → Художник малює автопортрет.
Гуманна людяність → Людяність або гуманізм.
Перший дебют → Дебют.
Двічі дублювати вислів → Дублювати вислів.
Social суспільство → Суспільство або соціум.
Друга альтернатива → Альтернатива (вибір з двох варіантів).
Вільна вакансія → Вакансія (вільна посада).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ (ЗСР)

Опрацювати тему за вказаними питаннями теоретичного мінімуму та скласти розлогий конспект.

Записати до термінологічного глосарію визначення основних понять: споконвічно українська лексика, лексичні запозичення, спільноіндоєвропейські слова, праслов'янські слова, власне українська лексика, індоєвропеїзми, латинізми, грецизми, тюркізми, анлізми, старослов'янські, кальки, напівкальки, інтернаціоналізми, варваризми, екзотизми.

Виконати практичні завдання зі збірника: Плющ М.Я., Леута О.І., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ. – К., 1995. – Впр. 122, 124, 127.

Мистецький практикум: Навести 10 термінів літератури і мистецтва грецького походження. Скласти з ними розгорнуті речення наукового або публіцистичного стилю.

Матеріал для виконання: поема, драма, комедія, епітет, метафора, строфа, хореографія, театр, мелодія, графіка.

БЛОК КОНТРОЛЮ: ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. На які дві великі групи поділяється українська лексика за походженням?
2. Які генетичні прошарки виділяють у споконвічній українській лексиці?
3. Що таке власне українська лексика?
4. Яке місце займає запозичена лексика у складі лексичної системи української мови?
5. Назвати причини і шляхи лексичних запозичень.
6. Яка лексика за походженням належить до спільноіндоєвропейської?
7. Які особливості слів праслов'янського походження?
8. Які особливості слів східнослов'янського походження?
9. Які тематичні групи слів виділяють у споконвічній українській лексиці?

10. Які особливості власне української лексики (словотворчі та семантичні)?
11. Які фонетичні, словотвірні та лексичні особливості старослов'янizmів?
12. За якими ознаками можна визначати слова тюркського походження?
13. Які найдавніші запозичення можна виділити в українській мові?
14. Що таке грецизми? Які їх ознаки? Навести приклади. Проілюструвати їх функціональні властивості.
15. Що таке латинізми? Які їх ознаки? Навести приклади.
16. Що таке англiзми? Які тематичні групи вони становлять? Які їм властиві фонетичні і словотвірні особливості?
17. Які основні фонетичні, словотвірні ознаки германizmів Ви знаєте? Назвати їх тематичні групи.
18. Які основні ознаки запозичень із французької мови? Назвати їх тематичні групи.
19. Які ще групи запозичень Вам відомі? У чому полягають функціональні особливості слів іншомовного походження?
20. Що таке інтернаціоналізми? Наведіть приклади, охарактеризуйте їх функціональні особливості.
21. Що таке варваризми? Що таке екзотизми? В яких стилях і з якою метою їх уживають?

ЕКСПРЕС-КОНТРОЛЬ ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. До якого генетичного прошарку споконвічної лексики належать слова мати, брат, око, вода?
  - А Праслов'янського.
  - Б Спільноіндоевропейського.
  - В Східнослов'янського.
  - Г Власне українського.

2. Укажіть ряд, у якому всі слова є власне українськими:
  - А Мрія, кмітливий, багаття, чепурний.
  - Б Голова, рука, сорока, криниця.
  - В Студент, лекція, ректор, аудиторія.
  - Г Сарай, базар, кабан, отаман.

3. Яке з наведених слів є результатом структурного калькування?
  - А Комп'ютер.
  - Б Правопис (від лат. orthographia).
  - В Інтернет.
  - Г Шаровари.

4. За якою фонетичною ознакою можна розпізнати старослов'янizm у слові «глава»?
  - А За початковим звуком [a].

Б За наявністю суфікса -тель.

В За неповноголоссям -ла- на місці українського -оло-.

Г За наявністю префікса воз-.

5. Явище сингармонізму (повторення голосного [а]) у словах базар, сарай, чабан свідчить про їхнє походження з:

А Тюркських мов.

Б Грецької мови.

В Німецької мови.

Г Латинської мови.

6. Укажіть словосполучення, у якому допущено помилку плеоназму (надмірності тексту):

А Вільна вакансія.

Б Складати іспит.

В Брати участь.

Г Давній меморіал.

7. Іншомовні слова, які позначають специфічні реалії життя іншого народу (наприклад, кімоно, сомбреро, єна), називаються:

А Інтернаціоналізмами.

Б Варваризмами.

В Екзотизмами.

Г Кальками.

8. З якої мови до української прийшли мистецькі терміни акорд, опера, соната, фортепіано?

А З французької.

Б З італійської.

В З англійської.

Г З німецької.

9. Укажіть слово, яке є напівкалькою:

А Ангел.

Б Телебачення.

В Диктатура.

Г Штраф.

10. До новітнього періоду запозичень (межа XX–XXI ст. – до сьогодні) належить слово:

А Керівник.

Б Дедлайн.

В Професор.

Г Майстер.

11. Префікси воз-, пред-, со- та суфікс -тель є характерними ознаками:

А Германізмів.

Б Романізмів.

В Старослов'янізми.

Г Тюркізмів.

12. Яке слово за походженням є східнослов'янським (давньоруським), тобто спільним лише для української, білоруської та російської мов?

А Ведмідь.

Б Сьогодні.

В Мрія.

Г Маркетинг.

ТЕМА: ЛЕКСИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ З ПОГЛЯДУ ВЖИВАННЯ

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ

1. Поділ лексики сучасної української літературної мови з погляду вживання на активну і пасивну. Поняття про загальноновживану (стилістично нейтральну) та лексику обмеженого вживання.

2. Застаріла лексика: архаїзми (їх типи) та історизми.

3. Неологізми. Мовні (загальномовні) неологізми та індивідуально-авторські новотвори (оказіоналізми).

4. Діалектизми. Класифікація діалектної лексики (фонетичні, морфологічні, лексичні, етнографічні, семантичні діалектизми).

5. Місце і роль пасивної лексики в українській мові. Функціонально-стилістичне навантаження застарілих слів, неологізмів та територіально обмежених елементів.

Основні терміни та поняття: активна лексика, пасивна лексика, архаїзми, історизми, неологізми, оказіоналізми, діалектизми.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МІНІМУМ

1. Динамічні процеси у лексичній системі: активна і пасивна лексика

Словниковий склад мови перебуває у стані безперервного розвитку, зумовленого змінами у суспільному, політичному, матеріальному та духовному житті народу. За ступенем уживаності та зв'язку з епохою лексика поділяється на дві великі верстви: активну та пасивну.

Активна лексика – це слова, які часто й вільно використовуються в усіх сферах повсякденного життя носіїв мови (у побуті, виробництві, науці, пресі, державному управлінні). Ця лексика є цілком зрозумілою для більшості суспільства. Ядро активного складу становить загальноновживана (стилістично нейтральна) лексика – назви життєво необхідних понять, які використовуються в усіх стилях мовлення і не мають емоційного забарвлення (земля, вода, хліб, ходити, білий, один, комп'ютер, держава).

Пасивна лексика – це слова, які вийшли з активного щоденного вжитку або ще не ввійшли до нього, тому мають відтінок застарілості чи новизни. Пасивна лексика поділяється на дві великі хронологічні групи: застарілі слова (погляд у минуле) та нові слова / неологізми (погляд у майбутнє).

2. Застаріла лексика: історизми та архаїзми

Застарілі слова випадають з активного обігу з різних причин, за характером яких вони чітко розмежовуються на історизми та архаїзми.

Історизми – це слова, які вийшли з активного вжитку через те, що зникли самі реалії, предмети або явища, які вони позначали. Історизми не мають синонімів у сучасній мові, ми змушені вживати їх тоді, коли описуємо відповідну історичну добу. До тематичних груп належать назви старовинного одягу (жупан, кирея, свитка, кучма); зброї та обладунків (кольчуга, щит, мушкет, ятаган); посад і чинів (гетьман, писар, осавул, урядник, рекрут); грошових одиниць (душ, гріш, шеляг); давніх мір (аршин, сажень, пуд).

Архаїзми – це слова, які вийшли з активного вжитку тому, що були витіснені іншими, сучасними назвами. Реалія (предмет чи явище) залишилася, але називається тепер інакше. Отже, архаїзми завжди мають тотожні синоніми в активному словниковому складі. Наприклад: десниця (права рука), ланіти (щоки), ратай (орач), свічадо (дзеркало), перст (палець), уста (губи), чадо (дитина), глаголати (говорити), комедіант (актор).

3. Нові лексеми: неологізми та okazіоналізми

Неологізми (мовні) – це нові слова, які з'являються в мові для позначення нових предметів, технологій, понять чи уявлень про навколишній світ. Коли нове слово стає загальновідомим і звичним (як-от свого часу «космонавт» або «інтернет»), воно втрачає стилістичну ознаку новизни й переходить до активної лексики.

Okazіоналізми (індивідуально-авторські неологізми) – це слова, створені письменниками, поетами чи публіцистами за наявними в мові словотворчими моделями з певною художньою, естетичною метою. Вони мають виразний індивідуальний характер, їхнє значення часто повною мірою розкривається лише в контексті, і вони майже ніколи не переходять до загальнономовного фонду.

4. Територіально обмежена лексика: діалектизми

Окрім хронологічних меж, лексичний склад структурується за територіальним чинником. Лексика обмеженого вживання охоплює слова, побутування яких звужене певними соціальними або територіальними межами.

Діалектизми – це слова, вживання яких обмежене певними географічними регіонами (діалектами / говірками) і які перебувають поза межами кодифікованої літературної норми.

Лексичні діалектизми – слова, які мають загальнономовні відповідники, але звучать у конкретній місцевості зовсім інакше: когут (півень), вуйко (дядько по матері), бульба (картопля), бараболя (картопля), файно (добре, гарно).

Етнографічні діалектизми – назви унікальних реалій, предметів побуту, одягу чи страв певного етнографічного регіону, які не мають еквівалентів у літературній мові: крисаня (капелюх), кептар (хутряна безрукавка), бануш (страва з кукурудзяного борошна), трембіта (музичний інструмент), коц (вовняна ковдра).

5. Роль і місце пасивної лексики в мовній системі

Пасивна лексика виконує важливі стилістичні та комунікативні завдання:

Застарілі слова у художній літературі допомагають історично точно відтворити колорит минулих епох, індивідуалізувати мовлення персонажів або надати текстів високого, урочистого, патетичного звучання.

Неологізми забезпечують номінативну функцію мови, дозволяючи фіксувати динамічний прогрес людства.

Оказіоналізми збагачують образну систему художніх творів, створюють унікальну естетичну атмосферу.

Діалектизми використовуються письменниками у художньому стилі для створення місцевого колориту, точного змалювання побуту та мовного портрета мешканців певного регіону.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Завдання 1. Визначення основних понять (Термінологічний словник)

Активна лексика – сукупність слів сучасної мови, які вільно й часто використовуються всіма носіями мови у різноманітних сферах життєдіяльності.

Пасивна лексика – сукупність слів, які або вийшли з ужитку (застаріли), або тільки з'явилися в мові (неологізми) і ще не стали загальноживаними.

Архаїзми – застарілі слова, які вийшли з активного вжитку, бо були замінені сучасними синонімами для позначення тих самих існуючих реалій.

Історизми – застарілі слова, що випали з ужитку через повне зникнення самих предметів, явищ чи понять, які вони називали.

Неологізми – нові слова або фразеологізми, що виникають у мові для позначення нових реалій, понять чи технологій.

Оказіоналізми – індивідуально-авторські новотвори, створені митцями слова задля художньої експресії та образності в конкретному тексті.

Діалектизми – слова, побутування яких обмежене певною територією; вони виступають за межами кодифікованої літературної мови.

Завдання 2. Текстологічний практикум зі збірника вправ

Робота виконується у робочих зошитах за виданням: Плющ М.Я., Леута О.І., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ. – К., 1995. – Впр. 130, 133, 135.

Завдання 3. Диференціація застарілої лексики у художньому тексті

«Тоді гетьман тихою ходою підійшов до столу, взяв золоту булаву» (М. Лазорський).

Гетьман, булава – історизми (зникли суспільно-політичні реалії козацької доби).

«Там козак у жупані походжає, на шаблюку поглядає» (Нар. творчість).

Жупан – історизм (назва старовинного одягу, що вийшов із побуту).

«Старий рибалка підняв свої уста до неба і почав тихо молитися» (І. Нечуй-Левицький).

Уста – архаїзм (сучасний синонім – губи).

«І в ту ж хвилину панську голову зніс козацький мушкет» (З. Тулуб).

Мушкет – історизм (тип старовинної вогнепальної зброї).

«Поклала матуся коло хати мале чадо своє» (Т. Шевченко).

Чадо – архаїзм (сучасний синонім – дитина).

«Вона поглянула у чисте свічадо і посміхнулася своїм думкам» (М. Коцюбинський).

Свічадо – архаїзм (сучасний синонім – дзеркало).

«Узяла, розкутала, і годує, присипляє; і ніби бачить перед собою убогий хутір, і сина чистого, святого, уже не рекрута...» (Т. Шевченко).

Рекрут – історизм (воїн-новобранець за часів царської рекрутської повинності).

«Підняв свою караючу десницю володар над головою винного» (І. Франко).

Десниця – архаїзм (сучасний синонім – права рука).

«На майдані біля церкви збиралася міська чернь і козацька голота» (Н. Рибак).

Чернь, голота – історизми (соціальні стани давнього суспільства).

«Поглянь на її рум'яні ланіти, на цей чистий погляд!» (Панас Мирний).

Ланіти – архаїзм (сучасний синонім – щоки).

Роль застарілої лексики: Історизми використані для точного моделювання історичного тла та відтворення колориту минувшини. Архаїзми вжито для надання мовленню піднесеного, поетично-урочистого стилістичного відтінку.

Завдання 4. Аналіз індивідуально-авторських новотворів (оказіоналізмів)

«Поглянь, товаришу, поглянь, як грають ниви злотостеблі» (М. Рильський).

Злотостеблі – стебла кольору золота.

«Осінь така милозвучна, плаче і сміється золотокрило» (В. Сосюра).

Золотокрило – має золоті крила.

«Яблуневоцвітно в цих очах, наче весна прийшла назавжди» (П. Тичина).

Яблуневоцвітно – на кшталт цвіту яблуні.

«Душа моя розкрилена летить у сині далі» (Олесь Гончар).

Розкрилена – яка розправила крила.

«Твоє мовчання – наче тихозвон у літній вечір» (Ліна Костенко).

Тихозвон – тихий, ледве чутний дзвін.

«Ніч розсипала над містом свої зорепади» (М. Драй-Хмара).

Зорепади – поетичний образ падіння зірок.

«І серце б'ється так диво-дзвонно, аж страшно стати» (Б.-І. Антонич).

Диво-дзвонно – із дивовижним дзвоном.

«Навколо панувала тишева самотність лісового озера» (М. Стельмах).

Тишева – утворено від іменника тиша.

«За синіми морями згасали сонячні променепадні хвилини» (І. Драч).

Променепадні – схожі на падіння променів.

«Твоє обличчя таке світлоносне, що темрява відступає» (В. Стус).

Світлоносне – яке несе світло.

Роль okazіоналізмів: Авторські новотвори виконують естетичну функцію. Вони ущільнюють художній образ, уникають мовних штамлів, передають найтонші авторські почуття, відтінки настрою та враження, роблячи поетичну мову свіжою та експресивною.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що зумовлює поділ лексики на активну і пасивну?
2. Що таке територіально обмежена лексика?
3. Що таке діалектизми? На які групи вони поділяються? В яких стилях мовлення вони вживаються? Чому?
4. Що таке застаріла лексика? На які групи вона поділяється?
5. Яка відмінність між архаїзмами та історизмами? Проілюструвати на прикладах.
6. Що таке неологізми? Яка їх роль у подальшому розвитку мови і суспільства?
7. Що таке okazіоналізми? Де вони вживаються? Яке їх функціональне навантаження?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1 Лексика обмеженого вживання в системі сучасної української мови – це:

А слова, які використовуються винятково в писемних різновидах художнього стилю

Б лексичні одиниці, функціонування яких зумовлене територіальним розмежуванням або соціальною структурою суспільства

В застарілі слова та інновації, що перебувають на периферії мовної системи

Г підсистема мови, яка обслуговує лише потреби офіційно-ділового та наукового спілкування

2 Ознакою стилістично нейтральної (міжстильової) лексики є:

А повна денотативна однозначність і функціонування лише в науковому просторі

Б здатність вільно вживатися в усіх функціональних стилях без нашарування додаткових конотацій

В обов'язкова наявність у семантичній структурі слова суфіксів суб'єктивної оцінки

Г обмеженість використання сферою усного побутового мовлення

3 За критерієм частоти використання та ступеня актуалізації виражуваних понять лексичний склад мови поділяють на:

А активну і пасивну лексику

- Б загальноновживану та розмовну лексику
- В книжну та діалектну лексику
- Г термінологічну та професійну лексику

4 До пасивного фонду української лексики належать:

- А термінологічні новотвори та професійні вирази
- Б застарілі слова (історизми, архаїзми) та неологізми
- В запозичення з класичних мов та інтернаціоналізми
- Г жаргонізми, арготизми та територіальні діалектизми

5 Вкажіть правильне та повне наукове визначення okazіоналізмів:

- А слова, запозичені з маловживаних мов-джерел, значення яких розшифровується через етимологічний аналіз
- Б мовні інновації, які увійшли до широкого вжитку разом із появою нових реалій суспільного життя
- В індивідуально-авторські новотвори, створені за наявними в мові моделями, що виконують естетичну функцію в контексті конкретного художнього твору
- Г професійні мовні звороти, що побутують у мовленні представників технічних спеціальностей

6 Нові поняття, явища та реалії суспільного, культурного чи наукового життя, що щойно виникли й закріпилися в мові, безпосередньо відтворюють:

- А архаїзми
- Б неологізми
- В професіоналізми
- Г діалектизми

7 Ядро словникового складу мови, яке забезпечує її комунікативну стабільність і загальнонародний характер, утворює лексика:

- А термінологічна
- Б запозичена
- В загальноновживана
- Г неологічна

8 У художньому тексті (зокрема в історичних романах) історизми та архаїзми найчастіше виконують функцію:

- А максимального спрощення синтаксичної структури речення
- Б типізації мовлення сучасного міста
- В відтворення історичного колориту минулих епох та re things-реалій
- Г кодування інформації за принципом таємних професійних мов

9 Територіально обмеженими у функціонуванні є слова, які:

- А побутують у мовленні окремих вікових чи соціальних груп незалежно від географії
- Б фіксуються винятково в офіційній юридичній документації

В вживаються переважно жителями певної етнографічної чи адміністративної місцевості

Г створені авторами художніх текстів для номінації фантастичних явищ

10 У якому рядку всі слова є історичними або архаїчними (застарілими)?

А десниця, урядник, перст, шеляг, волость

Б сонце, префікс, кріпак, хлібороб, комп'ютер

В легінь, когут, файна, бараболя, маржина

Г менеджер, дедлайн, інновація, критерій, дискурс

11 Визначте рядок, у якому представлено діалектне слово (лексичний діалектизм):

А крісло

Б ноутбук

В плай

Г рушник

12 Вкажіть речення, у якому використано застарілу лексику (архаїзм):

А Сонце сідало за темні шпилі далеких карпатських гір, залишаючи по собі багрянний слід

Б Навіть у натовпі він виділявся своєю поставою, тримаючи правицю на ефесі старої козацької шаблі

В Професор довго гортав фоліант, шукаючи відповідне правило

Г Його чоло було пооране зморшками, а очі дивилися з-під брів суворо й глибоко

13 Укажіть речення, ускладнене етнографічним або лексичним діалектизмом:

А Старий гуцул повільно йшов уздовж паркану, тримаючи в руках люльку

Б Поміж смереками пролягла вузька стежка, що вела прямо на полонину, де паслася маржина

В Вечірній туман опускався на річку, огортаючи береги сизою димкою

Г Хлопці довго сперечалися про те, хто першим має йти у розвідку

14 У якому рядку ВСІ слова за своїм типом є історизмами (назви зниклих реалій)?

А віче, боярин, начпомен, смерд, кріпак

Б десниця, уста, перст, ланіти, чада

В когут, файний, бульба, мешти, неньо

Г броня, меч, кінь, воєвода, князь

15 Визначте речення, у якому вжито індивідуально-авторський неологізм (оказіоналізм):

А Осінній сад вистукував краплями дощу по шибках старої веранди

Б Крилатий вітер розвівав прапори над сивими вежами старовинного замку

В Душа моя, загорнута в шовки, шукала слова для виплакання смутку

Г Завтра я виїду в поле, в туманоросяні ранки, де пахне пририта колісьми трава

ТЕМА: ЛЕКСИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ З ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНОГО ПОГЛЯДУ

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ

1. Загальноживана, міжстильова та розмовно-побутова лексика.
2. Книжна лексика.
3. Термінологічна і професійна лексика.
4. Жаргонізми та арготизми.

Основні терміни та поняття: загальноживана лексика, міжстильова лексика, розмовно-побутова лексика, книжна лексика, терміни, професіоналізми, жаргонізми, арготизми.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МІНІМУМ

1. Загальноживана, міжстильова та розмовно-побутова лексика

Усі слова в українській мові за своїм стилістичним значенням поділяються на стилістично нейтральні (міжстильові) та стилістично забарвлені.

Загальноживана (міжстильова) лексика – це основа словникового складу мови, слова, які вільно використовуються в усіх стилях мовлення (науковому, офіційно-діловому, художньому, розмовному тощо). Вони позбавлені будь-якої емоційно-експресивної конотації (додаткового відтінку) й позначають життєво необхідні поняття: назви спорідненості (мати, брат), явищ природи (день, дощ), дій (читати, ходити), ознак (добрий, великий).

Розмовно-побутова лексика – це слова, які функціонують переважно в усному повсякденному спілкуванні та в художній літературі для створення невимушеної атмосфери. Вони мають помітний відтінок розмовності, інтимності, пестливості або, навпаки, зневаги: базікати (замість нейтрального говорити), картоплянка, розбишака, донечка, чимчикувати. Ці слова є нормативними для розмовного стилю, але недоречні в наукових працях чи офіційних документах.

2. Книжна лексика

Книжна лексика – це слова, які використовуються переважно в писемних сферах спілкування: науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилях. Вони надають мовленню офіційності, наукової серйозності або піднесеності. На противагу розмовним, ці слова сприймаються як вирази високого або інтелектуального стилю. До книжної лексики належать абстрактні поняття (буття, свідомість), суспільно-політичні терміни (державність, легітимність), процесуальні назви (здійснювати, функціонувати).

3. Термінологічна і професійна лексика

Терміни – це офіційно кодифіковані (закріплені у словниках) слова або словосполучення, які чітко й однозначно позначають спеціальні поняття в певній галузі науки, техніки чи мистецтва. Основні ознаки терміна: однозначність у межах своєї системи, відсутність синонімів (в ідеалі), стилістична нейтральність

та дефінітивність (найменування з точним науковим визначенням). Приклади: афікс, гіпотенуза, фонема, фотосинтез.

Професіоналізми – це слова й вирази, які використовуються людьми однієї професії переважно в процесі неофіційного усного спілкування на виробництві. На відміну від термінів, професіоналізми часто мають напівофіційний, виразно образний чи метафоричний характер, виникають як скорочення і не завжди зафіксовані в академічних термінологічних словниках. Приклади: начитка (у дикторів), капіталка (капітальний ремонт у водіїв), вікно (вільна година між парами в педагогів).

4. Соціально обмежена лексика: жаргонізми та арготизми

Ця верства лексики стоїть за межами кодифікованої літературної мови і використовується окремими соціальними чи професійними групами людей.

Жаргонізми (включаючи сленг) – це слова, що побутують у мовленні людей, об'єднаних спільними інтересами, віком чи соціальним колом (молодь, студенти, програмісти). Жаргон виникає як своєрідна мовна гра, прагнення до експресивності чи епатажу. Сленг – це відносно стійкий, емоційно забарвлений молодіжний або професійний жаргон, що швидко оновлюється.

Арготизми – це специфічні слова штучно створених таємних мов (арго), які використовувалися певними ізольованими групами, щоб приховати зміст розмови від сторонніх. Історично арго належало лірникам, кобзарям, ремісникам-мандрівникам (наприклад, лебійська мова), а в сучасній соціолінгвістиці частіше фіксується у кримінальному середовищі (злодійське арго). Головна функція арго – засекречення.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Завдання 1. Визначення основних понять (Термінологічний словник)

Загальноживана лексика – слова, що є спільними для всіх носіїв мови, зрозумілими кожному і вживаними без обмежень у будь-якій сфері спілкування.

Міжстильова лексика – лексичні одиниці, абсолютно нейтральні за своїм емоційним та експресивним забарвленням, які становлять основу всіх функціональних стилів мови.

Розмовно-побутова лексика – сукупність слів та сталих виразів, які обслуговують сферу невимушеного повсякденного спілкування та мають невимушений, часто емоційний відтінок.

Книжна лексика – слова, закріплені за писемними, інтелектуальними стилями (науковим, діловим, публіцистичним), що надають тексту строгості, офіційності чи урочистості.

Терміни – слова або словосполучення, які чітко й однозначно виражають спеціальне поняття з певної галузі знань і мають точну дефініцію.

Професіоналізми – слова і зворотні вирази, поширені в усному мовленні певної професійної групи для детального позначення виробничих процесів, інструментів чи матеріалів.

Жаргонізми – емоційно забарвлені слова поза літературною нормою, які використовуються соціально чи віково обмеженими групами людей для вираження специфічного ставлення до світу.

Арготизми – елементи умовного, штучно засекреченого мовлення (арго) соціально замкнених груп, створені з метою приховування інформації.

Завдання 2. Текстологічний практикум зі збірника вправ

Робота виконується в робочих зошитах за виданням: Плющ М.Я., Леута О.І., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ. – К., 1995. – Впр. 128, 132.

Завдання 3. 10 технічних термінів з дефініціями та специфікою функціонування

Напівпровідник – матеріал, питома електрична провідність якого за кімнатної температури має проміжне значення між провідністю металів і діелектриків.

Специфіка функціонування: Вживається у фізиці твердого тіла та мікроелектроніці. Є строго однозначним, номінує базовий елемент сучасної обчислювальної техніки.

Редуктор – механізм, що входить до привода машин і слугує для зниження кутової швидкості та збільшення обертового моменту.

Специфіка функціонування: Застосовується в машинобудуванні та загальній інженерії; використовується в конструкторській документації та технічних інструкціях.

Асинхронний двигун – електрична машина змінного струму, у якій частота обертання ротора не дорівнює частоті обертання магнітного поля статора.

Специфіка функціонування: Вузькоспеціальний термін електротехніки; має чіткі межі застосування, позбавлений будь-якої образності.

Кавітація – утворення в краплинній рідині порожнин (кавітаційних бульбашок), заповнених газом, паром або їх сумішшю, внаслідок місцевого зниження тиску.

Специфіка функціонування: Використовується в гідродинаміці, суднобудуванні (при аналізі зносу гвинтів) та гідравліці.

Алгоритм – точний та зрозумілий припис (система правил) виконавцю здійснити послідовність операцій, спрямованих на розв'язання задачі.

Специфіка функціонування: Термін інформатики, обчислювальної техніки та математики; у комп'ютерних науках має абсолютну однозначність.

Компілятор – комп'ютерна програма (або її частина), що перетворює вихідний код, написаний мовою програмування високого рівня, на машинний код.

Специфіка функціонування: Функціонує в межах ІТ-сфери та системного програмування як офіційне науково-технічне поняття.

Гідроциліндр – об'ємний гідродвигун із зворотно-поступальним рухом вихідної ланки.

Специфіка функціонування: Використовується у гідравліці, машинобудуванні, будівельній та дорожній техніці.

Осцилограф – прилад, призначений для дослідження (спостереження та запису) амплітудних і часових параметрів електричного сигналу.

Специфіка функціонування: Поняття радіотехніки та електроніки. Використовується в лабораторній та інженерній практиці.

Трансформатор – статичний електромагнітний пристрій, що має дві або більше індуктивно зв'язані обмотки і призначений для перетворення систем змінного струму.

Специфіка функціонування: Загальнотехнічний термін електроенергетики, стандартизований у державних технічних вимогах.

Модуляція – процес зміни одного або кількох параметрів високочастотного коливання за законом низькочастотного інформаційного сигналу.

Специфіка функціонування: Застосовується в теорії зв'язку, радіотехніці та телекомунікаціях для точного опису фізичного процесу передачі даних.

Завдання 4. Приклади молодіжного / студентського сленгу в контексті

Скіпати (від англ. to skip) – пропускати що-небудь (лекції, етапи роботи).

Контекст: «Якщо ми знову скіпнемо профільну лекцію, до іспиту нас точно не допустять».

Особливості вживання: Виражає зневажливе або легковажне ставлення до навчального процесу, економить мовні зусилля порівняно зі словосполученням «пропускати заняття».

Завалити (іспит, дедлайн) – зазнати невдачі, не скласти іспит, пропустити кінцевий термін здачі роботи.

Контекст: «Він усю ніч писав курсову, але все одно завалив дедлайн, бо вимкнули світло».

Особливості вживання: Метафоричне слово з яскравим експресивним відтінком тривоги або розчарування.

Душніла – нудна, надміру педантична людина, яка занурюється у дрібниці й псує загальний настрій спілкування.

Контекст: «Наш новий староста – такий душніла, вимагає звітувати за кожну хвилину запізнення».

Особливості вживання: Слово з експресивною негативною конотацією оцінки особистісних характеристик людини.

Стягувати – розуміти складний матеріал, справлятися з навантаженням.

Контекст: «Я взагалі не стягую, що викладач зараз розповідає про ці квантові процеси».

Особливості вживання: Вживається переважно у заперечних конструкціях для швидкої експресивної передачі інтелектуальної втоми чи нездатності сприйняти інформацію.

Шарити – добре розбиратися в якійсь темі, мати глибокі знання чи досвід.

Контекст: «Звернися до Оксани, вона реально шарить у фонологічних змінах козацької доби».

Особливості вживання: Служить для схвальної неформальної оцінки компетенції колеги чи студента.

Автомат – отримання підсумкової оцінки за семестр без складання іспиту чи заліку, на основі поточної роботи.

Контекст: «Мені для автомата з лексикології забракло всього двох балів, тепер доведеться вчити всі білети».

Особливості вживання: Традиційний студентський сленгізм, що виник шляхом семантичного зсуву військово-технічного терміна.

Крінж (від англ. *stinge*) – почуття сорому за дії чи слова іншої людини (іспанський сором).

Контекст: «Його відповідь на семінарі – це повний κρίнж, він переплутав архаїзми з неологізмами».

Особливості вживання: Модний молодіжний запозичений сленгізм, що лаконічно замінює розлогий опис емоційного стану ніяковості.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке загальноживана лексика? Навести приклади.
2. Що таке стилістично забарвлена лексика? Навести приклади.
3. На якій підставі виділяють розмовну та книжну лексику?
4. Що таке терміни? Що таке професіоналізми? У чому відмінність цих одиниць?
5. Яка лексика належить до соціально обмеженої?
6. Що таке жаргонізми? Особливості їх функціонування.
7. Що таке сленг?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1 Стилiстично нейтральна (мiжстильова) лексика – це слова, якi:

А вживаються лише в офіційно-діловому стилі

Б мають яскраво виражене емоційне забарвлення радості

В зрозумілі всім носіям мови і використовуються в усіх стилях без обмежень

Г вживаються тільки жителями певного регіону

2 До розмовно-побутової лексики належить слово:

А асиміляція

Б чиновник

В вештатися

Г аргумент

3 Визначте рядок, у якому всі слова є книжними:

А вода, рука, хліб, ходити

Б конституція, резюме, парадигма, концепція

В базікати, картопля, матуся, хлопчак

Г κρίнж, шпора, хвіст, пара

4 У межах певної наукової системи прагне до однозначності:

А професіоналізм

Б діалектизм

В термін

Г жаргонізм

5 Слова «начитка» (у дикторів), «вікно» (у викладачів) – це:

А наукові терміни

Б професіоналізми

В арготизми

Г загальноповживана лексика

6 Штучно створена таємна мова замкненої групи людей з метою утаємнення інформації – це:

А сленг

Б argo

В жаргон

Г терміносистема

7 До молодіжного сленгу належить лексема:

А фонема

Б шарити

В постанова

Г вечеряти

8 Яка лексика становить ядро і базу словникового складу мови?

А професійна

Б жаргонна

В загальноповживана (міжстильова)

Г книжна

9 Яку функцію насамперед виконують okazіоналізми та сленг у мовленні?

А офіційно-документальну

Б номінативно-кодифікаційну

В експресивно-естетичну

Г інформаційно-захисну (таємну)

10 У якому стилі мовлення використання термінів є обов'язковим і стилістично визначальним?

А у розмовному

Б в офіційно-діловому

В у науковому

Г у художньому

11 Слова «декларація», «суверенітет», «правопорядок» є характерними для:

А розмовного стилю

Б офіційно-ділового та публіцистичного стилів

В побутового мовлення мешканців Полісся

Г таємного аргю лірників

12 Слово «препод» у студентському середовищі є:

- А офіційним терміном
- Б архаїзмом
- В жаргонізмом (сленгізмом)
- Г етнографічним діалектизмом

13 Основна відмінність між арго і жаргоном полягає в тому, що:

- А жаргон є писемним, а арго – лише усним
- Б арго має на меті свідоме засекречування інформації від сторонніх
- В жаргон використовують тільки люди похилого віку
- Г арго містить лише іншомовні запозичення

14 У реченні «Директор підписав розпорядження про призначення комісії» використано лексику:

- А соціально обмежену
- Б книжну (офіційно-ділову)
- В розмовно-знижену
- Г діалектну

15 Яке з поданих слів є абсолютно стилістично нейтральним (міжстильовим)?

- А книга
- Б книженція
- В фоліант
- Г книжечка

ТЕМА: ФРАЗЕОЛОГІЯ. КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ

1. Фразеологія як розділ мовознавства: предмет, об'єкт і завдання.
2. Фразеологізм як одиниця фразеології.
3. Основні типологічні ознаки фразеологізмів.
4. Співвідношення між лексичним значенням слова і значенням фразеологізму.
5. Історико-типологічні класифікації фразеологізмів.
6. Полісемія та варіантність фразеологічних одиниць.
7. Парадигматичні відношення у фразеології: явища синонімії, антонімії та омонімії.
8. Функціонально-стилістична диференціація та джерела української фразеології.

Основні терміни та поняття: фразеологізми, фразеологічні одиниці, паремії, крилаті вислови, ідіоми, фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази, полісемія фразеологізмів, фразеологічна синонімія, фразеологічна антонімія.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МІНІМУМ

1. Предмет і завдання фразеології

Термін «фразеологія» використовується у двох значеннях:

Лінгвістична дисципліна, що вивчає теоретичні аспекти стійких зворотів мови;

Сукупність усіх стійких виразів (фразеологічного фонду) певної мови.

Об'єктом вивчення є фразеологічні одиниці (ФО), а предметом – їхня внутрішня структура, семантика, походження, синтаксична роль, варіантність та особливості функціонування в різних стилях мови.

Прототермін (ще не був власне терміном) фразеологія з'явився ще в 16-му ст і означав «стиль, лексика, лексичний склад». Процес термінологізації слова фразеологія як «зібрання словосполучень» відбувався у 18-19 ст. і завершився лише у 20-му ст., коли сформувався однойменний розділ мовознавства.

Становлення української фразеології пов'язують з іменами: О. Потебня, І. Срезневський, І. Франко, М. Номис, Л. Булаховський, Л. Скрипник, В. Ужченко та ін.

2. У лінгвістиці існує понад 20 визначень фразеологічної одиниці (ФО), проте жодне з них не є загальновизнаним.

Крім того, є різні терміни на позначення стійких словосполучень:

- фразеологічна одиниця
- фразеологізм
- фразема
- ідіома.

До певної межі їх можна вважати взаємозамінними.

До питання термінології. Доцільно використовувати термін фразема (пор.: фонема, морфема, лексема). Фраземний склад мови – фраземіка (пор.: лексика). Наука – фразеологія (пор.: лексикологія). Так вибудовується струнка термінологічна мікросистема, у межах якої немає дублювання термінів: фразема – фраземіка – фразеологія

3. Основні типологічні ознаки фразеологізмів

Фразеологізм – це відтворювана, стійка за своїм складом і структурою семантично неподільна одиниця мови, що виражає єдине цілісне значення.

Відтворюваність: ФО не створюються в процесі мовлення (як вільні словосполучення), а вилучаються з пам'яті як готові знаки.

Стійкість (надслівність): складаються щонайменше з двох графічних слів.

Семантична цілісність: загальне значення виразу не дорівнює простій сумі значень його компонентів (бити байдики – «ледарювати», а не вчиняти фізичну дію над дерев'яними заготовками).

Постійність компонентного складу: заміна слова руйнує або трансформує вираз (намилити шию – норма, але не «намилити плечі»).

4. Співвідношення між словом і фразеологізмом

Спільне: і слово, і фразеологізм мають номінативну функцію, відтворюються в готовому вигляді, мають систему граматичних форм і виступають одним членом речення.

Відмінне: слово є структурно одноформленим (складається з морфем), а фразеологізм – різноформленим (складається зі слів); семантика фразеологізму завжди вторинна, образна й експресивно насичена.

5. Класифікація фразеологізмів (за ступенем семантичної злитості компонентів)

Фразеологічні зрощення (ідіоми): абсолютно неподільні стійкі звороти, цілісне значення яких повністю не вмотивоване значенням їхніх елементів. Часто містять застарілі слова чи форми: бити баклуші, збити з пантелику, упіймати облизня.

Фразеологічні єдності: звороти, у яких цілісне значення є вмотивованим, оскільки воно виникає внаслідок метафоричного переосмислення компонентів. Мають прозорий образ: тримати камінь за пазухою, прикусити язика, намилити шию.

Фразеологічні сполучення: стійкі вирази, у яких один із компонентів має зв'язане значення і поєднується лише з обмеженим колом слів, а інший компонент зберігає своє вільне значення: взяти страх (тут взяти поєднується зі страх, жах, сум, але не з будь-яким словом), зачепити гордість, карі очі.

Фразеологічні вирази: стійкі у своєму складі одиниці, які повністю складаються зі слів із вільними значеннями і є закінченими реченнями за структурою. Сюди відносять паремії (прислів'я, приказки) та крилаті вислови: Вовків боятися – в ліс не ходити; Не все те золото, що блищить.

За співвіднесеністю з окремими частинами мови, тобто за їхнім сукупним лексичним і граматичним значенням (за тим, що вони позначають – предмет, ознаку, дію, обставину чи почуття, емоції – і якими членами речення виступають), фразеологізми бувають:

- іменникові – називають предмет чи явище: *козацьке сонце, біла ворона, синя панчоха, ласий шматок, каїнова печать, казка про білого бичка.*

У реченні, як і іменники, виступають підметами, додатками, іменними частинами складених присудків тощо: *Люди, зрадивши, що минула лиха година, слалися спати* (Панас Мирний).

- прикметникові – називають ознаки: *кров з молоком, не з полохливого десятка, нечистий на руку, білими нитками шитий, собака на сіні, під мухою, хоч викрути.*

У реченні звичайно виступають означеннями або іменними частинами складених присудків: *Чого ти чванишся? Старці, злидні, животи з голоду присохли до спини, а воно приндиться* (М. Коцюбинський).

- прислівникові – характеризують дію, стан чи ознаку: *хоч в око стрель, з відкритим серцем, як на долоні, не чуючи землі під ногами.*

В реченні виступають у ролі різних обставин: *Докія прокидається до перших півнів* (М. Стельмах).

- вигуківі – вказують на почуття, емоції: *ні пуху ні пера, хай йому грець, цур тобі, не доведи Господи.*

У тексті використовуються нарівні зі звичайними вигуками: *Я вже вас так буду шанувати, як нікого в світі, побий мене грім!* (М. Стельмах)

Щодо функціонально-стилістичних властивостей фразеологізмів, виділяють три групи: 1) що належать до книжного стилю: *два боки однієї медалі, за велінням серця, спочивати на лаврах*; 2) стилістично нейтральні: *пробувати сили, зламати слово, перша ластівка, майстер своєї справи*; 3) стилістично марковані: *висолопити язика, витріщити очі*.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК (ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ)

Фразеологізм (фразеологічна одиниця) – семантично зв'язане сполучення слів, яке на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (вільних словосполучень або речень) відтворюється в процесі мовлення у фіксованому компонентному складі та з цілісним значенням.

Ідіома – тип фразеологічної одиниці з максимальною злитістю компонентів, значення якої є абсолютно не виведеним із самостійних значень її складників і не перекладається дослівно іншими мовами.

Паремії – стійкі вислови, що є жанрами фольклору (прислів'я, приказки, приповідки), які містять народну мудрість, мають форму завершеного речення і дидактичний характер.

Крилаті вислови – стійкі цитати з літературних творів, висловлювання історичних постатей, філософів, міфологічні звороти, які набули узагальненого переносного значення і стали загальноживаними.

Фразеологічні зрощення – семантично неподільні ФО, загальне значення яких не залежить від значень окремих слів-компонентів, що втратили свій номінативний статус.

Фразеологічні єдності – ФО, у яких загальне переносне значення є результатом образного злиття значень компонентів, що зберігають потенційну мотивацію (метафоричний підтекст).

Фразеологічні сполучення – аналітичні стійкі звороти, у яких одне слово має постійне вільне значення, а інше – фразеологічно зв'язане, реалізоване лише в цій конкретній лексичній комбінації.

Полісемія (багатозначність) фразеологізмів – здатність однієї і тієї ж фразеологічної одиниці виражати різні, але семантично пов'язані між собою значення в різних контекстах.

Фразеологічна синонімія – наявність двох або більше ФО з різним компонентним складом, які позначають те саме поняття, тотожні або близькі за значенням й виконують однакову синтаксичну функцію.

Фразеологічна антонімія – системні відношення протилежності між значеннями ФО, які характеризуються спільністю семантичної основи, але мають полярну конотацію.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА, СИСТЕМА ВАРІАНТІВ ТА ПАРАДИГМАТИКА ФО

1. Текстологічний практикум зі збірника вправ

Робота виконується у робочих зошитах за виданням: Плющ М.Я., Леута О.І., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ. – К., 1995. – Впр. 137, 138, 142.

2. Контекстуальний аналіз соматичного компонента «рука»

Фразеологічний реєстр із лексемою «рука»:

Умивати руки – знімати з себе відповідальність за щось.

Рука об руку – дружно, разом, підтримуючи один одного.

Золоті руки – майстерна, обдарована людина.

Своя рука владиченька – про наявність впливових знайомих, що дає переваги.

З легким серцем / з легкої руки – розпочати щось удаło.

Мати довгі руки – мати великий вплив, здатність досягти когось караючими діями.

Опустити руки – зневіритися, припинити діяльність через невдачу.

Гріти руки – наживатися нечесним шляхом.

Бути під рукою – перебувати поруч у зоні доступності.

Давати руку на відсіч – бути повністю переконаним у чомусь.

Речення з вибраними фразеологізмами:

Коли почалося службове розслідування інциденту, завідувач сектору поспішив умити руки і перекласти провину на асистентів.

Професор завжди повторював, що його аспірантка має золоті руки, адже її експериментальні розрахунки завжди бездоганні.

Почувши відмову від видавництва, молодий дослідник ледве не опустив руки, але вчасно зібрався з думками.

Тобі не варто турбуватися про пошук джерел, адже вся необхідна наукова література зараз бути під рукою в електронній базі.

Я даю руку на відсіч, що ця монографія стане проривом у сучасній соціолінгвістиці.

3. Компаративний аналіз фразеосемантики (компонент «горить»)

Горить у руках – робота виконується дуже швидко, вправно, успішно та з великим натхненням. Компонент «горить» тут символізує динаміку, пристрасть, майстерність та високу продуктивність.

Як мокро горить – робота робиться вкрай повільно, мляво, неохоче, без жодного результату чи прогресу. Образ базується на уявленні про сирі дрова, які не здатні розпалитися, лише тліють та димлять.

Диференціація значень: Вирази є фразеологічними антонімами, які оцінюють протилежні полюси людської праці (інтенсивність/ефективність проти інертності/лінощів).

Речення:

Дивлюся я на роботу нашої лаборантки Оксани: кожна картка розписується миттєво, усе в неї горить у руках.

Кирило Дмитрович узявся за написання анотації, але справа йде як мокре горить – за три години жодного речення так і не з'явилося.

4. Практикум «Аналіз семантики та полісемії ФО»

Аналіз реєстру виразів:

Без ножа різати (Багатозначний: 1. Ставити когось у безвихідне, вкрай тяжке становище. 2. Завдавати сильного душевного болю, мучити морально).

Плескати язиком – займатися порожніми розмовами, пліткувати, базікати.

Як риба у воді – почуватися впевнено, вільно, природно в певній сфері чи середовищі.

На очах (Багатозначний: 1. Дуже швидко, стрімко змінюватися, рости на виду в когось. 2. Безпосередньо в присутності кого-небудь).

Намилити шию – суворо покарати когось, вилаяти за провину.

Хоч краєм вуха – уважно або мимохідь почути, сприйняти бодай якусь частину інформації.

З головою – розумний, розсудливий, кмітливий (про людину); також діяти розважливо.

Дивитися крізь пальці – свідомо не помічати якихось порушень, ставитися поблажливо до чийось прогрішень.

Легкий на спомин – про людину, яка з'являється саме в той момент, коли про неї згадали чи заговорили.

Не мати спокою – перебувати в постійному стані тривоги, напруження або безперервної діяльності.

Речення з багатозначними фразеологізмами в різних значеннях:

Без ножа різати (Значення 1): «Раптова вимога ректорату здати звіти на тиждень раніше строку без ножа різала всю кафедру».

Без ножа різати (Значення 2): «Твої довгі докори й холодне мовчання мене без ножа ріжуть, скажи нарешті правду».

На очах (Значення 1): «З приходом весни наше старовинне місто Житомир змінювалося й розквітало просто на очах».

На очах (Значення 2): «Зухвала крадіжка документів відбулася прямо на очах у чергового охорони, який нічого не помітив».

5. Реєстр експресивних розмовних ФО за емотивно-понятійними групами

Подив: витріщити очі; з дуба впасти; роззявити рота; впасти з неба; у голові не вкладається.

Лінощі: бити байдики; пальцем не поворухнути; ганяти собак; лежати пластом; ловити мух.

Тривога: не знаходити собі місця; душа в п'яти пішла; сидіти як на голках; серце не на місці; волосся дибки стає.

Швидкість: накивати п'ятами; стрімголов; тільки п'яти замигтіли; одним духом; летіти як на крилах.

6. Творча лабораторія: Міні-твір гумористичного характеру

Наша університетська підфракція молодих дослідників давно помітила: коли студент четвертого курсу виходить відповідати без жодного конспекту, на кафедрі починають масово рости груші на вербі. Наш Сидір сьогодні на семінарі з історичної граматики так переконливо доводив, що праслов'яни користувалися латиницею і надсилали повідомлення в месенджерах, що професор лише мовчки протирав окуляри. Сидір сипав датами, посилався на неіснуючі архіви Ватикану і так майстерно розлого малював карти міграції, що присутні ледь стримували сміх. Словом, розповіді про те, як на вербі ростуть груші, вдалися на славу, шкода тільки, що в журналі навпроти його прізвища замість омріяного балу виросла цілком реальна, кругла і дуже сумна двійка.

ЗАНЯТТЯ 2: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФРАЗЕОЛОГІЇ, ПАРЕМІОЛОГІЯ ТА СТИЛІСТИКА

1. Текстовий аналіз-розгортання значення ФО

(Обрано фразеологізм: Перша скрипка – провідна роль у якій-небудь справі, бути лідером, задавати тон, визначати напрям діяльності).

У будь-якому науковому колективі успіх спільного проекту залежить від того, хто саме бере на себе сміливість грати першу скрипку. Лідерство – це не про формальну посаду завідувача чи керівника, а про здатність генерувати концептуальні ідеї, координувати роботу колег і спрямовувати творчий пошук у правильне русло. Коли створюється новий академічний посібник чи планується масштабна всеукраїнська конференція, завжди потрібна людина, яка візьме на себе основний тягар відповідальності, окреслить методологічні орієнтири та надихне команду в моменти інтелектуальної кризи. Саме така особистість стає тією «першою скрипкою», під звучання якої налаштовується весь мовний оркестр кафедри, забезпечуючи гармонійний та якісний результат спільної праці.

2. Пареміографічний класифікатор (Прислів'я та приказки)

Роль слова у спілкуванні:

Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш.

Гострого слова й бритва не перереже.

Від теплого слова і лід розмерзає.

Розумова діяльність:

Голова без розуму, як ліхтар без свічки.

Мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже.

Перед розумним і сила поступається.

Праця:

Без труда нема плода.

Бджола мала, а й та працює.

Хто рано встає, тому Бог дає.

Риси вдачі:

Тиха вода береги рве.

Скупий двічі платить, а ледачий двічі робить.

У тихому болоті чорти водяться.

Сімейні стосунки:

Яке дерево, такі його квіти, які батьки, такі й діти.

У своїй хаті й кутки помагають.

Чоловік – голова, а жінка – душа.

Рослинний і тваринний світ:

Немає рози без шипів.

Яблуко від яблуні далеко не падає.

Скільки вовка не годуй, а він у ліс дивиться.

3. Твір-роздум: «Ну що б, здавалося, слова...»

«Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого», – писав свого часу Тарас Шевченко, геніально визначивши головну таємницю людської комунікації. Справді, з фізичного погляду слово є лише коливанням повітря, сукупністю звукових хвиль. Проте в соціокультурному вимірі воно стає найпотужнішою зброєю, здатною зцілювати душі або руйнувати всесвіт. Народна мудрість давно зафіксувала цей феномен, зазначаючи, що гострого слова й бритва не переріже, адже рани від зневаги чи зради гояться значно довше, ніж фізичні травми.

Мова – це дзеркало внутрішнього світу людини. Через наше мовлення виявляються інтелект, культура, вихованість. Недарма кажуть: мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже. Культура спілкування вимагає від нас обережності, зваженості та відповідальності за кожен артикульований звук, оскільки слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш. Одне необдумане зауваження може зруйнувати багаторічну дружбу або звести нанівець тривалу працю в колективі.

З іншого боку, слово має колосальну конструктивну силу. Воно здатне підтримати в хвилини відчаю, надихнути на звершення, примирити ворогів. Ми знаємо, що від теплого слова і лід розмерзає, і це стосується насамперед криги людського відчуження та байдужості. У педагогічній та науковій практиці лагідне, вчасне слово підбадьорення з боку колеги чи наставника допомагає студентам долати невпевненість і відкривати в собі нові таланти. Отже, паремії в тексті виконують роль смислових акцентів, аргументів, що підтверджують тисячолітній досвід народу: слово – це не просто акустичний інструмент, а жива енергія, яка формує нашу дійсність.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У яких значеннях вживається слово „фразеологія”?
2. Що вивчає фразеологія?
3. Що таке фразеологізм? Які синоніми до цього терміну Вам відомі? Чи завжди вони є тотожними?
4. Назвати ознаки фразеологізму.
5. Що спільне і відмінне між словом і фразеологізмом?
6. Які зміни можуть відбуватися у формі фразеологізмів?
7. Які підходи до класифікації фразеологічних одиниць Вам відомі? З'ясувати суть кожної класифікації.

8. Які фразеологізми належать до фразеологічних зрощень? Фразеологічних єдностей? Фразеологічних сполучень?
9. Який лінгвістичний статус прислів'їв, приказок, крилатих висловів?
10. Як проявляються явища синонімії, антонімії, омонімії у фразеології?
11. Які джерела вживаних у сучасній українській літературній мові фразеологізмів?
12. Які за походженням фразеологізми наявні в українській мові?
13. З якою метою і в яких стилях вживаються фразеологізми?
14. В яких словниках тлумачиться значення фразеологізмів? Яку ще інформацію там вміщено?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1 Об'єктом вивчення фразеології як лінгвістичної дисципліни є:

- А окремі слова, що мають експресивне забарвлення в розмовному стилі
- Б стійкі, відтворювані, семантично пов'язані аналітичні сполучення слів
- В правила сполучуваності лексем у межах складного синтаксичного цілого
- Г граматичні парадигми відмінювання повнозначних частин мови

2 Яка ознака є визначальною для відмежування фразеологізму від вільного словосполучення?

- А наявність у складі виразу не менше трьох повнозначних слів
- Б відтворюваність у процесі комунікації як готового мовного знака
- В обов'язкове писемне фіксування в офіційних державних реєстрах
- Г використання винятково в науковому стилі мовлення

3 До якого розряду за класифікацією В. Виноградова належить фразеологізм «собаку з'їсти»?

- А фразеологічне сполучення
- Б фразеологічний вираз
- В фразеологічне зрощення (ідіома)
- Г фразеологічна єдність

4 Фразеологічні єдності відрізняються від фразеологічних зрощень тим, що:

- А їхнє цілісне значення вмотивоване метафоричним переосмисленням компонентів
- Б вони складаються винятково із запозичених іншомовних лексем
- В їхні компоненти повністю зберігають свої вільні лексичні значення
- Г вони завжди мають структуру складного підрядного речення

5 Вираз «зачепити самолюбство» є прикладом:

- А фразеологічного зрощення
- Б фразеологічного сполучення
- В пареміологічного виразу
- Г крилатого вислову

6 До якого розряду фразеологічних одиниць традиційно зараховують прислів'я, приказки та крилаті вислови?

- А фразеологічні зрощення
- Б фразеологічні вирази
- В фразеологічні єдності
- Г термінологічні сполучення

7 Визначте рядок, у якому всі фразеологічні одиниці є синонімами до значення «ледарювати»:

- А бити байдики, ганяти собак, ловити мух, плювати у стелю
- Б умивати руки, ховати кінці у воду, замітати сліди
- В брати на кпини, піднімати на сміх, виставляти на позор
- Г гріти руки, набивати кишені, золоті гори обіцяти

8 Фразеологізми «кури не клюють» та «кіт наплакав» перебувають у відношеннях:

- А омонімії
- Б варіантності
- В синонімії
- Г антонімії

9 Укажіть фразеологізм, який є багатозначним (полісемічним):

- А ахіллесова п'ята
- Б пускати півня
- В підносити гарбуза
- Г накивати п'ятами

10 Стійкі вислови «альфа і омега», «манна небесна», «умивати руки» за походженням є:

- А власне українськими козацькими висловами
- Б запозиченнями з античної міфології
- В біблеїзмами (фразеологізмами біблійного походження)
- Г професіоналізмами з ковальського ремесла

11 Який із поданих фразеологічних зворотів є власне українським (автохтонним)?

- А дати гарбуза
- Б нитка Аріадни
- В перейти Рубікон
- Г танталові муки

12 Вкажіть, у якому стилі мовлення використання експресивних ідіом є нормативно обмеженим:

- А у художньому

- Б у розмовному
- В у публіцистичному
- Г в офіційно-діловому

13 Визначте варіант, у якому правильно вказано синтаксичну роль фразеологізму в реченні «Він у нашій групі завжди грав першу скрипку»:

- А додаток
- Б підмет
- В присудок
- Г обставина способу дії

14 У реченні «Новий співробітник почувався на кафедрі як риба у воді» використано:

- А фразеологічне сполучення термінологічного типу
- Б фразеологічну єдність (компаративного характеру)
- В індивідуально-авторський okazіоналізм
- Г архаїчне фразеологічне зрощення

15 З'ясуйте, яке явища відображено в парах «гріти руку – гріти руки», «вхопити шилом патоки – ухопити шилом патоки»:

- А фразеологічна омонімія
- Б фразеологічна антонімія
- В варіантність фразеологічних одиниць
- Г деградація фразеологічного значення

ТЕМА: ЛЕКСИКОГРАФІЯ

ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ

1. Поняття про словник. Лексикографія як наука й практична діяльність.
2. Лінгвістичні (їх типи) та енциклопедичні словники.
3. Структура словникової статті. Макроструктура й мікроструктура словників. Система стилістичних і граматичних поміток.
4. Характеристика основних аспектних (спеціальних) словників української мови.
5. Сучасні словники української мови. Історія української лексикографії.

Основні терміни та поняття: лексикографія, словникарство, словник, словникова стаття, вокабула, заглавне слово, реєстр, макроструктура словника, мікроструктура словника, лінгвістичні словники, енциклопедичні словники, аспектні словники, лексикографічні помітки.

ТЕОРЕТИЧНИЙ МІНІМУМ

1. Лексикографія як наука і практика
Лексикографія – це розділ мовознавства, який займається теорією та практикою укладання словників. Практична лексикографія (словникарство) забезпечує

збирання, систематизацію, опис та збереження лексичного фонду мови, будучи інструментом культури й кодифікації мовних норм. Теоретична лексикографія вивчає принципи укладання словників, розробляє типи словникових статей, досліджує історію словникарства.

2. Типологія словників

Усі словники традиційно поділяють на дві великі групи:

Енциклопедичні словники – описують не власне слова, а поняття, предмети, явища, історичні події чи персоналії. Вони містять наукові, історичні, біографічні чи географічні відомості й відповідають на питання «Хто це? Що це таке? Коли це відбулося?». У них реєстрове слово завжди є іменником або іменниковим сполученням.

Лінгвістичні (мовознавчі) словники – описують саме слово як одиницю мови: його значення, написання, вимову, походження, граматичні форми, сполучуваність та стилістичні властивості.

3. Види лінгвістичних словників

Лінгвістичні словники поділяються на:

Перекладні (дво- або багатомовні): служать для зіставлення лексики різних мов і перекладу (Українсько-польський словник).

Одномовні: у яких слова певної мови пояснюються засобами цієї ж мови. Поділяються на:

Тлумачні (загальні словники, що розкривають семантику слів, наприклад СУМ-11, СУМ-20).

Аспектні (спеціальні) (вивчають слово в одному конкретному ракурсі: орфографічні, етимологічні, фразеологічні, іншомовних слів, словотвірні, частотні, словники синонімів/антонімів тощо).

4. Структура словникової статті

Словникова стаття – основна структурна одиниця словника. Вона складається з:

Загального (реєстрового) слова – вокабули, поданої в початковій формі й виділеної графічно (напівжирним шрифтом).

Граматичної характеристики (закінчення родового відмінка, приналежність до роду, частина мови).

Орфоепічної довідки (наголос, особливості вимови).

Стилістичних поміток (розм., книжн., спец., діал., заст.).

Семантичної частини (тлумачення значення/значень).

Ілюстративного матеріалу (цитати з літератури, фольклору – речення, що підтверджують функціонування слова).

Фразеологічного блоку (подається зазвичай під знаком ромба ◊ або в кінці статті).

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК (ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ)

Лексикографія – розділ лінгвістики, що вивчає теоретичні засади та методику укладання словників, а також безпосередня практична діяльність зі створення словникових праць.

Словникарство – національна лінгвокультурна практика та історичний процес створення словників, що відображає рівень розвитку мовознавчої науки в країні.

Словник – укладена в певному порядку (переважно за алфавітом) система слів або понять із їхніми дефініціями, перекладом чи іншими характеристиками.

Словникова стаття – елементарна автономна одиниця тексту словника, яка містить заглавне слово та комплекс відомостей про нього.

Лінгвістичні словники – довідкові видання, об'єктом опису в яких є мовні одиниці (лексеми, фразеологі, морфеми) з погляду їхньої семантики, структури, походження, написання чи функціонування.

Енциклопедичні словники – видання, що містять систематизований звід знань про світ, науку, культуру та видатних осіб; описують самі поняття й речі, а не мовні особливості слів.

Аспектні словники – мовознавчі словники, у яких опис реєстрового складу здійснюється винятково під кутом зору одного з параметрів слова (наприклад, тільки етимологія, тільки синонімія чи тільки орфографія).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ (ЗСР)

1. Текстологічний практикум із СУМ (Словника української мови в 11 томах)

а) Аналіз 5 багатозначних слів (структура статті):

КЛАС, -а, ч. В СУМ-11 слово має понад 5 значень. Побудова статті: спершу подається соціально-економічне значення (суспільні класи), далі – учнівський колектив/кімната в школі, згодом – підрозділ у систематиці тварин/рослин (біол.), ступінь чи ранг (морська справа, залізниця) і, врешті, високий рівень майстерності (показати клас). Лексичне значення пояснюється через логічне визначення (родова ознака + видова відмінність) та ілюструється цитатами з творів Олеся Гончара, Михайла Коцюбинського тощо.

КОРІНЬ, -рєня, ч. Семантична структура: 1. Підземна частина рослини. 2. Переносне: початок, основа чого-небудь, джерело походження (корінь зла). 3. Граматичне: головна значуща частина слова. 4. Математичне: число, яке при піднесенні до певного степеня дає дане число. Тлумачення будується за принципом від конкретного (прямого) до абстрактного (переносного, термінологічного).

КРИЛО, -а́, н. Значення: 1. Орган літання у птахів, комах. 2. Площина літального апарата. 3. Частина кузова автомобіля, що захищає колесо. 4. Бокова частина будівлі, військового шиккування чи політичного угруповання. Переносні значення пояснюються через метафоричний зв'язок форми та функцій предмета.

ЗЕМЛЯ, -і, ж. Має розгалужену полісемію: 1. Планета Сонячної системи (з великої літери). 2. Верхній шар земної кори, ґрунт. 3. Суша (на протилежності водній стихії). 4. Територія держави, край, регіон. Пояснення здійснюється через контекстуальне розмежування фізичних, астрономічних та суспільно-географічних реалій.

ГОЛОВА, -и, ж. 1. Частина тіла людини або тварини. 2. Розум, інтелектуальні здібності (мати голову на плечах). 3. Керівник установи, зборів, організації. 4. Передній загін колони, поїзда. Тлумачення спирається на семантичний дериваційний ланцюжок: від соматичного центру до функціонального лідерства та просторового розташування.

б) Реєстр слів із хронологічними помітками:

З позначкою іст. (історизми):

Воєвода – воєначальник, правитель міста або округи в Русі та Литві.

Очкур – ремінь або шнурок, яким затягували штани (шаровари).

Волость – адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії.

Урядник – нижчий чин повітової поліції чи козацького війська.

Смерд – вільний або феодально залежний селянин у Русі.

З позначкою заст. (архаїзми):

Перст – палець руки.

Ратай – орач, хлібороб.

Чадо – дитина.

Свічадо – дзеркало.

Путня – відро.

в) 10 діалектизмів із СУМ-11 (характеристика та функції):

Когут (півень), 2. Маржина (худоба), 3. Плай (стежка в горах), 4. Файний (гарний), 5. Вуйко (дядько по матері), 6. Кріс (рушниця), 7. Мешти (туфлі, взуття), 8. Бараболя (картопля), 9. Неньо (батько), 10. Ватра (вогнище).

Характеристика й функції: Ці слова є етнографічними та лексичними діалектизмами (переважно південно-західного наріччя). У СУМ-11 супроводжуються позначкою діал. Функції в мові: джерело збагачення синоніміки літературної мови; у художньому стилі використовуються для створення локального колориту (етнографізації), мовленнєвої характеристики персонажів (наприклад, у творах М. Коцюбинського, В. Стефаника).

2. Енциклопедичне моделювання статті (Біографічний опис)

МАЛИШКО Андрій Самійлович (14.11.1912, м. Обухів, нині Київська обл. – 17.02.1970, м. Київ) – видатний український поет, перекладач, публіцист, громадський діяч. Лауреат Державної премії СРСР (1946, 1951), Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка (1964). Закінчив Київський інститут народної освіти (1932). У часи Другої світової війни працював військовим кореспондентом. Автор понад сорока поетичних збірок («Батьківщина», «Україно моя!», «Далекі орбіти», «Дорога под яворами»). Увійшов в історію української культури як поет-пісняр, автор текстів шедеврів української вокальної класики («Пісня про рушник», «Стежина», «Київський вальс», «Ми підем, де трави похилі», музику до яких написав П. Майборода). Поезія М. відзначається глибоким ліризмом, фольклорною основою, високою

патріотичною патетикою та мелодійністю контуру вірша. Похований на Байковому кладовищі в Києві.

3. Комплексний лінгво-енциклопедичний аналіз лексеми «діаспора»

Етимологічні відомості (за Етимологічним словником української мови в 7 т.): Слово запозичене з грецької мови (διασπορά – «розсіяння, розсіювання»), утворене від дієслова διασπείρω («розсіваю, розкидаю»), що складається з префікса ἀνα- / δια- (означає розділення) та основи дієслова σπείρω («сію»).

Лінгвістичні характеристики (за Тлумачним словником української мови): ДІАСПОРА, и, ж., відм. одн. Граматичні ознаки: іменник жіночого роду, перша відміна, тверда група. Семантика: Розпорошення, розсіяння по різних країнах народів, вигнаних релігійними чи політичними переслідуваннями, загарбниками за межі батьківщини; сукупність таких розсіяних етнічних груп у межах інших держав (наприклад, українська діаспора в Канаді, США).

Енциклопедичні відомості (за Енциклопедією історії України): Термін історично вживався щодо єврейського населення за межами Палестини після Вавилонського полону. У сучасному контексті описує стійкі етнічні спільноти за межами їхнього історичного материнського ареалу, які зберігають національну самосвідомість, мову, культуру та створюють власні громадські, релігійні й політичні інституції. Українська діаспора поділяється на східну (країни колишнього СРСР) та західну (Європа, Північна й Південна Америка, Австралія), маючи тривалі етапи формування (хвилі еміграції).

4. Компаративний аналіз слова «сім'я» у словниках різних типів

Орфографічний словник української мови: Фіксує нормативне написання з апострофом (сім'я), наголос на останньому складі, парадигму відмінювання (сім'ї, сім'єю, род. вх. мн. сім'ей). Обґрунтування вибору: необхідний для перевірки дотримання правописних норм.

Тлумачний словник (СУМ-11): Визначає слово як: 1. Група людей, що складається з чоловіка, дружини, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом. 2. Переносне: група, організація, великий колектив близьких за духом людей (сім'я народів). 3. Біологічне: група тварин, птахів або бджіл, що живуть разом. Обґрунтування: розкриває семантичне наповнення та ієрархію значень.

Словник синонімів української мови: Подає синонімічний ряд: сім'я, родина, подружжя (про чоловіка й дружину), домівка, гніздо (переносне, художнє). Обґрунтування: допомагає уникнути тавтології у тексті, розширює стилістичні можливості.

Фразеологічний словник української мови: Наводить вирази: прийняти в сім'ю, виродок у сім'ї, святе сімейство. Обґрунтування: виявляє стійкі зв'язки слова з іншими лексемами в мовній картині світу.

5. Аспектний опис персоналії на основі словникових джерел

Джерело: Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ).

Характеристика словника: УСЕ – це однотомне енциклопедичне видання лінійного типу, що містить стислі, лаконічні інформаційні довідки з різних

галузей знань, світової та вітчизняної культури. Статті побудовані за принципом максимальної щільності інформації, абрєвіації типових слів та відсутності розлогих літературних цитат.

Зміст статті про М. Заньковецьку: ЗАНЬКОВЕЦЬКА Марія Костянтинівна (справжнє – Адасовська; 04.08.1854–04.10.1934) – видатна українська актриса, перша народна артистка республіки (1922). Зірка українського театру корифеїв. Працювала в трупах М. Кропивницького, М. Садовського, П. Саксаганського. Створила неперевершені драматичні й трагедійні образи: Наталка («Наталка Полтавка»), Галя («Назар Стодоля»), Харитина («Наймичка»), Софія («Безталанна»). Її гра відзначалася глибоким психологізмом, щирістю емоцій та етнографічною правдивістю.

6. Регіональне лексикографічне проектування (Краєзнавчий опис)

ШТЕНГЕРЕНКО Святослав Арсенійович (20.05.1951, м. Житомир – нині живе) – краєзнавець, історик архітектури, заслужений діяч культури України. Закінчив історичний факультет Київського державного університету (1974). Багаторічний дослідник містобудівної історії Волині та Центрального Полісся. Автор серії монографій «Дерев'яна архітектура старого Житомира», «Вулиці нашого міста», «Летописи Житомирщини». Ініціатор створення міського товариства охорони пам'яток історії. Завдяки його архівним пошукам відновлено історичні назви понад 30 вулиць та провулків обласного центру, встановлено меморіальні дошки на честь видатних земляків. Почесний громадянин Житомира (2015).

ТВОРЧО-МЕТОДИЧНИЙ ПРОЄКТ (ІННОВАЦІЙНЕ ЗАВДАННЯ)

Індивідуальний дослідницький проєкт «Музей одного слова»

1. Суть і концепція проєкту

Студент обирає одне повнозначне слово (бажано з багатим семантичним полем, культурним забарвленням або історичною специфікою, наприклад: душа, воля, хліб, шлях, козак, слово, хата, серце) і перетворює його на «уявний музейний експонат». Мета – всебічно, глибоко й водночас креативно представити обране слово через призму всіх наявних типів словників, створивши мультимедійну презентацію або творче портфоліо («паспорт слова»).

2. Структура проєкту («Зали музею»)

Кожен етап опису слова оформлюється як окрема експозиційна зала:

Зала 1. Метрика (Орфографічно-орфоепічна): точна вимова, наголошування, парадигма змін, графічний образ.

Зала 2. Родовід (Етимологічна): звідки прийшло слово, праслов'янські корені, історичні звукові зміни.

Зала 3. Дзеркало смислів (Тлумачна): аналіз полісемії, відтінки значень, аналіз стилістичних поміток.

Зала 4. Оточення (Парадигматична): синонімічні гнізда, антонімічні пари, омоніми чи пароніми.

Зала 5. Мудрість віків (Фразеологічна й пареміологічна): ідіоми, прислів'я, приказки, крилаті вислови з цим словом.

Зала 6. Творчий простір (Художньо-естетична): використання слова в поезії (авторські оказіоналізми), асоціативний куш, символіка слова в українській міфології чи ментальності.

3. Приклад реалізації проєкту: Слово «ШЛЯХ»

Зала 1. Метрика: Шлях, -у, абсолютна форма однини, чоловічий рід, II відміна, тверда група. У родовому відмінку має закінчення -у (просторове поняття). Наголос стабільний на голосному корня.

Зала 2. Родовід: За Етимологічним словником української мови (Т. 6), слово є давнім запозиченням із давньоніжньонімецької мови (slach – «слід від удару, колія, дорога») через польське посередництво (szlach). Спочатку означало «слід, вибита коліса від коліс», згодом розширило значення до «велика дорога, напрямок руху».

Зала 3. Дзеркало смислів: За СУМ-11, слово виявляє глибоку полісемію: 1. Смуга землі, призначена для їзди та ходьби; дорога. 2. Смуга у просторі, повітрі, на воді, якою пересуваються літаки, кораблі. 3. Переносне: напрямок діяльності людини, розвитку суспільства, життєва доля (життєвий шлях, піти правильним шляхом). 4. Математичне / фізичне: відстань, яку долає рухоме тіло.

Зала 4. Оточення: Синоніми: дорога, тракт, битий шлях, путівця, шосе, магістраль, артерія. Антоніми (контекстуальні): бездоріжжя, глухий кут, манівці.

Зала 5. Мудрість віків: Фразеологізми: пробивати шлях (робити кар'єру, долати перешкоди); чумацький шлях (астрон. назва нашої Галактики). Паремії: Який шлях, такий і кінець. На кривому шляху попереду яма.

Зала 6. Творчий простір: У поезії Лесі Українки слово «шлях» стає наскрізним символом визвольної боротьби та тернистої долі митця («Товариші, чи понесемо ми кайдани на той далекий, на всесвітній шлях?»). Асоціативний куш слова сьогодні: нескінченність, доля, Україна, пошук, рух вперед, повернення додому.

4. Критерії оцінювання проєкту «Музей одного слова»

Проєкт оцінюється за 100-бальною шкалою:

Критерій 1: Лексикографічна ґрунтовність

Опис: Правильність та повнота використання словників (етимологічного, тлумачного, синонімічного тощо), наявність точних посилань на першоджерела.

Максимум: 30 балів

Критерій 2: Глибина аналізу мовних рівнів

Опис: Розуміння семантичних процесів (полісемія, переносні значення), правильний опис граматичних та фонетичних параметрів обраного слова.

Максимум: 20 балів

Критерій 3: Креативність та концепція

Опис: Оригінальність вибору слова, наявність творчого складника (асоціативний куш, культурологічний чи художній контекст, власне есе або вірш).

Максимум: 20 балів

Критерій 4: Оформлення та візуалізація

Опис: Якість створення мультимедійної презентації (дизайн, читабельність, логіка залів «музею») або матеріального структурованого портфолію.

Максимум: 15 балів

Критерій 5: Захист проєкту (презентація)

Опис: Культура мовлення студентів під час захисту, здатність науково аргументувати свій вибір, чіткі відповіді на запитання викладача та колег.

Максимум: 15 балів

ЗАГАЛЬНА СУМА: 100 балів

КОНТРОЛЬНО-ДІАГНОСТИЧНИЙ БЛОК ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ (РОЗГОРНУТІ ВІДПОВІДІ)

1. Що таке лексикографія? Що є об'єктом її вивчення?

Лексикографія – це наукова дисципліна та прикладна сфера мовознавства, що розробляє теорію, методологію та практику укладання словників. Об'єктом її вивчення є лексичний склад мови, а також принципи його лексикографічної обробки та представлення в довідковій літературі.

2. Що таке словник? Яке його призначення?

Словник – це спеціально впорядкована книга або електронна база даних, яка містить перелік слів (або інших мовних одиниць/понять), супроводжуваних їхнім тлумаченням, перекладом, граматичними, стилістичними чи історичними характеристиками. Призначення – кодифікація та збереження мовної норми, інформаційна допомога в процесі комунікації та навчання, фіксація знань людства.

3. Як поділяються словники за призначенням і характером викладу матеріалу?

Поділяються на дві фундаментальні категорії: енциклопедичні (представляють знання про світ, події, речі та персоналії) та лінгвістичні (представляють відомості про власне мовні одиниці – слова, їхнє значення, форму, звуковий склад).

4. У чому відмінність між словниками енциклопедичними і лінгвістичними?

Лінгвістичні словники описують слово (його мовні характеристики, правопис, семантику). Енциклопедичні описують екстралінгвальне поняття або предмет (його сутність, історію розвитку, наукові факти). У мовознавчому словнику слово «залізо» описується як іменник сер. роду з відповідним наголосом і тлумаченням, а в енциклопедії – як хімічний елемент із вказанням атомної ваги, температури плавлення та промислового значення.

5. Які є різновиди лінгвістичних словників?

Вони поділяються на перекладні (багатомовні, двомовні) та одномовні (тлумачні, орфографічні, орфоепічні, етимологічні, фразеологічні, термінологічні, ономастичні, граматичні, іншомовних слів, синонімів, антонімів тощо).

5. На які групи поділяються одномовні словники? Охарактеризувати кожную із цих груп.

Поділяються на загальні (тлумачні), які розкривають усю багатогранність лексичного значення слів сучасної літературної мови, та аспектні (спеціальні), які зосереджуються лише на одному параметрі слова: наприклад, орфографічні

дають лише правильне написання, етимологічні – походження, словники синонімів – групують близькі за значенням слова.

6. Які виділяють типу перекладних словників за призначенням?

Виділяють академічні (великі наукові), навчальні (спрощені для учнів/студентів), кишенькові (для швидкої побутової комунікації, туристів) та спеціалізовані перекладні словники (галузеві: технічні, медичні, юридичні українсько-іншомовні праці).

7. Які етапи розвитку української лексикографії виділяють?

Традиційно виділяють чотири етапи:

I. Староукраїнський (XI–XVIII ст.) – доба глос, перших словників Памви Беринди та Лаврентія Зизанія.

II. Новоукраїнський (кінець XVIII – початок XX ст.) – пов'язаний із формуванням нової літературної мови (словники при творах Котляревського, праця Б. Грінченка).

III. Радянський (1920–1980-ті рр.) – період інституціоналізації лексикографії, створення академічних інститутів, великих словників (СУМ-11), але й час ідеологічного тиску та русифікації.

IV. Сучасний (від 1991 р. – дотепер) – етап відродження репресованої лексики, створення нових академічних словників (СУМ-20) та активного розвитку цифрової лексикографії.

8. Які Ви знаєте найдавніші друковані словники? Яка їх роль у становленні української лексикографії?

Найдавніші: «Лексис...» Лаврентія Зизанія (1596) та «Лексіконъ славенороскій...» Памви Беринди (1627). Їхня роль фундаментальна – вони заклали підвалини перекладної та тлумачної традиції, започаткували нормування української лексики, пояснюючи церковнослов'янські слова «простою мовою» (тодішньою живою староукраїнською).

9. Які основні лексикографічні праці II етапу розвитку української лексикографії Вам відомі?

Це словнички, додані до «Енеїди» І. Котляревського (1798), «Грамматика малоросійскаго нарѣчя» О. Павловського (1818), але найвищим досягненням став «Словарь української мови» за редакцією Бориса Грінченка в 4 томах (1907–1909), який увібрав живий мовний досвід українського народу.

10. Чим характеризується III етап розвитку української лексикографії?

Він відзначається двома протилежними тенденціями: з одного боку – високий науковий рівень академічних інституцій, укладання масштабного «Словника української мови» в 11 томах (1970–1980), з іншого – тотальний контроль радянської цензури, штучне вилучення питомих українських слів під маркою «архаїзмів чи націоналістичних перекручень» задля штучного зближення української мови з російською.

11. Особливості IV етапу розвитку української лексикографії. Видання яких словників припадає на цей період?

Особливості: позбавлення ідеологічних догм, повернення репресованих мовних одиниць, оновлення правописних засад. Видання: «Словник української

мови у 20 томах» (видається з 2010 року), «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (ВТСУМ, за ред. В. Бусела), нові академічні словники синонімів, фразеології та етимологічні праці.

12. Які перекладні словники різних періодів розвитку української лексикографії варто виділити?

Російсько-український словник за ред. А. Кримського та С. Єфремова (1924–1933, унікальний за багатством народної лексики), «Російсько-український словник» в 3 томах (1968), сучасні двомовні словники серії «Словники України» (англо-українські, німецько-українські тощо).

13. Які енциклопедичні словники Вам відомі? У чому полягає їх специфіка? Як будується словникова стаття у енциклопедичних словниках?

Відомі: Українська радянська енциклопедія (УРЕ), Енциклопедія сучасної України (ЕСУ), Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ). Специфіка: подають наукові факти, концепції, дати, біографії. Стаття будується за схемою: назва-термін, дефініція (сутність поняття), детальний виклад змісту (історичні етапи, структура, функції), біографічні відомості (для осіб) та список бібліографічних джерел.

14. Які тлумачні словники української мови Вам відомі? У чому їх призначення? Які помітки зустрічаються у тлумачних словниках?

СУМ-11, СУМ-20, ВТСУМ. Призначення – пояснення лексичного значення слів, кодифікація їхнього вживання. Зустрічаються помітки: граматичні (ч., ж., сер., док., недок.), стилістичні (поет., розм., книжн., ірон.), хронологічні (заст., іст.), сфери вживання (мед., муз., мат., діал.).

15. Які термінологічні словники Вам відомі?

Словники лінгвістичних термінів (Д. Ганич, І. Олійник), «Словник технічних термінів», «Юридична енциклопедія», фінансово-економічні та медичні термінологічні словники, що фіксують поняттєві системи конкретних наук.

16. Які інші аспектні словники Вам відомі?

Словники іншомовних слів (за ред. О. Мельничука), орфоепічні (М. Погрібний), словники антонімів (Л. Полюга), етимологічні словники (О. Мельничук).

17. Яка роль комп'ютерних технологій у розвитку сучасної лексикографії?

Вони змінили методологію словникарства. Корпусна лексикографія дозволяє опрацьовувати мільйони текстових джерел за лічені секунди, фіксувати частотність слів та нові контексти. Електронні словники є динамічними (миттєво оновлюються), інтерактивними (забезпечують швидкий пошук, містять аудіофайли з правильною вимовою). Яскравий приклад – портал «Словники України on-line» УМІФ НАНУ.

18. Якими словниками повинен користуватися вчитель української мови і літератури? Чому?

Учитель повинен користуватися академічним тлумачним словником (СУМ-20), останнім виданням «Орфографічного словника» (відповідно до норм Правопису 2019 року), словниками синонімів та фразеології. Це необхідно для забезпечення абсолютної нормативності викладання, консультування учнів, підготовки до НМТ/ЗНО та збагачення виражальних засобів уроку.

19. Якими словниками найчастіше користуєтеся Ви?

(Студент дає індивідуальну відповідь, наприклад: «Найчастіше користуюся електронною версією СУМ-20 для перевірки семантики слів, онлайн-ресурсом УМІФ НАНУ для з'ясування граматичних парадигм та фразеологічними словниками під час написання наукових есе»).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1 Теорією та практикою створення словників займається мовознавча дисципліна:

- А фразеологія
- Б лексикографія
- В дериватологія
- Г етимологія

2 Головна відмінність лінгвістичного словника від енциклопедичного полягає в тому, що він описує:

- А історичні дати та біографії видатних діячів науки
- Б слово як одиницю мовної системи (його значення, форму, правопис)
- В фізико-хімічні властивості матеріальних об'єктів навколишнього світу
- Г географічне розташування та адміністративний устрій країн

3 До групи аспектних (спеціальних) одномовних словників належить:

- А Великий тлумачний словник сучасної української мови
- Б Словник синонімів української мови
- В Українсько-англійський словник
- Г Енциклопедія сучасної України

4 Як називається перше реєстрове слово словникової статті, подане зазвичай напівжирним шрифтом у початковій формі?

- А дефініція
- Б глоса
- В вокабула (заглавне слово)
- Г дериват

5 Помітки «іст.» та «заст.» у словникових статтях тлумачного словника є:

- А граматичними характеристиками частини мови
- Б хронологічними стилістичними обмежувачами лексичного вживання
- В територіальними діалектними позначками
- Г термінологічними визначеннями галузі науки

6 Словник Лаврентія Зизанія «Лексис...», виданий у 1596 році, за своїм типом є:

- А першим великим енциклопедичним виданням радянської доби
- Б найдавнішим друкованим церковнослов'янсько-українським словником
- В суто орфографічним словником сучасної мови
- Г фразеологічним довідником інноваційного типу

7 Яка визначна лексикографічна праця початку ХХ століття в 4 томах за редакцією Бориса Грінченка стала підсумком розвитку новоукраїнського етапу словникарства?

- А «Лексіконъ славеноросскій...»
- Б «Словарь української мови»
- В «Словник української мови в 11 томах»
- Г «Етимологічний словник української мови»

8 Скільки томів налічує перший в історії академічний тлумачний словник української мови, виданий у 1970–1980 роках?

- А 4 томи
- Б 11 томів
- В 20 томів
- Г 1 том

9 Яку інформацію НЕ МОЖНА з'ясувати за допомогою винятково орфографічного словника?

- А правильне написання складного слова
- Б закінчення родового відмінка іменника
- В розгорнуте тлумачення лексичного значення слова та його походження
- Г місце наголосу в різних граматичних формах лексеми

10 У якому словнику можна знайти інформацію про праслов'янські корені слова, звукові зміни та історичні відповідники в інших індоєвропейських мовах?

- А в орфоепічному словнику
- Б в етимологічному словнику
- В у словнику іншомовних слів
- Г у термінологічному словнику

11 Позначка «розм.» (розмовне) у тлумачному словнику вказує на:

- А територіальну обмеженість слова певною областю
- Б функціонально-стилістичне забарвлення одиниці, властиве усному спілкуванню
- В належність слова до офіційно-ділового стилю документації
- Г приналежність реєстрового слова до пасивного фонду історизмів

12 За наявності електронного порталу «Словники України on-line» мовець має можливість:

- А вивчити напам'ять увесь лексичний фонд без зусиль
- Б миттєво з'ясувати правопис, словозміну, транскрипцію та синонімію слова в інтерактивному режимі
- В самостійно змінювати офіційні норми державного правопису
- Г створювати художні тексти без знання правил синтаксису

13 Наявність у словниковій статті знаку ромба ◊ зазвичай сигналізує про початок зони:

А граматичних винятків відмінювання

Б фразеологізмів, стійких зворотів та ідіом, до складу яких входить реєстрове слово

В іншомовних цитат із класичних мов-джерел

Г бібліографічних посилань на першоджерела

14 Який словник фіксує і групує слова за принципом спільності чи близькості їхніх значень, допомагаючи авторам уникати тавтології?

А словник антонімів

Б словник омонімів

В словник синонімів

Г словник паронімів

15 Вкажіть правильний опис мікроструктури академічного тлумачного словника:

А це загальний перелік усіх томів видання за роками випуску

Б це внутрішня будова словникової статті (заглавне слово, граматичні помітки, дефініція, ілюстративні цитати)

В це географічний атлас поширення діалектних слів на карті України

Г це алфавітний покажчик авторів, чиї твори цитувалися в словнику

МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 1. ВАРІАНТ 1

1. Слово як основна одиниця лексики. Слово і поняття. Узагальнювальна роль слова. Поняття лексики.
2. Характеристика наукового стилю української літературної мови.
3. Дати відповіді на питання тестів.
  1. Мова – це:
    - 1) Засіб вираження свого мислення, своїх думок.
    - 2) Найважливіша умова формування сутності людини.
    - 3) Найважливіший засіб спілкування людей, вираження і повідомлення їх думок, почуттів; це безперервний процес пізнання світу.
    - 4) Засіб вираження думок, почуттів.
  2. Сукупність норм літературної мови, що регулюють використання мовних засобів, властивих певному стилю, – це:
    - 1) Орфографічні норми.
    - 2) Лексичні норми.
    - 3) Орфоепічні норми.
    - 4) Стилістичні норми.
  3. Терміни, спеціальна термінологія, складні синтаксичні конструкції, логічність, точність – мовні засоби, характерні для:
    - 1) Публіцистичного стилю.
    - 2) Офіційно-ділового стилю.
    - 3) Наукового стилю.
    - 4) Розмовного стилю.
  4. Які сфери застосування офіційно-ділового стилю?
    - 1) Громадсько-політичне життя.
    - 2) Офіційно-ділові стосунки.
    - 3) Мистецтво слова.
    - 4) Наука, громадське життя.
  5. Для художнього стилю характерні такі мовні особливості:
    - 1) Суспільно-політична лексика.
    - 2) Усі мовні засоби, особливо слова в переносному значенні.
    - 3) Логічність, точність, обґрунтованість викладу.
    - 4) Політична лексика, спеціальна термінологія.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Варіант модульної контрольної роботи складається з трьох типів завдань, що відрізняються складністю: теоретичні завдання, тестові завдання, практичні завдання.

За допомогою теоретичного завдання перевіряється рівень сформованості в студентів відповідних лінгвістичних знань і стандартне застосування програмного матеріалу. На цьому рівні студенти повинні знати основні лінгвістичні процеси і закономірності, сутність лінгвістичних одиниць і їх специфіку. За виконання завдання студент може одержати від 0 до 55 балів залежно від повноти відповіді.

Тестові завдання закритого типу з вибором однієї правильної відповіді: для кожного завдання запропоновано чотири варіанти відповіді, з яких лише один варіант відповіді правильний. Тестове завдання (з вибором відповіді) вважається виконаним правильно, якщо в бланку відповідей позначена тільки одна правильна літера – правильна відповідь. За виконання завдання абітурієнт може одержати від 0 до 5 балів.

Практичне завдання передбачає виявлення рівня сформованості у студентів практичних умінь і навичок, зокрема – самостійно добирати слова одного синонімічного ряду, а також пояснювати значення запропонованих фразеологічних одиниць. За кожне завдання студент може одержати від 0 до 10 балів залежно від правильності виконання.

Розподіл балів за завданнями:

Завдання	Формат завдань	Кількість завдань	Максимальна кількість балів	
			за кожне завдання	за всі завдання
I	Теоретичне	1	55	55
II	Тестове	5	5	25
III	Практичне	2	10	20
Всього				100

Результат залежить від кількості правильних відповідей, записаних до бланка відповідей

МЕТОДИЧНИЙ ПРАКТИКУМ: ЗРАЗКИ ЛЕКСИКОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Лексикологічний аналіз у структурі фахової підготовки філолога – це не просто вправа на визначення словникового значення слова, а комплексний дослідницький інструментарій, що дозволяє «препарувати» мовну одиницю крізь призму її функціонування. Перед тим як розпочати самостійну роботу, важливо засвоїти логіку комплексного аналізу, що ґрунтується на послідовному розкритті природи слова.

Алгоритм комплексного лексикологічного аналізу передбачає таку послідовність дій:

Семантична деконструкція. Дослідник має визначити лексичне значення слова в контексті, розмежувавши пряме (номінативне) та переносне (конативне) значення. Важливо виявити полісемію – як саме слово «розгортається» в мовній системі, утворюючи різні семантичні відтінки.

Парадигматичні зв'язки. Слово не існує ізольовано, тому необхідно встановити його системні відношення: наявність синонімів, антонімів, омонімів чи паронімів. Це допомагає зрозуміти «місце» лексеми в синонімічному ряду та її відмінність від близьких за формою або змістом одиниць.

Стилістична паспортизація. Визначення сфери вживання лексеми (літературна, професійна, розмовна, архаїчна чи неологічна) дозволяє окреслити функціональний простір слова. Тут важливо оцінити емоційно-експресивне забарвлення: чи є слово нейтральним інструментом, чи виконує роль емоційно-оцінного маркера.

Етимологічно-історичний зріз. Розуміння генезису (власне українське чи запозичене) та хронологічного статусу (активна лексика чи історизм/архаїзм) є фундаментом для усвідомлення динаміки мови. Студент повинен продемонструвати розуміння шляху, який пройшло слово від свого виникнення до сучасної узусної форми.

Фразеологічна сполучуваність. Завершальний етап аналізу полягає у з'ясуванні того, чи входить лексема до складу стійких фразеологічних конструкцій, адже саме у фразеологізмах лексичне значення часто набуває нових, вторинних смислів.

Далі наведено зразки комплексного аналізу лексем, що представляють різні семантичні та функціональні пласти української мови.

Архаїзм «Тать». Це слово є давньоруським історичним терміном, що означав злодія, крадія. У сучасній літературній мові «тать» вийшов з активного вжитку і функціонує переважно як стилістичний маркер у художніх текстах, присвячених історичній тематиці, або для створення урочисто-архаїзованого та патетичного тону. Етимологічно це праслов'янська лексема, спільна для багатьох слов'янських мов. Методично важливо розрізняти історичний статус слова як назви злочинця певної епохи та його сучасну стилістичну роль, яка часто набуває іронічного або книжно-піднесеного забарвлення.

Діалектизм «Гостинець». Ця лексема в діалектному вжитку позначає не лише подарунок, а передусім великий, головний шлях або дорогу. Аналіз цього слова відкриває перед дослідником складну семантичну трансформацію: від поняття «гостинного, відкритого шляху, яким приходять гості» до фіксації значення «основна транспортна артерія».

З погляду лексикологічного аналізу, «гостинець» є зразком лексеми, що зазнала звуження семантичного обсягу в літературній мові до значення «подарунок», тоді як у діалектному пласті зберегла свою первинну, просторову функцію: шлях, яким людина приносить гостинці, сам стає «гостинцем». Це дозволяє ілюструвати принцип народної етимології та взаємозв'язку предметного світу з мовними категоріями, де дорога і приношення виступають як єдиний комунікативний акт.

Неологізм «Вайбовий». Ця лексема демонструє актуальні процеси запозичення та адаптації англізмів. Походячи від англійського «vibe» (настрій, атмосфера), слово пройшло морфологічну адаптацію через приєднання українського суфікса «-овий». Воно заповнює лауну в емоційно-оцінній лексиці, передаючи відтінок «атмосферності», який традиційні синоніми на кшталт «приємний» чи «настроєвий» не здатні відобразити з такою ж точністю. Це яскравий приклад активної лексичної динаміки, зумовленої потребою мовця в емоційній експресії.

Соціокультурний неологізм «Кринж». Це слово позначає почуття ніяковості за дії іншої особи, стан сорому через недоречність поведінки. Аналіз даної лексеми дозволяє дослідити феномен мережевої емоційної лексики. Потреба в короткій оцінній номінації для складного психологічного стану в сучасному дискурсі призвела до витіснення описових конструкцій цим неологізмом, що є показовим для сучасної комунікативної парадигми.

Філологічний професіоналізм «Графема». Цей термін є строгим професіоналізмом, що позначає мінімальну одиницю писемної мови. На відміну від емоційної лексики, «графема» є прикладом інертної до оцінних відтінків лексеми. Аналіз цього слова вимагає дотримання наукової точності дефініції, що є фундаментальною навичкою для кожного філолога під час опанування фахової терміносистеми.

Професіоналізм «Глоса». Історичний термін філології, що означає пояснення незрозумілих слів у тексті, розташоване на берегах або між рядками. Еволюція цього слова показує шлях від суто технічного способу опрацювання тексту до окремого наукового поняття в теорії лексикографії. Робота з цим терміном вчить студентів розуміти спадкоємність філологічної думки та витоків методики роботи з текстом.

Фонетичний термін «Алофон». Лексема, що позначає різновид фонем, який реалізується в конкретних фонетичних умовах. Це зразок термінологічної

точності, де семантика слова обмежена виключно науковим описом мовної системи. При аналізі алофона важливо підкреслити відсутність будь-якої метафоризації, що є критично важливим для розуміння природи спеціальної лексики у професійному філологічному середовищі.

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ КЕЙС: МОВНА СТІЙКІСТЬ У ТЕРМІНОЛОГІЧНОМУ ВИБОРІ

Методична мета: Навчити студентів не просто механічно відмовлятися від запозичень, а свідомо обирати між «модною» лексемою та смисловою точністю української мови, розвиваючи «мовний імунітет».

Завдання:

Проведіть компаративний (порівняльний) аналіз сучасного професійного мовлення на основі авторської методики Ірини Фаріон, викладеної у праці «Англізми і протианглізми: 100 слів уживай і уникай» (2024).

Інструкція до виконання:

Вибір об'єкта: Оберіть 5 англізмів, які стали «модними» у якійсь фаховій сфері (наприклад, освіта, ІТ, маркетинг, управління, лінгвістика).

Джерельний аналіз: Користуючись підходом І. Фаріон, з'ясуйте, чи є ці англізми «лексичними паразитами» (тобто словами, які мають повноцінні питомі відповідники в українській мові), чи вони заповнюють реальну термінологічну лакуну (відсутність поняття).

Таблиця заміни: Сформууйте таблицю за такою формою:

Англізм (небажаний)	Протианглізм (питомий відповідник)	Аргумент доцільності (за І. Фаріон або власне обґрунтування)

Лінгвістична рефлексія: Напишіть коротке обґрунтування (150–200 слів) щодо тези авторки про те, що «вживання англізмів – це добровільна відмова від власної мовної картини світу». Чи погоджуєтесь ви з тим, що кожен англізм – це «атрофія» певного українського слова?

ПІДГОТОВКА РЕФЕРАТІВ

Методичні рекомендації щодо підготовки та написання реферату

Реферат із дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» або «Сучасна українська мова» – це не просто компіляція відомостей із підручників. Це початкова форма наукового дослідження, що вимагає вміння критично мислити, працювати з фаховою літературою та структурувати власні думки.

Алгоритм наукового пошуку та оформлення результатів

1. Вибір теми та визначення фокусу дослідження.

Обираючи тему, студент має зважити на її актуальність та наявність джерельної бази. Рекомендується не лише опрацювати загальні теоретичні питання, а й спробувати «приземлити» їх на практичний матеріал: аналіз медіатекстів, дискурсу соціальних мереж чи специфічної професійної лексики.

2. Формування бібліографічної бази.

Підбір літератури – це етап, що визначає якість майбутньої роботи. Окрім традиційних бібліотечних каталогів, варто використовувати:

Наукові електронні бібліотеки та репозитарії: (наприклад, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Google Scholar).

Спеціалізовані фахові видання: «Мовознавство», «Українська мова», збірники наукових праць університетів.

Критичне відсіювання: Студент повинен уміти відрізнити авторитетні наукові праці від сумнівних інтернет-публікацій.

3. Проектування структури (план реферату).

План має бути логічно вибудованим:

Вступ: обґрунтування актуальності, визначення об'єкта, предмета та мети роботи.

Основна частина: розбивається на 2–3 підпункти, де послідовно розкривається теорія та пропонується авторський аналіз.

Висновки: узагальнення результатів, що мають відповідати поставленій меті.

4. Робота з джерелами та систематизація матеріалу.

Філологічна робота потребує не просто цитування, а порівняння поглядів різних мовознавців.

Студент повинен продемонструвати вміння:

Парафразувати складні термінологічні дефініції.

Використовувати метод порівняльного аналізу (порівняння різних точок зору на одне явище).

Залучати власні приклади, що ілюструють теоретичні положення.

5. Критичний аналіз та оцінка проблеми.

Це найважливіша частина, що відрізняє «реферат-переказ» від «реферату-дослідження». Викладач оцінює не обсяг переписаного тексту, а наявність власного «голосу» автора: чи бачить студент дискусійні питання, чи розуміє обмеженість певних теорій, чи вміє пов'язати тему з сучасними мовними процесами.

6. Вимоги до наукового оформлення.

Оформлення реферату є показником академічної доброчесності. Студент зобов'язаний дотримуватися:

Правил цитування (кожна думка, що не є власною, повинна мати посилання на

автора).

Стандартів ДСТУ щодо оформлення бібліографічних описів.

Мовностилістичної грамотності: робота має бути написана у науковому стилі, уникаючи надмірної емоційності або розмовної лексики.

7. Процедура захисту та терміни.

Здача роботи вчасно є частиною професійної етики. Захист реферату (у формі короткої доповіді на 3–5 хвилин) має висвітлювати основні результати дослідження, а не читання тексту з аркуша.

Поради для студента: Як зробити реферат «на відмінно»?

Уникайте «водоспаду цитат»: Наукова робота – це дискусія, а не зібрання чужих думок.

Актуалізуйте: Якщо ви пишете про неологізми, знайдіть приклади, які виникли протягом останнього року (наприклад, у військовій термінології). Це покаже вашу обізнаність у сучасних мовних процесах.

Використовуйте візуалізацію: Додайте до реферату 1–2 власні таблиці, схеми чи діаграми, що систематизують матеріал. Це значно підвищує сприйняття роботи.

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ ДО КУРСУ

Розділ I. Загальні питання та функціонування мови

1. Місце і роль мови в житті суспільства.
2. Невербальні засоби спілкування та їх лінгвістичний аналіз.
3. Місце української мови на лінгвістичній карті світу.
4. Наукові гіпотези про походження української мови.
5. Роль південно-східного наріччя у формуванні української літературної мови.
6. Функціональні стилі сучасної української літературної мови.
7. Мовна політика в Україні: історичні виклики та сучасні реалії.
8. Екологія мови: загрози та шляхи захисту в умовах глобалізації.
9. Культура мовлення як показник професіоналізму особистості.
10. Мовні контакти та їхній вплив на розвиток мовної системи.

Розділ II. Лексикологія та лексико-семантична система

11. Лексикологія як галузь мовознавства: об'єкт та методи дослідження.
12. Полісемія як засіб збагачення лексичної системи.
13. Функціональне призначення переносного значення слів.
14. Омонімія і полісемія: розмежування та стилістична роль.
15. Синонімія в українській мові: системність та експресивність.
16. Антонімія як засіб логіко-стилістичної організації мовлення.
17. Паронімія: проблеми вживання та мовні помилки.
18. Табу і евфемізми: лінгвокультурологічний аспект.
19. Дисфемізми в сучасному українському дискурсі.
20. Явище лексичної варіантності в літературній мові.

Розділ III. Лексика за походженням та сферою вживання

21. Шляхи формування лексики сучасної української мови.
22. Іншомовна лексика: шляхи засвоєння та проблеми адаптації.
23. Історизми та архаїзми в історичній прозі: стилістична функція.

24. Діалектизми в українській художній прозі: відтворення колориту.
25. Неологізми: причини появи та типи в сучасній мові.
26. Оказіоналізми: творче використання слова в художній літературі.
27. Експресивно-стилістична характеристика української лексики.
28. Термінологічна лексика: системність та динаміка.
29. Професійна лексика: межі функціонування у професійному мовленні.
30. Жаргонізми і арготизми: соціолінгвістичний аналіз.
31. Емоційна лексика: способи вираження оцінки в мові.

Розділ IV. Фразеологія

32. Джерела походження українських фразеологізмів.
33. Фразеологія в усному розмовному мовленні.
34. Роль фразеологізмів у сучасній українській літературній мові.
35. Функціонально-стилістична роль фразеологізмів у художньому тексті.
36. Фразеологічна синонімія та варіантність.
37. Національно-культурний компонент у семантиці фразеологізмів.
38. Сучасні трансформації сталих висловів у публіцистиці.
39. Крилаті вислови та афоризми: джерела та функціонування.
40. Фразеологія як дзеркало ментальності українського народу.

Розділ V. Лексикографія

41. Історія української лексикографії: від рукописних словників до сьогодення.
42. Розвиток української лексикографії ХХ століття.
43. Типологія сучасних українських словників.
44. Комп'ютерна лексикографія та електронні словникові ресурси.
45. Методика укладання авторського словника: проблеми та здобутки.
46. Корпусна лінгвістика: значення для сучасної лексикографії.
47. Проблеми тлумачення неологізмів у сучасних словниках.

Розділ VI. Актуальні лінгвістичні виклики (Ваші авторські теми)

48. Лінгвістична оборона: мовні стратегії в часи війни.
49. Метафоризація військового дискурсу в сучасній українській мові.
50. Трансформація жанру коліскової в сучасній українській літературі.
51. «Музей одного слова» як метод лексикологічного дослідження.
52. Мовні маркери ідентичності в сучасному публіцистичному тексті.
53. Інтернет-комунікація та зміни в лексичній системі мови.
54. Медіа-дискурс та його вплив на норми літературної мови.
55. Особливості вживання фемінітивів у сучасному медіапросторі.
56. Мовні лакуни та шляхи їх заповнення в професійних терміносистемах.
57. Комунікативні невдачі та шляхи їх подолання в діалозі.
58. Прецедентні тексти в сучасній українській комунікації.
59. Лінгвістичні особливості сучасних рекламних текстів.
60. Вплив англізмів на лексичну структуру молодіжного мовлення.

Розділ VII. Методичні та наукові пошуки

61. Структура лексикологічного аналізу: від теорії до практики.
62. Етимологічний аналіз як засіб розуміння глибинної семантики слова.
63. Робота зі словниками як навичка критичного мислення студента.

64. Проблема синонімічного багатства у мові сучасної художньої прози.
65. Роль антонімів у побудові антитези в публіцистиці.
66. Типологія лексичних помилок у студентських наукових роботах.
67. Лексична організація наукового тексту: вимоги та рекомендації.
68. Аналіз лексичних засобів творення комічного в літературному творі.
69. Функціонування антропонімів та топонімів у сучасній мові.
70. Методика проведення лексикологічних дискусій на заняттях.

ІНДИВІДУАЛЬНІ СЕМЕСТРОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРАКТИКУМ: ЛЕКСИКОЛОГІЯ ТА ДИСКУРС

1. Етносемантичний кейс: Проаналізуйте лексему «Плай» як маркований діалектизм. Порівняйте вживання в художніх текстах (М. Коцюбинський vs сучасні автори) та етимологічних словниках. Визначте динаміку переходу від дескриптивного значення до метафоричного.

2. Концептологічний аналіз: Побудуйте «синонімічний спектр» для концепту «незадоволення». Для кожного синоніма додайте «паспорт»: стилістична помета¹, контекстуальна валентність, рівень експресивності. Поясніть доцільність вибору лексем у науковому vs художньому стилях.

¹Стилістична помета — це спеціальне умовне позначення (скорочення) у словниках, яке вказує на те, у якому стилі мовлення або в якій мовленнєвій ситуації доречно вживати конкретне слово.

Помета допомагає користувачеві словника зрозуміти, чи є слово загальноновживаним, чи воно має обмежену сферу використання (наприклад, характерне лише для розмовної мови, офіційних документів або художньої літератури).

Як виглядають стилістичні помети (приклади):

розм. (розмовне) — вказує на те, що слово вживається переважно в усному невимушеному спілкуванні (наприклад, базікати, надокучити).

книжн. (книжне) — характерне для наукового, публіцистичного чи офіційно-ділового стилів (наприклад, детермінувати, пріоритет).

офіц. (офіційне) — притаманне документам, канцелярській мові (наприклад, повідомляється, відповідно до).

публ. (публіцистичне) — часто зустрічається в пресі, на телебаченні, у промовах (наприклад, свавілля, інновації).

поет. (поетичне) — вживається переважно в художній поезії для створення піднесеного настрою (наприклад, виднітися замість видніти, блакить).

прост. (просторічне) — вказує на знижену, інколи грубу лексику (наприклад, днювати, шпаня).

Стилістична помета є «паспортом» слова. При виконанні дослідницьких завдань (наприклад, при створенні «синонімічного спектра емоцій» чи аналізі дискурсу) вона вказує на те, чи можна це слово використовувати в науковому тексті, чи воно буде недоречним через свою надмірну емоційність або, навпаки, занадто сухий офіційний відтінок.

Приклад використання: Якщо ви розглядаєте синоніми «думати» (нейтральне, без помети) та «мізкувати» (розм.), помета одразу сигналізує вам, що в науковому висновку до статті доречно вжити «міркувати» або «аналізувати», а не «мізкувати».

- 3. Дискурс-аналіз мілітарної фразеології:** Дослідіть процес деметафоризації зворотів (напр.: *«вихід»*, *«нуль»*, *«прихід»*). Як побутові метафори стають професійними термінами? Обґрунтуйте, чому цей процес є неминучим у часи війни.
- 4. Лексико-філософська студія (за І. Фаріон):** Проаналізуйте тезу І. Фаріон про небезпеку витіснення українських термінів англізмами. Складіть таблицю: «Термін — Питома заміна — Контраргумент». Займіть аргументовану позицію щодо експансії англізмів.
- 5. Семіотика професійної омонімії:** Знайдіть 5 пар омонімів, що створюють амбівалентність у юриспруденції чи економіці. Складіть методичну пам'ятку «Як уникнути професійної двозначності».
- 6. Архаїка в сучасному дискурсі:** Простежте ревіталізацію історизмів (напр.: *«бунчук»*, *«посаг»*, *«корогва»*) у текстах сучасної української публіцистики. Чи є це спробою конструювання «архаїчної ідентичності»?
- 7. Лексикографічний аудит:** Порівняйте тлумачення слів *«кринж»*, *«вайб»*, *«клікбейт»* у словниках сленгу та академічних словниках (СУМ-20). Визначте лакуни академічної лексикографії.
- 8. Морфемно-семантичне моделювання:** Проаналізуйте словотвірні моделі сучасних неологізмів (напр.: *«волонтерити»*, *«донатити»*, *«бавовна»*). Доведіть, чому ці слова стали «мовною зброєю».
- 9. Стилїстична амбівалентність:** Проаналізуйте синонімічний ряд *«роздуми — розмисли — міркування»*. Знайдіть уривки з наукової та художньої літератури. Доведіть, який рівень суб'єктивності несе кожна лексема.
- 10. Антонімічний контраст:** Дослідіть побудову антитези в публіцистиці (напр.: *«війна — мир»*, *«світло — темрява»*). Які пари стають прецедентними в сучасному медіа-дискурсі?
-
- 11. Паронімічна інтерференція:** Проведіть дослідження вживання паронімів *«сердечний – сердешний – серцевий»*. Складіть вправи на усунення помилок у діловому листуванні.
- 12. Етимологічний дискурс:** Дослідіть «біографію» слова *«воля»*. Простежте його семантичні трансформації від «бажання» до «політичної свободи».
- 13. Фразеологічна трансформація:** Дослідіть, як І. Нечуй-Левицький використовує фразеологізми для індивідуалізації мовлення персонажів «Кайдашевої сім'ї». Опишіть стилїстичний ефект.

14. Функціональний аналіз терміносистем: Проаналізуйте лексичне наповнення одного з фахових текстів (на вибір). Виявіть термінологічні запозичення та запропонуйте питомі українські відповідники.

15. Комунікативний аналіз помилок: Складіть класифікацію лексичних помилок у студентських рефератах (лексична сполучуваність, плеоназми, тавтологія).

16. Лексична варіантність: Дослідіть вживання фемінітивів у сучасній медіа-мові. Які моделі є найпродуктивнішими? Обґрунтуйте на основі норм сучасного правопису.

17. Метафоричний аналіз: Дослідіть метафору «Дім» у сучасній українській літературі після 2022 року. Як вона трансформувалася?

18. Соціолінгвістичний аналіз жаргонізмів: Опишіть явище «військового сленгу» як засобу групової ідентифікації. Чому ці слова не стають «поганими»?

19. Методика лексикологічного аналізу: Складіть покроковий алгоритм розбору багатозначного слова для іноземних студентів.

20. Критичний огляд лексикографії: Напишіть есе на тему: «Чи можливий паперовий словник в епоху нейромереж?». Аргументуйте значення академічного словника як верифікатора мовної норми.

21. Прочитайте текст. Випишіть слова, що позначають осіб, предмети, дії. Чи мають вони щось спільне? Відмінне?

У багатолісових лісах наші діди-батьки розводили бджіл, худобу, птахів, ловили диких коней, турів, оленів, диких кабанів, ловили звірів у сіті, ходили на ведмедя, хутрянного звіра, ловили рибу, плели вовну, виробляли полотно, шили взуття та одіж із шкіри. Наші пращури славилися виготовленням човнів, на яких долали моря й сягали інших народів. Будували городи, зводили кріпосні стіни, випалювали руду, обробляли золото і срібло, вживали олово, виготовляли залізо і мідь. Крім господарчого знаряддя (пилки, сокири, цвяхи, ножі, тесла, долота), вміли кувати зброю, знамениті двосічні мечі та бойові ристунки. Одежу прикрашали сріблом і золотом, а на руках носили персні (В.Войтович).

Доповніть текст розповіддю про те, що ви знаєте про заняття ваших предків.

22. Прочитайте запропоновані слова. Поясніть їх значення, згрупувавши слова: а) багатозначні, б) однозначні. Визначте тип лексичного значення.

Відрадний, абетка, кривавий, гарний, безтямний, мистецтво, в'ялий, осінь, скарб, безладдя, благотворний, великодушний, вершина, елегантний, перемагати, хоробрый, близький, око, силувати, необхідний.

Із словом *око* запишіть усі відомі вам фразеологізми.

23. “Словник синонімів...”(т. 1, с.565) до слова застарілий подає такі синоніми:

Несучасний, анахронічний, патріархальний, доісторичний, допотопний, архаїчний, віджилий, перестарілий.

З’ясуйте сферу вживання кожного з слів. Чи можливе їх паралельне вживання? Кожне із слів введіть у контекст.

24. Прочитайте запропоновані синонімічні ряди. Доберіть до них доміную. З’ясуйте специфіку використання синонімів кожного ряду. В яких мовленнєвих ситуаціях можливе і доречно вживання виділених слів?

Мимоволі, мимовільно, невольно, мимохіть, поневолі, мимовіль, недоброхіть, самохіть, несвідомо, підсвідомо, інтуїтивно, інстинктивно, хоч-не-хоч, нехотя, нехотячи, знехотя; багаття, вогнище, ватра, вогонь, полум’я, кострище, багаттячко; філолог, мовознавець, лінгвіст, мовник.

Із словами одного синонімічного ряду складіть речення.

25. Доберіть синоніми до слів.

Безкрайї, прихильник, любовний, провалля, прекрасний, сміятися, хитрий, кмітливий.

Із запропонованими словами складіть речення. З’ясуйте, чи завжди можна замість них вжити дібрані вами синоніми. Відповідь обґрунтуйте.

26. Доберіть усі можливі синоніми до слова *небокрай*. З’ясуйте сферу вживання кожного із слів. Складіть з ними речення.

27. Прочитайте уважно текст. Із запропонованих у дужках синонімів доберіть найбільш доречний, на вашу думку. Чи завжди можлива взаємозаміна?

Над степом (заходила, заковувалася, сідала, осідала, падала, ховалася) громовиця. В (блідій, блідній, безкровній, невиразній, тьмяній) спеці липневого дня, в опалових випарах землі, що тьмяною млою вкривала обрії, (хмара, туча, хмарина) видавалася надто загрозлива. Холодно-синя, кольору темного індиго, вставала вона над розтрісканою землею, над рудими травами й запорошеним ковилем. Тихо-тихо було в степу: ні вітерця, ні подиху. Тільки сухо й жарко (дзюрчали, дзюркотали, журчали, бурчали, бриніли) цвіркуни; і здавалося, що це кров (дзвенить, бринить, дзеленчить, бриньчить) в ушах – густа, розпалена.

І (раптом, раптово, несподівано, зненацька, враз, відразу, нараз, разом, неждано-негадано) здригнувся степ. Звиваючи куряву, смерчем (промчав, пробіг, пролетів, пронісся, прогнався, прошпарив) вихор. Припали до землі (злякані, налякані, перелякані, лякані, наполохані, сполохані, переполохані,

настрахані, нажахані) трави, вклонилися йому. Забелькотіло листя дур-зілля, а ковиль струснув порох із (сивини, срібла, інею, просивини) й побіг, пригинаючись до землі пасмами сивуватого диму. Здавалося, вітер розчісує його (коси, волосся, шевелюру, кучері, гриву) і мчить (далеко-далеко, неблизько, ген-ген, далеченько, вдалині, удалечині), до каламутних обріїв (З.Тулуб).

Чому часто не можна вибрати лише одне слово із синонімічного ряду?

До яких іще слів можна дібрати синоніми? Чому?

28. До поданих слів і словосполучень доберіть синонімічні їм фразеологічні звороти.

Втікати, червоніти, важко працювати, нічого не робити, радіти, замовкнути, дуже багато, швидко, гарний, впертий.

29. Із творів **І. Нечуй-Левицького** (“Микола Джеря”, “Кайдашева сім’я”) випишіть по 5-6 відносно закінчених уривків, насичених фразеологізмами. Запишіть їх у зошит і поясніть у них стилістичну роль фразеологізмів.

30. З українських народних казок випишіть прислів’я та приказки. Що вони позначають? Для чого вживаються?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Богдан М.М., Власенко В.В., Конторчук Г.К. Сучасна українська літературна мова. Лексичний, фонетичний і граматичний аналізи. Житомир, 2001.
2. Бодик О.П., Рудакова Т.М. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2022.
3. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. Київ, 2006.
4. Венжинович Н. Сучасна українська літературна мова: Курс лекцій. Київ, 2008.
5. Демська-Кульчицька О. Фразеологія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008.
6. Пискач О. Д. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія: навчально-методичний посібник для студентів I курсу спеціальності 014 «Середня освіта» спеціалізації 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)» освітньо-професійних програм «Українська мова і література. Зарубіжна література», «Українська мова і література. Англійська мова і література». Ужгород, 2023.
7. Сучасна українська мова: Лексикологія : підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка. Київ, 2013.
8. Ющук І.П. Українська мова. Київ, 2004.

Додаткова

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська літературна мова: Фразеологія. Харків, 1983.
2. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків, 1987.
3. Бабич Н.Д. Фразеологія української мови: навч. посібник. Чернівці. Ч. I, 1970; Ч. II. 1971.
4. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови. Івано-Франківськ, 1997.
5. Білоноженко В. М., Гнатюк І.С. Функціональна та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ, 1989.
6. Булаховській Л.Г. Питання походження української мови / Твори: У 5-ти т. Київ, 1975 1981.
7. Волох О.Т. Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Словотвір. Київ, 1986.
8. Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник для дистанційного навчання / І. С. Гонца, В. В. Розгон. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017.
9. Доленко М.Т. та ін. Сучасна українська літературна мова. Київ, 1987.
10. Єрмоленко С.Я., Бибики С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К., 2001.
11. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. I. Київ, 1972.

12. Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. Київ, 1984.
13. Курс сучасної української літературної мови. Т.І. Вступ. Лексика. Фонетика. Морфологія. Наголос / За ред. Л.А. Булаховського. Київ, 1951.
14. Лобода В.В., Скуратівський Л.В. Українська мова в таблицях: Довідник. Київ, 1993.
15. Плющ М.Я., Леута О.І., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ. – К., 1995.
16. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. Київ, 1997.
17. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ. Київ, 1994.
18. Сучасна українська літературна мова / За ред. О.Д. Пономарева. Київ, 1997.
19. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За ред. І.К. Білодіда. Київ, 1973.
20. Українська мова. Енциклопедія. Київ, 2000.
21. Український правопис. Київ, 1999.
22. Фаріон І. Д. «Англізми і протианглізми: 100 слів уживай і уникай». Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2024.
23. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. 336 с.
24. Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: Довідник Київ, 1996.
25. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс. Київ, 2007.

Інтернет ресурси:

1. Бібліотека Житомирського державного університету імені Івана Франка [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://irbis.zu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe
2. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>
3. Бібліотека українських підручників [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://pidruchniki.ws/>
4. Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.dnpb.gov.ua
5. Мова.info. Лінгвістичний портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.mova.info
6. УкрЛіб. Бібліотека української літератури [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.ukrlib.com.ua
7. Нова Мова. Проект розвитку української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.novamova.com.ua